KALPAZANLAR VE ELEŞTİRMENLER

Anthony Grafton

D

kalpazanlar ve eleştirmenler

anthony grafton

batı tarihçiliğinde yaratıcılık ve sahtekârlık

DOST
Kitabevi

Bu dizi Levent Yılmaz'ın yönetiminde
Dost Kitabevi Yayınları için hazırlanmaktadır.

Kalpazanlar ve Eleştirmenler

Anthony Grafton
(1950)

Chicago Üniversite'sinde Klasikçağ tarihçiliği ve Rönesans sonrası erken modern Avrupa kültür tarihi üzerine eğitimini tamamlayan Grafton'ın tezi, 16. yüzyılın en önemli âlimlerinden olan Joseph Juste Scaliger üzerineydi (*Joseph Scaliger, 1540-1609, and the Humanism of the Later Renaissance*, 1975). Scaliger üzerine araştırması, daha sonra ele alacağı birçok konunun da başlangıcını oluşturuyordu: Klasik döneme ait eserler Rönesans ve sonrasında nasıl dolaşıma girmişler, nasıl okunmuşlar, nasıl yorumlanmışlardı? Bu soruların yanı sıra, daha genel soruları da sürüklemişti bu araştırma: Tarihsel gerçeklik nasıl oluşur, geçmişin bugün içindeki işlevi nedir? Scaliger üzerine 1975'te yazdığı tezi daha sonra genişleterek yayımladı (*Joseph Scaliger: A study in the history of classical scholarship*, Clarendon Press-Oxford, 1983-1993). *Kalpazanlar ve Eleştirmenler* (Princeton University Press) ise 1990 yılında yayımlandı. Hemen arkasından, erken modern dönemde tarihsel gerçekliklerle İncil'i uzlaştırmaya çalışan yazarları ele aldığı *Defenders of the Text* (Harvard University Press, 1991) ve Amerika'nın keşfini izleyen coğrafi açılımların geleneksel bilgi yapılarını etkileyişi üzerine yazdığı makaleleri derlediği *New worlds, ancient texts* (Harvard University Press, 1992) geldi. Son olarak, tarihçilerin en önemli aracı olan dipnotların tarihini ele aldı: *The footnote* (Harvard University Press, 1997).

Halen Princeton Üniversitesi'nde öğretim üyesi olan Grafton, Wissenchaftskolleg'in (Berlin) de üyesidir ve Ecole des Hautes Etudes en Sciences Sociales'de (Paris) dersler vermektedir. Grafton'ın diğer kitapları şunlardır: *Commerce with the classics* (University of Michigan Press, 1997); *From humanism to the humanities* (Harvard University Press, 1986); *Joseph Scaliger, a bibliography, 1852-1982* (Cristal-Montana Press, 1982).

D

anlam ✦ tarih

1) HERODOTOS'UN AYNASI, François Hartog, Mayıs 1997
2) MODERN DÜŞÜNCENİN DOĞUŞU, Cemal Bali Akal, Ekim 1997
3) TARİHYAZIMI ÜZERİNE DÜŞÜNMEK, İlhan Tekeli, Mart 1998

Grafton, Anthony
Kalpçılar ve Eleştirmenler
ISBN 975-7501-12-2 / Türkçesi: Emre Yalçın / Dost Kitabevi Yayınları
Mart 1998, Ankara, 132 sayfa
Tarihte kalp metinler-Eleştirmenler-Antikçağ-Ortaçağ-Dizin

KALPAZANLAR VE ELEŞTİRMENLER

Batı Tarihçiliğinde Yaratıcılık ve Sahtekârlık

Anthony Grafton

DOST
kitabevi

ISBN 975-7501-12-2

Forgers and Critics
Creativity and Duplicity in
Western Scholarship
ANTHONY GRAFTON

© Princeton University Press, 1990

Bu kitabın tüm yayın hakları
Dost Kitabevi Yayınları'na aittir.
Birinci Baskı, Mart 1998, Ankara

Yayın Yönetmeni, Raul Mansur
Düzelti, Levent Yılmaz
Ofset Hazırlık, Mehmet Dirican - Dost İTB
Baskı ve Cilt, Pelin Ofset

Dost Kitabevi Yayınları
Kavaklıdere Sokak, 29/4, *Kızılay* 06650, *Ankara*
Tel: (0312) 418 87 72 *Fax*: (0312) 418 03 55
raulmans@dumi.net.tr

İçindekiler

Giriş	11
1. Kalpazanlık ve Eleştiri: Genel Bir Bakış	16
2. Kalpazanlar: Türler ve Araçlar	43
3. Eleştirmenler: Gelenek ve İcat	73
4. Eleştiride Kalpazanlık: Dönüşümün Tekniği, Tekniğin Dönüşümü	100
Sonsöz	123
Açıklamalı Kaynakça	127
Dizin	129

Bu deneme Princeton Üniversitesi'nde düzenlenen Walter Edge Public Lecture konferanslar dizisinin bir parçası olarak başladı. Bu konferansları düzenleyen ve beni konuşmaya davet eden üniversitenin konferans komitesine, bu konferansın bir kitaba dönüşebileceğini söyleyen Princeton University Press'den Edward Tenner'a ve bu kitabın tamamlanmasına sevimli ciddiyetiyle kılavuzluk eden Joanna Hitchcock'a teşekkür borçluyum. Princeton, Harvard, Columbia ve California (Santa Barbara) üniversiteleri ile Warburg Institute, Newberry Library'deki tartışmasever dinleyiciler birçok olguyu ve yorumu yeniden gözden geçirmemi sağladılar. Bu kitabın iki bölümünü iki konferans olarak sunmamı sağlayan Princeton Üniversitesi Geç Antikçağ Çalışmaları Topluluğu'nun yöneticisi Peter Brown'a ve diğer üyelerine özel bir gönül borcum var; derin bilgileri ve sıcak destekleri sayesinde klasik ve geç Antikçağ seferlerim çok zenginleştirici oldu. Nicholas Barker, Carlotta Dionisotti, James Hankins, Glenn Most, Mac Pigman, David Quint, Nancy Siraisi, Noel Swerdlow ve Robert Westman elyaz-

masının büyük bölümünü eleştirdi; kazanan ben oldum. Yıllar yılı edebi suçlar üzerine çalışmalarımda bana yoldaşlık eden Jill Kraye kitabın özüne ve üslubuna büyük katkılarda bulundu.

Beni, 1968 yazında, tarihsel eleştirinin o sonsuz derecede göz kamaştırıcı dünyasına sokan Erich Cochrane oldu: O zamanlar, onun yönetiminde Herodotos ve Thukydides üzerine bir bitirme tezi yazıyordum, günlerimi bu türden bir eğitimle geçirirken, gecelerimi de Chicago Hilton'un yan sokaklarında başka bir tür eğitime vakfediyordum. Eric, küçük kitapları, kalpazanları ve çelişkileri sevmiyor ama her türden (ister siyasi ister entellektüel) tartışmaya bayılıyordu. Dolayısıyla bu kitabı hatırasına adarken onun ruhuna ters düştüğümü sanmıyorum. Bu sayede o çok sevdiği dişli tartışmalardan birini başlatır, biz öğrencileri de bundan kazançlı çıkardık. Onun burada olup, benimle ve diriltmeye çalıştığım bu kalpazan ve eleştirmenlerin ruhlarıyla tartışabilmesini gerçekten gönülden dilerdim.

Giriş

İÖ dördüncü yüzyılda Platon'un öğrencisi ve doğa felsefesi konusunda uzman olan Pontoslu Herakleides bir başka filozofla, "Dönek" lâkaplı Dionysios ile tartışmıştı. Herakleides ağırbaşlı, saygıdeğer ve oldukça da kalıplı bir beyefendiydi; esas lâkabı olan *ho pontikos*'dan (Pontoslu) türetilmiş, *ho pompikos* (haşmetli, kalıplı) lâkabıyla tanınırdı. Dionysios ondan itibarsızdı. Acının ve zevkin varlığını reddeden bir stoacı olarak felsefeciliğe başlamış, ancak geçirdiği ağır bir göz iltihabı sonucu savunduğu ilkelerin hatalı olduğuna ikna olmuştu. Bağlı olduğu felsefe okulunu ve lâkabını terkederek, hayatının kalan kısmını –ki, bu kuşkusuz uzun ve mutlu cinsindendi– meyhanelere ve umumhanelere dadanarak bir Cyrenci, bir sefih olarak sürdürmüştü.

Dionysios sahte imzayla bir tragedya yazmış, *Partheno̱paeus* isimli bu eserini Sophokles'e atfetmişti. Kendisi de takma isimle eser vermiş olan Herakleides, bunu sezebilecek kadar bilgili olduğu halde, eseri özgün olarak nitelemişti. Bunun üzerine Dionysios, eserin kendisine ait olduğunu açıklamıştı. Herakleides'in eserin hakiki olduğuna dair

ısrarını sürdürmesi üzerine Dionysios, tragedya zannedilenin aslında bir akrostiş olduğunu göstermişti: Çünkü dizelerin ilk harfleri ardarda okunduğunda esas mesaj ortaya çıkıyordu (ki, bu da Dionysios'un erkek arkadaşı Pankalos'un ismiydi). Herakleides ise bunun tesadüfi olduğu yolunda bir cevap vermişti. Ancak bu biçimde okuması gerektiği söylenince akrostişin oldukça anlamlı bir beyitle sürdüğünü bulmuştu:

Yaşlı bir maymunu tuzağa düşüremezsin,
Evet, sonunda yakalanır, ama bu epey zaman alır.

Bunu izleyen baş harfler ise son darbeyi indiriyordu: "Herakleides edebiyattan anlamaz". Herakleides'in bunu okuduğunda renginin attığını biliyoruz.[1]

1950 yılında, Princeton Üniversitesi'nden Paul Coleman-Norton, Matta İncili'ndeki vaazlerden seçilmiş birtakım Yunanca metinler yayımlamıştı. Oxford mezunu ve kilise babaları konusunda uzman olan müellif, 1920'lerde kutsal metinlerin sahihliği ve nakledilmeleriyle ilgili sorunlar üzerine özgün çalışmalar yapmıştı. Söylediğine göre bu Yunanca metinleri, İkinci Dünya Savaşı sırasında Meşale Harekâtı dolayısıyla bulunduğu Fas'ta, bir camide bazı Arapça elyazmalarının arasında bulmuştu. Ancak savaşın zorlu koşulları, şehrin sakinleri ile Amerikan askerleri arasında zaman içinde başgösteren sürtüşmeler, bu yayında aktarmayı düşündüğü elyazmalarının fotoğraflanmasını engellemişti. Söz konusu metinler *Catholic Biblical Quarterly* dergisinde referanslar ve dilbilimsel şerhlerle basılmıştı. Metin, Matta İncili'nin 24. babının sonuna eklemlenmektedir. Bab, Hz. İsa'nın müridlerine, ikiyüzlülük yapanların "ağlama ve diş gıcırdatma ile" lanetleneceğini söylemesiyle biter. Yeni bulunan metinde müridlerden biri dişsizlere ne olacağını sorar. Hz. İsa ise "Ey imanı az kişi, elbette ki diş temin edilecektir" diye yanıt verir.[2]

Coleman-Norton metnin yazarı olduğunu hiçbir zaman açıkça beyan etmedi. Buna rağmen, muzip tefsirinin birçok yerinde bu metnin gülünç niteliğini vurguladı, hatta Lewis Copeland'ın *Dünyanın En İyi Fıkraları* (1941) kitabıyla bir paralellik kurdu, hatta soruyu soran müridin "Pennsylvania Almanı gibi" budala olduğunu söyledi. Ancak,

1) Diogenes Laertius, *Filozofların Yaşamları*, V, 92-93.
2) P. Coleman-Norton, "An Amusing Agraphon", *Catholic Biblical Quarterly*, 12, 1950, s. 439-49.

derslerinde de tekrarladığı bu şakayı dinleyen öğrencilerinin, bu sözde antik metni –tıpkı Dönek Dionysios gibi– keşfetmeyip kendisinin uydurduğunu anlayabileceklerinin de farkındaydı.[3] Modern araştırmacı ile antik meyhane filozofunun, (kandırmayı amaçladıkları) ilk okuyucuları ile (teknik beceriler ve yaratıcı hayâlgücünün ortak yardımlarıyla yeniden yaratmaya uğraştıkları) geçmiş konusunda, ortak eğilimleri vardı.

Bu dikkate değer iki eser, Batı uygarlığının kuruluşundan bugüne dek geçen sürede sahte isimle yazılmış eserlerin doldurduğu 15 metreden uzun bir rafın iki ucunu tutan oynak kitap destekleri gibidirler. 2500 yıldan fazladır sahte imzalı eserler, kalpazanlığı kolayca ayırt edebilenleri eğlendirip tahkir ettikleri kurbanlarını öfkeye boğarken edebi bir tür olarak gelişmiş, hepsinden önemlisi araştırmacıların teknik yöntemlerinde yenilikler yapmasını sağlayan bir etki doğurmuştu. Sahte isimle ürün verme ya da kalpazanlık her zaman her yerde yaygın olmuş, amaçları ve yöntemleri ise çeşitlilik göstermiştir. Üstüne üstlük kalpazanlık, benzer özellikler taşıyan başka faaliyetlerle kolaylıkla karıştırılabilmektedir: Bir yanda, başlangıçtaki iki örnekte olduğu gibi, mistifikasyonla sırt sırtadır; bu tür edebi eserlerin yaratılmasındaki amaç, şaka yapabilmek için kısa ömürlü de olsa bir yalan uydurmaktır. Diğer yanda ise sıradan hikâyelere epey yaklaşır. Kalpazanlık, yanlışlıkla kimi yazarlara maledilen eserlerin tamamını kapsamaz. Çünkü Antikçağ ve Ortaçağ'da, hatta modern zamanlarda bile bazı eserler, çoğunlukla masum sayılabilecek birçok nedenden ötürü yanlış kişilere maledilegelmiştir. Hatta kimi yazarların özellikle başkalarına malettikleri eserlerinin de tamamı bu kapsam içinde değildir. Kimi dönemler ve gelenekler içinde yazarlar bazı eserlerini tanrısal ya da yarı tanrısal kişiliklere maletmişlerse de, bunun yalnızca eserin sahipliği sorunuyla ilgisi yoktur, daha çok yazmaların özgün ya da ortodoks gelenek içindeki sürekliliği vurgulanmak istenmiştir. İsa'dan önceki son yüzyıllarda birtakım Yahudi yazarlar, İncil'deki kimi banilerin ismini kulanarak apokaliptik ya da sıradan metinlerle bunu yaptıklarında, belki de, peygamberlerin gelmeyişiyle doğduğuna inandıkları boşlukları doldurmaya çalışıyorlardı. Bu tür faaliyetler –kimi zaman öyle olsa da– özellikle aldatma, yalan söyleme amacı gütmezler; müelliflerin kim

3) Bkz. B. M. Metzger. "Literary Forgeries and Canonical Pseudepigrapha", *New Testament Studies: Philological, Versional, and Patristic*. Leyde. 1980, 1.

olduğu açıkça belirlenmedikçe bu türden ürünleri kalpazanlıktan ziyade sahteyazım olarak nitelemek daha doğru olacaktır.[4] Daha yakın zamanlarda ise müstear isimler, birçok kusuru hatta yazarı gizlemiş, on dokuz ve yirminci yüzyılın kimi araştırmacıları tarafından şüpheyle Daniel Defoe'ya atfedilen risaleler dizisinde olduğu gibi, bazen de çok sayıda kütüphaneci ve okurun kafasını karıştırmıştı.[5]

Kalpazanlık amacıyla üretilmemiş sahteyazımların tümü bir kenara bırakılsa bile, yine de karşımıza oldukça renkli ve çeşitli bir metin külliyatı çıkar. Kalpazanlar, okurlarını aldatmayı hedefledikleri ve bunu başardıkları binlerce belge üretmişlerdir. Kalp metinler, dini, siyasi ve edebi tarihte çoğu zaman önemli roller oynamışlardır. Böylece kalpazanlık, hem kalpazanların daha ikna edici ürünler vermeleri yönünde hem de bunu ortaya çıkartmaya çalışan eleştirmenlerin geçmişin esasında nasıl olduğunu anlamak için daha hassas davranmaları gerektiği yönünde itici bir etki yaratmıştı. Kalpazan ve eleştirmen zaman içinde Laocoon ve yılanları gibi iç içe geçmişlerdi; süregelen mücadelelerinin değişendoğası, tarihsel ve felsefi araştırmacılığın gelişiminde can alıcı bir noktadır.

Bu denemede batılı kalpazanlar ile eleştirmenlerin ürettiği kimi muhteşem, hafızalardan silinmiş öğreti ve üslup şaheserlerinden örnekler bulmaya ve vermeye çalışacağım. Doğal olarak, incelenecek sahanın sınırları tanımlanmalıdır. İlk olarak, yalnızca önem taşıyan metinleri ele alacağım. Konrad Kujau tarafından bir araya getirilen Hitler günlükleri ya da Vrain Lucas'ın Michel Chasles isimli siliksönük matematikçi bir müşterisi için uyduruk bir eski Fransızcayla yazdığı ve Caesar, Kleopatra, Vercingétorix, Alcuin, Büyük İskender ve Atilla'ya atfettiği 27.345 mektup gibi beceriksizce üretilmiş sıradan kalp metinler burada yer almayacaktır.[6] Metin malzemesi içermeyen

4) Bu saha çok çetrefillidir; konumların farklılığı için bkz. N. Brox, *Falsche Verfasserangaben*, Stuttgart, 1975; J. J. Collins, *The Apocalyptic Vision of the Book of Daniel*, 1977. III. bölüm; D. G. Meade, *Pseudonymity an Canon*, Grand Rapids, Michigan, 1988. Benzer bir sorunun bambaşka bir entellektüel gelenek içinde ortaya çıkışı için. bkz. M. Pereira, *The Alchemical Works Attributed to Raymond Lull*, Londra, 1989.

5) P. N. Furbank ve W. R. Owens, *The Canonisation of Daniel Defoe*, New Haven ve Londra, 1988. Bu yazarların savundukları ya da eleştirdikleri yakıştırmalar her zaman için inandırıcı değil, ancak önceki araştırmaları gözden geçirişleri hayranlık verici.

6) Bu kalpazanlıkların birincisi, oldukça eğlendirici bir biçimde R. Harris tarafından *Selling Hitler*, New York, 1986 içinde anlatılmıştır. İkincisi için, bkz. A. Thierry, *Les grandes mystifications littéraires*, Paris, 1926, s. 243-79.

kalp sanat ürünlerinin üzerinde de, sahte resmi belgeler gibi fazla durulmayacaktır. Hahamlar, imamlar ve Çinli mandarinlerin ekip sulayarak olgunlaştırdıkları bu türden başaklar, tümüyle Batı ekiniyle yetişmiş bir rençberin orağından elbette paçayı kurtaracaklardır. Öte yandan bu sınırlamalar, böylesine büyük bir konuyu daha küçük çapta ele almayı olanaklı kılmaktadır. Benim esas amacım, tekil örnekler ve genel bakışları bir arada sunarak, Batı geleneğinin merkezi, karmaşık ve birbirine sıkı sıkıya bağlı iki kolunun yayılımını, tutarlılığını ve tarihsel önemini vurgulamaktır.

1
Kalpazanlık ve Eleştiri: Genel Bir Bakış

Kalpazanlık benzeri şeyler metinsel otorite kadar eskiye dayanır. Orta Krallık döneminde yazılmış Mısır bilgeliğine dair bir metin, "yazmada olduğu gibi, başından sonuna dek vukufla tamamlandı" iddiasıyla bitmekteydi, yani metnin yazarı kendinden önceki örnekleri doğru kopyalamıştı. Mısır tıbbına dair belgeler ise "Anubis'in ayaklarının dibinde" bulunmuş ya da "Tanrıça'nın [İsis] inayetiyle *Koptos*'taki tapınağın avlusuna geceleyin düşmüş"lerdi.[1] Ve büyük kâhin Hilkiya, Kral Yoşiya'yı tövbe etmeye ve Baal için yapılmış kapların hepsini Rabbin evinden çıkartmaya, pagan kâhinlerin buhur yaktıkları yüksek yerleri murdar etmeye ikna etmek için, kişisel yetkisinden değil, kâtip Şafan'a bahsettiği "Rabbin evinde bulduğu, ve ondan başka kimsenin bilmediği şeriat kitabı"ndan yararlanmıştır (II. Krallar, 22:8, bkz., 23:1).[2] Tavsiyenin

1) J. B. Pritchard (der.), *Ancient Near Eastern Texts Relating to the Old Testament*, 3.baskı, Princeton, 1969, s. 414 ve 495.

2) Genel olarak, bkz. J. Leipoldt ve S. Morenz, *Heilige Schriften*, Leipzig, 1953, III. bölüm; W. Speyer, *Bücherfunde in der Glaubenswerbung der Antike*, Göttingen, 1970, ve ayrıca, *The Book of Mormon*, Salt Lake City, 1961, girişindeki sözlere bakılabilir.

kopyalanmasındaki sadakat iddiaları ve mucizevi koşullarda bulunan metne ait hikâyeler, kalpazanın varlığını açıkça ortaya koymaktadır.

Yunanistan'da İÖ altıncı ve beşinci yüzyıllarda, Homeros destanlarının tarihe dair tüm bilgileri aktaran tek kaynak olduğu dönemde, Atinalı devlet adamları Solon ve Pisistratus'un Atina'nın önemini büyütmek amacıyla Homeros'un metnine dizeler eklediklerinden şüphelenilmişti. Altıncı yüzyıldan itibaren yazarlar, ürünlerinin ilahi otoriteye sahip olduğu yolundaki iddialarını gündeme getirememeye başladıklarında, metinler ile olgular için insani otoriteye dayanan kaynaklar icat etmişlerdi. Tarihçi ve mitograf Argoslu Aculaus, tanrılar, yarı tanrılar ve insanlara ilişkin engin bilgisini, evlerinin bahçesinde babasının bulmuş olduğu bronz tabletlerden edindiğini iddia etmiştir. Böylece Batılı kalpazanlığın büyük *topos*larından birini; erişilmez bir yerde bulunup kopyalanmış, şu anda yine yitmiş nesne motifini, bireysel bir çalışmanın gereksindiği güvenilirliği sağlamak için, yaratmıştı.[3] Tarihçi Ktesias ise, Pers tarihiyle ilgili dedikodumsu çalışmasına dayanak olarak –ki bu, Herodotos'un eksikliklerine rağmen çok daha güvenilir olan çalışmalarıyla sistematik biçimde çelişiyordu–, kaynağının Susa arşivlerinde muhafaza edilmiş belgeler olduğu iddiasını ortaya atıyordu. Böylece de kalpazanları, severek kullanacakları başka bir kaynakla, çok uzaklarda ve bilinmeyen bir dilde yazılmış resmi belgelere müracaat etme iddiasıyla zenginleştiriyordu.[4]

İÖ beşinci ve dördüncü yüzyıllarda Yunan kentleri, haklar ile mal ve mülkleri kayda geçiren kamusal kitabeler biçiminde belgesel kanıtlar üretmişlerdi. Uzmanlar bunları yerel geleneklerden, mantıksal çıkarımlarla derlemiş ve kentlerinin eski yöneticilerinin, tapınaklarının eski rahibelerinin, yarışmalardaki eski galiplerin uzayıp giden listelerini çıkarmışlardı. Tarihçilerle hatipler, bu erken dönem derlemelerine, anlaşmalar ve diğer belgelerden yaptıkları kısaltılmamış alıntılarla renk ve ayrıntı katmışlardı. Tapınaklar ise onların iddialarına, ilahi ziyaretçilerle şereflendirilmiş, insanları tedavi edebilmiş olduklarını söyleyerek (bunu da mukaddes emanetler ile onların kökenlerini açıklayan yazıtlar ortaya koyup pekiştirerek) destek vermişlerdi.[5] Bol çeşitlilik içeren bu taşa kazınmış belgeler ve yazılı nüshaları, kalpazanlıktan

3) Suidas, *Acousilaos* maddesi; J. Forsdyke, *Greece before Homer*, Londra, 1956, s. 142.
4) Sicilyalı Diodoros, II, 32, 4.
5) Genel olarak, bkz. Forsdyke, *a.g.y.*, II. ve III. bölümler.

nasiplerini almışlardı. Sözgelimi, güya İÖ beşinci yüzyılın ortalarında imzalanmış olan Kallias ve Persler arasındaki barış antlaşması kendi eleştirilerine ilham kaynağı olmuştu: (İÖ dördüncü yüzyılda) Theopompos'un değindiği nokta bunlardan biriydi. Ona göre Atinalıların İÖ beşinci yüzyılın sonlarına dek kullanmamış olduğu İyon alfabesiyle hakkedildiği için bu antlaşma sahteydi.[6] Böylece ondan sonra da kimi yazarlar anakronizmleri keşfetme konusunda yetenek sahibi olmuşlardı ki, bu da, makul bir belgeyi yaratmak ya da sunmak isteyen herkes için temelde sahip olunması gereken bir yetenekti.

Gerçekten de klasik dönemdeki birçok kanıt kalpazanlığa karşı hassasiyetin, en az kalpazanlık kadar yaygın olduğunu göstermektedir. Thukhydides ciddi tarih çalışmalarının, yakın tarihe ait güvenilir, ilk ağızdan sözlü tanıklıklar üzerine kurulması konusunda ısrarcıydı. Üstelik yazılı tanıklıkların en azından sorgulanabilir olduğuna dair hislerini açığa vuruyordu – her ne kadar Sparta elçileri ve Atinalı devlet adamları arasında geçen konuşmalardan düzenlediği çalışması yakın dönemlerde bir cins kalpazanlık olarak damga yemişse de...[7]

Kalpazanın ve eleştirmenin en parlak dönemi İÖ dördüncü yüzyılda başlamıştı. Mevcut kalpazanlık geleneği yeni filizler vermişti. Kentler ve tapınaklar yeni bir şevkle destansı geçmişlerine dair kayıtlar icat etmeye yönelmişlerdi: Lindos'taki tapınağın –muhtemelen çok daha eski kayıtlardan– İÖ 99'da derlenmiş yıllıklarında yer alan, kente ismini veren Lindos tarafından bağışlanmış ve bilinmedik bir malzemeden yapılmış tören kazanı, bu konuda en iyi bilinen örneklerdendir.[8] Edebi kalpazanlık da, Helenistik dönemde edebi geleneğin sahtekârlığı hayli kolaylaştıran eğilimlerine bağlı olarak epey zenginleşmişti. Bundan sonradır ki edebi ürünlerin belli bireylere mal edilebilmesi için, kendine özgü, ayırt edici bir üslubu ve belli konularla ilgisi olması yönündeki ilke benimsenmişti. Bu arada klasik şiir ve düzyazı metinlerinden oluşan düzensiz bir mecmua da doğup gelişmeye başlamıştı:

6) F. Jacoby (der.), *Die Fragmente der griechischen Historiker* (bundan böyle *FrGrHist* olarak anılacaktır), 115 F 114.

7) Bkz. A. Momigliano, "Historiography on Written Tradition and Historiography on Oral Tradition", *Studies in Historiography*, Londra, 1966, s. 211-20.

8) Forsdyke, *a.g.y.*, s. 44-46. Çok daha eski bir olay için bkz. Herodotos, V, 59-61. Bütün bu emanetler içinde en ilginci Artemis'e adanmış yaşlı dişi bir geyiğin taşıdığı kolyedir. Bu yazıda o daha karaca iken, Agapenor'un İlion'da olduğu söylenmektedir. Bu da Pausanias'a göre, geyiklerin fillerden bile daha uzun yaşadığını göstermektedir (*Yunanistan'ın Tasviri*, VIII, 10, 10).

Her türün en mükemmel yazarı, taklitlere model oluşturan yazar biçiminde tanımlanıyordu. Retorik okulları ise öğrencilerini, antik yazarların kusursuz birer kopyası olmak üzere yetiştiriyorlardı. Onların ağzından özel mektuplar yazma işi bu eğitimin önemli bir parçasıydı; bir kere piyasaya çıktıklarında hakiki sanılmaları gayet kolaydı.[9] Ve bu mecmualardaki –bireylerin eserleri arasından beğeni toplaması için özellikle seçilmiş olan– metinlere olan talep, mevcut stoğu oldukça büyütmüştü.

Yeni eğitim kurumları ve onlarla ilgiliolarak büyüyen talep, mevcut kitap pazarının karşılayabileceğinin oldukça ötesine geçmişti. İÖ üçüncü ve ikinci yüzyıllarda Helenistik hanedanlardan Ptolemaioslar İskenderiye'de, Attalidesler ise Bergama'da birer kütüphane kurmuşlardı. Ptolemaiosların İskenderiye kütüphanesinin kadrosu, eski Yunan edebiyatının klasiklerini derleyen, karşılaştıran ve kendi dizeleriyle taklit eden ozan-araştırmacılardan kuruluydu. Bu zevat kısa sürede edindikleri bilgi, yeni malzeme düşkünlükleri ve sert münakaşalarıyla ün saldılar: Sözgelimi Phleiuslu Timon'un İÖ 230'da "Ahalisi bol Mısır'da, Musalar'ın kafeslerinde durmaksızın münakaşa eden birtakım kitap düşkünleri semirmiştir" diye yazıyordu.[10] Yeni kütüphaneler zengin, kaba ve saldırgandı: Yunan kitaplarının yazılı olduğu binlerce papirüs rulo toplamışlardı. Olağanüstü değerli metinlere sahip olmak için inanılmaz büyük bedeller ödüyorlardı: İskenderiye kütüphanesi çok büyük bir depozito ödeyerek üç büyük Atinalı tragedya yazarının, Aiskhylos, Sophokles ve Euripides'in resmi yazmalarını ödünç almış ve özgün yazmaları elinde tutmak için bu depozitoyu gözden çıkartmıştı.[11]

Atina'nın kitap pazarında İÖ dördüncü yüzyılda şaibeli nutuklarla oyunların, hakiki edebi eserleri devredışı bıraktığı görülmüştü. Ancak nadir eserlere yönelik yeni ve incelikli talep, doğallıkla kalpazanlık sayesinde, kendi kendini yenileyebilen bir kaynağın yaratılmasını kasıtlı olarak körüklemişti.[12] Kütüphanelere hakiki eserlerle birlikte çok

9) N. Brox, *a.g.y.*

10) Athenaios, *Sofistlerin Şöleni*, 1, 22d.

11) Galen, 17, 1, 607 (Kühn).

12) Galen bu durumu böyle açıklar 15, 105 (Kühn). Modern araştırmacılar (hiç kuşkusuz makul olan), kuramını dayandırdığı savlara karşı çıkarlar. Örnek olarak, bkz. W. Speyer, *Die literarische Fälschung im heidnischen und christlichen Altertum*, Münih, 1971, s. 112; W. D. Smith, *The Hippocratic Tradition*, Ithaca ve Londra, 1979, s. 201; ve C. W. Müller, *Die Kurzdialoge der Appendix Platonica*, Münih, 1975, s. 12-16.

sayıda sahte metin de giriyordu; taklit metinler Platon, Hippokrates ve Aristoteles'in hakiki eserlerine sakız gibi bulaşmış, Aiskhylos ve Sophokles koleksiyonlarının içine de taklit tragedyalar sızmıştı. Araştırmacılar ise, daha sonra kütüphanecilerin hamisi olacak Kallimakhos'un önderliğinde mücadeleye başlamışlardı. Görünürde sahtelikle itham ettikleri metinleri derlemelerden ayıklamamışlarsa da, her büyük yazarın hakiki eserlerini içeren ve taklitleri de teşhis eden listeler (*pinakeler*) hazırlamışlardı.[13]

Her ne kadar, modern kütüphane kataloglarının ve edebiyat tarihlerinin atası sayılabilecek bu eleştirel kılavuzlardan geriye sadece birkaç parça kaldıysa da, bunlar bile bunları yazanların hakiki ve kalp eserleri nasıl kolaylıkla ayırabildiklerini göstermektedir. Bir yazarın hakiki eserlerini *gnesioi* (meşru) –meşru çocuklar için kullanılan terimin aynısı– başlığı altında, taklitleriniyse *nothoi* (piç) olarak sınıflandırmışlardı: Nitekim Aiskhylos'un eserlerinin antik *Katalogos*'unda *Aitnaiai gnesioi* ve *Aitnaiai nothoi* vardır. Özetle, hakiki yazma onlara göre elinden çıktığı yazarla organik bir bağlantıya sahipti, ve bu bağlantı onu, her ne kadar kütüphanelerde ve listelerde kalsa da, kalp yazmalardan ayırıyordu.[14] Düzmece metinleri teşhis etmek için çeşitli denetimlere tabi tutuyorlardı.

Bazen de sadece derlediği bütünü satan kitapçının sözünü esas alıyorlardı.[15] Fakat üslup ile bireysel çabaların zenginliğini takdir etmeyi de ihmal etmiyorlardı: Sözgelimi antik *hyphothesis* ya da *Rhesus*'a girişin yazarı, üslubun Euripides'inkinden çok Sophokles'inkine benzediğini söyler, ancak "astronomiye dair bilgiçge merakın Euripides'e maledilebilecek olması" nedeniyle metni Euripides'e atfeder.[16]

13) Genel olarak, bkz. R. Pfeiffer, *History of the Classical Scholarship from the Beginnings to the End of the Hellenistic Age*, Oxford, 1968; W. D. Smith, *a.g.y.*; K. J. Dover, *Lysias and the Corpus Lysiacum*, Berkeley, 1968, ayrıca, M. Untersteiner, *Problemi di filologia filosofica*, Milano, 1980, s. 109-158.

14) Bkz. Speyer'in muhteşem çözümlemesi, *a.g.y.*, s. 15-17.

15) K. J. Dover, *a.g.y.*

16) Rhesus ile ilgili eski savlar, W. Ritchie, *The Authenticity of the Rhesus of Euripides*, Cambridge, 1964, s. 1-59'da ayrıntılarıyla tartışılmaktadır: 16. yüzyılın sonunda, Joseph Scaliger, Manilius'un *Astronomicon*'una (3. baskı, Strasbourg, 1655, sig. alpha 3 ön) yazdığı girişte bu savları çözümler, o tarihten bu yana da bunlar araştırmacıları büyülemeyi sürdürmüştür. Ritchie bu tartışmanın 18. yüzyıldan bu yana olan gelişimini sunar. Yüksek eleştiri üzerine çok geniş eski bir deneme için, bkz. Halikarnassoslu Denys, *Lysias*, 12. Burada da içsel olduğu kadar dışsal kriterler de gözönüne alınmıştır.

Erken döneme ait kalpazanlık, uzak, çoğunlukla destansı bir geçmişe dair belgeler ve ölümsüz yazarlara atfedilen günyüzü görmemiş edebi eserler üretmiştir. Soyut bir ilgiden çok, hem mevcudiyetleri hem de bedeli yüksek kitapların hakiki değeri üstündeki etkileri, araştırmacıları, kalpazanlığa karşı silahlar yapmaya ve onları bilemeye yöneltmişti. Eleştirmenlere rağmen, hem Yunan dünyasında hem de –Yunan edebi formları, dilbilgisel ya da akademik becerilerlee Latin toprağına aktarıldıktan sonra– Roma'da kalpazanlık, kudretle serpilip gelişir. Geç cumhuriyetin ve erken imparatorluğun alimleri de tasnif edilmeyi ve çözümlenmeyi bekleyen bir metin ordusuyla karşı karşıya kalırlar. Roma'da da, Cicero'nun "bu Plautus'un bir dizesidir", "bu değildir" türünde beyanlarıyla ünlü bir arkadaşı gibi birçok uzman yetişir. Burada da kalpazanların kötü parası iyi parayı kovma tehdidiyle ortaya çıkar: Araştırmacı Varron, Plautus'un piyasadaki 130 oyunundan 109'unu kalp, 21'ini hakiki olarak değerlendirir, bir başka derleme ise 25 adet hakiki oyun içerir.[17]

Fakat Helenistik dünya, sıradan edebi ve tarihsel kalpazanlığı da aşan şeyler gördü. Daha ustalıkla geliştirilmiş ikinci bir form, sıradan kalpazanlıkla birlikte gelişti. Bu ikincisi, araştırmacıları uğraştıran gelenekleri iyice karmaşıklaştırıp, bu işte kullandıkları araçların da çeşitlenmesini ve gelişmesini sağladı. Yunanistan'da dönemler boyunca, Orpheusçular ve Pythagorasçılar gibi, müridlerinin yaşamlarını efsanevi ya da çok eski kuruculara atfedilen muteber metinlere göre düzenleyen, sıkı düzene sahip mezhepler ya da daha kuralsız cemaatler oldu. Helenistik çağda, önceleri bağımsız olan Yakındoğu halkları, dilleri ve kültürleri açısından Yunan olan kralların, yani Büyük İskender ve seleflerinin egemenliği altma girdi. Babil'in ve Mısır'ın rahipleri, dinleriyle vatanlarının daha üstün, daha eski ve daha esaslı olduğunu Yunan diliyle ifade etmeye başlamışlardı. Dini liderler, hakiki Mısır ve hakiki Babil kültürü hakkında herhangi ciddi bir bilgiye derinlemesine sahip olmamalarına rağmen, vatanperver duygulardan ilham alarak kendi geleneklerini korumak için onları Yunan kisvesine sokmuş, en eski yerel tanrı ve evliyalarına Yunanca metinler maletmişlerdi. Çoğu Yunanca konuşan Yahudiler, Eski Ahit'in bir Yunanca versiyonu-

17) Aulus Gellius, *Attika Geceleri*, III, 3; bkz. J. E. G. Zetzel, *Latin Textual Criticism in Antiquity*, New York, 1981, s. 17.

nu kullanmışlar, böylece Yahudi olmayanları, kendi dinlerine ya da mezheplerine döndürmeyi ummuşlardı. İbranice Eski Ahit'in Yunan felsefesinden daha eski ve tektanrıcı tebliğin ise bu felsefenin kaynağı olduğunu ispatlamaya çalışıyorlardı. Yunanca metni kullananlar, İbranice orijinaliyle yer yer çelişen bu metnin daha güvenilir olduğunu da göstermeye çalışmışlardı. Pagan felsefe mezheplerinin üyeleri –Epikurosçu, Pythagorasçı, Zerdüşti– bundan sonra Yakındoğu'dakiler kadar etkileyici ve eski vahiyler sunmak zorundaydılar. Hıristiyanlar da, son kertede, manevi ve akli otorite için, hem bu gayri Hıristiyan rakiplerle hem de farklı gelenek ve akidelere sahip Hıristiyanlarla mücadele etmek zorundaydılar.

Bu rekabet halindeki geleneklerin ve tebliğlerin dünyasında, sözde kutsal niteliğin belgelere dayanan otoritesi, Yunanistan'da erken dönemde yoksun olduğu göz kamaştırıcı bir kisveye bürünmüştü. İlahi bir öğretinin ve emirlerinin hakiki görünmesi için, bunların uygun bir çağ, otorite ve tarihsel mesafe ile birlikte tebliğ edilmesi yeterliydi. Birinci tekil şahsın ağzından yazılarak ilahi bir kişiliğe, onun dünyevi dostlarından birine ya da öğretilerinin yetkili bir yorumcusuna atfedilen bir metin, içeriğinin geçerliliği ve önemi konusunda –sıradan bir yazarın metninin kesinlikle rekabet edemeyeceği biçimde– ciddi bir teminata sahip oluyordu.[18] İbadet ve gündelik irşad gibi konuların sunduğu ayrıntılı örüntü, hiçbir destan, tragedya ya da tarihsel yazıtınkiyle kıyaslanamayacak çeşitlikte işlevlere sahipti. Bu tür kalpazanlık ürünleri oldukça bollaşmıştı, karmaşıklıkları gittikçe barok bir hal alan bu tür kalp ürünleri ayırt edebilmek için gereken yöntemler de oldukça teferruatlı ve incelikli bir hale gelmişlerdi.

Bu yeni yöntemlerin ışığında üretilmiş klasik bir kalpazanlık örneği, muhtemelen İÖ ikinci yüzyılda yazılmış uzun bir nesir olan *Aristeas'ın Mektubu*'dur. Amacı Yunanca Eski Ahit –ya da Tevrat'ın– kökenine açıklık getirmektir. Mısır'ın İÖ üçüncü yüzyılın başlarındaki hakimi Ptolemaios Philadelphos'un kütüphanecisi olan Phaleronlu Demetrios, kralına kütüphaneye kitap alımıyla ilgili bir pusula yazar. Kütüphanenin "Yahudi Kanunları Kitapları"ndan yoksun olduğunu söyler. Üstelik bu konuda elde bulunan İbranice metinler hatalı ve yetersizdir, zira asla "saltanatın ilgisine" mazhar olmamışlardır –yani sadece öyle-

18) Bkz. N. Brox, *a.g.y.*, özellikle de, s. 105-110.

sine, dikkatsizce üretilmiş kişisel nüshalar olup, İskenderiye kütüphanesi tarafından eleştirel yöntemlerle hazırlanmış ve tashih edilmiş resmi nüshalar değillerdir.[19] Demetrius böylece aldığı izinle, başrahip Eleazar'dan on iki kabilenin her birinden altışar temsilci çağrılıp resmi ve kusursuz bir çeviri yapılması talebinde bulunur. Eser, oldukça ayrıntılı olan Yahudi ibadet kurallarının felsefi derinliğini savunmak ve muteber bir hayat için yol göstermek üzere gelişir. Eser, İskenderiyeli Yahudilerin yeni çeviriye verdikleri muvafakatnameyle sona erer.[20]

Aristeas'ın mektubu tam anlamıyla bir kalpazanlık örneğidir: Mektup, Phaleronlu Demetrios'u hem İskenderiyeli kütüphaneci (ki asla böyle bir görevi olmamıştı), hem de (ondan hiç hoşlanmayan) Ptolemaios Philadelphos'un emrinde çalışmış biri olarak gösteren koskoca bir hatayla başlar ve bunun gibi birçok başka hatayı da beraberinde sürükler.[21] Ama kendinden önceki edebi sahtekârlıklarda rastlanmayan teknik bir olgunluğa ve bilince sahiptir. Yazar ilk iş olarak, sahtekârlık ürünü eserini inanılır kılmak için, İskenderiyeli eleştirmenlerin metinleri düzeltmek ve sahtekârlıkları ayırt edebilmek üzere geliştirdikleri yöntemi kullanır. Yahudi geleneğindeki bariz tatsız ve ilkel perhiz kurallarını daha kolay açıklayabilmek için –Bergamalı araştırmacıların da Homeros'ta buldukları tatsız ve ilkel görünüşlü kısımlarla başetmekte kullandıkları ve hatta Apollodorus gibi bu yönteme yakınlık duyan bazı İskenderiyeli araştırmacıların eserlerinde de karşılaşmış olabileceği– mecazi tefsir yöntemini kullanır. Tevrat'ın benzerlerine göre çok daha sahih olduğunu telkin etmek ve kendi anlatısının inanılırlığını gizliden gizliye desteklemek için, bu kadarıyla da yetinmeyip, İskenderiyeli araştırmacılar tarafından icat edilmiş, elyazmalarının karşılaştırılıp, tashih ve tadil edilerek sahih olarak kurgulanmasına dayalı bir yöntem olan metinsel eleştirinin terimlerini de kullanır.[22] Dahası kendi çalışmasının yetkinliğini, araştırmacılık standartlarıyla ilgili hatın sayılır derecede bilgiye sahip olduğunu belirtecek başka tekniklerden de faydalanarak destekler. Demetrius ve Ptolemaios'un müzakerelerini kendi kalemin-

19) *Aristeas'ın Mektubu*, 30.

20) Genel olarak, tartışma, kısmen çeviri ve değerlendirme için, bkz. J. R. Barlett, *Jews in the Hellenistic World: Josephus, Aristeus, the Sibylline Oracles, Eupolemus*, Cambridge, 1985, s. 11-34; *Aristeas'ın Mektubu*'nun Yunanca metninin tümünü ve M. Hadas'ın yaptığı İngilizce çeviriyi de içeren bir basım mevcuttur, New York, 1951.

21) R. Pfeiffer, *a.g.y.*, s. 100-101.

22) E. J. Bickerman, *Studies in Jewish and Christian History*, Leyde, 1976, 1. cilt, s. 228-29.

den aktarmaktansa Demetrius'un hatıratından kelimesi kelimesine alıntılar, böylece aksi takdirde yavan kalıp ikna edici olamayacak bir metni, güya-hakiki bir arşiv belgesiyle zenginleştirir.[23]

Yazarın incelikli yöntemi kitabının edebi biçiminden de etkilenerek ortaya çıkmıştır. Kitabı iki kitleye birden hitap etmek üzere yazmıştır. Bir tarafta Yahudi dostlarına İskenderiye'de kullanılan Eski Ahit'in Filistin'deki İbrani Eski Ahit'inden daha üstün olduğunu göstermeye çalışırken, diğer taraftan Yahudi olmayan okuyucularına, Yahudi ibadet kurallarının akla durgunluk veren saçma ve karmaşık bir kurallar dizisi olmayıp, daima hakikatin peşinde olan müminlerin ihtiyaç duyduğu, felsefi beyanlar içeren mecazi bir düstur olduğunu göstermeye çalışır. Bu kitap kişisel kazanç için değil, manevi otorite için yazılmıştır. Bunu da, birbirinin içine geçen Rus bebekleri gibi kalpazanlığı kalpazanlıkla sarıp sarmalayarak, yalan içinde yalan söyleyerek yapmaya çalışır. Hiçbir *Parthenopaeus*, tasarım karmaşıklığı ve ifadesindeki tutarlılık açısından Aristeas'ın mektubuyla rekabet edemez.

Aristeas'ın kalp metni her ne kadar günümüze dek ulaşabilen en karmaşık düzmece otoriteyse de, oldukça kalabalık bir dizinin sadece bir parçasıydı. İlk Hıristiyanlar da bunlardan düzinelerle üretmişlerdi. İncil'deki Timoteos ve Titus'a mektuplar ile İncil'in dışında kalmış *Havarilerin Fıtratı* gibi çok sayıda belge, doktrinler ve uygulamalara ilişkin tartışmaları sonuçlandırmak için, ilk ve en halis Hıristiyanlara müracaat eder ve bunu da birinci tekil şahsın ağzından yapar.[24] Şu da bir gerçek ki, Yakındoğu'nun dini öğretilerinin özgün halleri, zorlu dillerde inmişlerdi –bununla ilintili olarak da antik dünyanın Amerikalıları sayabileceğimiz Yunanlılar, yabancıların varlığıyla ve yabancı dillerle başa çıkabilmek için kendi yurtlarının dışında Yunancayı daha yüksek perdeden konuşmak zorundaydılar–, bu da Yunanlı olmayanların kendi mallarının değerini arttırma amacıyla otorite arayışlarını özellikle kolaylaştırıyordu.[25] Yunancada saçma ya da çapraşık görünen herhangi bir şeyin, erişilmez bir kutsal dilde inmiş özgün metnin yetersiz bir çevirisi olduğunu iddia ederlerdi. Nitekim Mısırlı bir yarı-tanrı

23) Aristeas'ın *Mektubu*, 29-32.

24) Bu türden eserleri kabul eden okuyucuların eserin gerçek sahibiyle ne kadar ilgili olduklarını bilemiyoruz; iki farklı bakış açısı için, bkz. Brox, *a.g.y.* ile D. G. Meade, *Pseudonymity and Canon*, Grand Rapids, Michigan, 1988. Genel olarak, bkz. G. Bardy, "Faux et fraudes littéraires dans l'antiquité chrétienne", *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 32, 1936, s. 5-23 ve 275-302.

25) Bkz. A. Momigliano, *Alien Wisdom*, Cambridge, 1976.

olan Hermes Trismegistus'un tebliğlerini kaleme alan yazar –ki Yunanlı okuyucular için Yunanca yazan vatansever bir tarikatın üyesiydi–, hiyeroglifle yazılmış bu tebliğlerin, gelecekte, "Yunanlılar kendi dillerine çevirmeyi istediklerinde" esas güçlerini yitirip, sıradan, yavan Yunan felsefesine benzeyeceklerini açıklamıştı. Böylece, yarım yamalak anlaşılmış Mısır gelenekleri ile Yunan felsefesinden seçilmiş meşhur sözlerin yamanmasıyla yazdığı bu metne hakiki "Mısırlı" süsü verecek iyi bir kılıf uyduruyordu. Üstelik ortaya çıkan şey, her ikisinden de eski ve her ikisine de yabancıymış havasını taşıyordu.[26] Bybloslu Philon da kendi yazdığı kısmen gerçek, kısmen düzmece Fenike tarihi için hemen hemen aynı yöntemleri izlemişti.[27]

İÖ birinci yüzyılla İS üçüncü yüzyıl arasında ise özetle şu gelişmeler oldu: Araştırmacılar yığınla kalp eserle karşı karşıya kaldılar. Bunların bir kısmı Yunan edebi geleneğinden geliyormuş gibi görünüyordu –ki iyi eğitim almış herhangi biri bunları denetleyip ayıklayabilirdi. Diğerleriyse Yunanlı araştırmacılarının derinlemesine hiçbir bilgi sahibi olmadığı yabancı ortamlardan geliyordu. Bazıları yalnızca para kazanmak uğruna yazılmışken, bazıları da felsefi ya da dini doktrinlerle ilgili karmaşık tartışmalara destek olmak ya da onları çürütmek için yazılmışlardı. Ve tahmin edilebileceği gibi, dini ve felsefi otoritelerin kalp eserler üretirken kullandıkları yöntemler, hayâlgücüne dayalı edebiyat ile uzun anlatı biçimlerine sızdı. Gizemli dillerde yazılarak gizemli yerlerde saklanmış eski metinleri esas alma iddiasının en başarılı ürünlerinden biri, Giritli Diktys'e atfedilen Troya Savaşı'na dair Yunan romanıdır.[28] *Scriptores historiae Augustae* başlıklı dördüncü yüzyıla ait uzun ve eğlendirici tarih eseri, sunduğu yığınla düzmece belgeyle, geç antik dönemin edebi kalpazanlığının incelikli ve teferruatlı çok sayıdaki örneğinden biridir. Eser, esasında bir tek "hilebaz araştırmacı" tarafından yazıldığı halde, altı araştırmacı tarafından hazırlandığı sanılagelmiştir. Bu sözde yazarlardan Flavius

26) *Corpus Hermeticum*, 16, 1-2.

27) Bkz. *aşağıda*, III. bölüm. Yılın her bir günü için, şimşeğin nasıl yorumlanması gerektiğini söyleyen etrüsk takvimleri hâlâ tuhaf bir şık oluşturmaktadır. İÖ I. yüzyılda haruspexler (eski Roma, etrüsk kâhinleri) bu takvimlere bakarak geleceği söylüyorlardı. Bu takvimlerin eski yarı-tanrılar Tages ve Tarchon'un sözlerinin birebir çevirisi olduğu söylenmekteydi: İşte az bilinir bir yazı ile kutsal bir dilde yazıldığı söylenen metinlere bir başka örnek! Bkz. E. Rawson, *Intellectual Life in the Late Roman Republic*, Londra, 1985, s. 305-6.

28) Bkz. E. Champlin'in zarif çalışması, "Serenus Sammonicus", *Harvard Studies in Classical Philology*, 85, 1981, s. 189-212.

Vospicus, gerçekte varolmayan bir metnin, İmparator Tacitus tarafından imzalanmış bir senato kararını içeren "fildişi kitap"ın arşivdeki yerini bile zikretmektedir. Belge, Ulpia kütüphanesinin, Aurelius'un senetlerinin yer aldığı "keten kitaplar"ı da içeren 6 numaralı kitap kasasında bulunmaktadır.[29] Başka hiçbir şey, kendini bu işe vakfederek sadece kendini eğlendiren bu hayâli araştırmacının güvenilirliğini daha fazla arttıramazdı. Merakı, imparatorların hayatlarının ve eserlerinin en ufak ayrıntısına dek uzanan yazar, ironik biçimde "en azından tarih alanında, asılsız beyanda bulunmayan hiçbir yazar yoktur" diyen Roma valisi Junius Tiberianus'u tasdik ettiğini belirtmekten de geri kalmaz.[30]

İncelikli kalpazanlığın ve buna eşlik eden hassas eleştirinin yaygınlığını, erken Hıristiyanlık döneminin verimli ve kültürlü kimi edebiyatçılarının tecrübelerinden anlayabiliyoruz. Aynı zamanda müthiş ehliyetli bir metin eleştirmeni de olan tıp yazarı Galenos, Roma'nın sahaflar mahallesinde dolanırken kendi ismiyle yazılmış "*Hekim Galenos*" başlıklı kalp bir eserine rastgelmiş, bu da onu, asıl eserlerini, kısmen ya da tamamen ona atfedilen sahte eserlerden ayırmak amacıyla bir kitap yazmaya yöneltmiştir.[31] Hicivci Lukianos ise hem kalpazanlık hem de eleştirmenlik maharetini aynı anda göstermek amacıyla Herakleitos'un dile düşmüş çapraşık üslubunun o denli ikna edici bir taklidini yapmıştı ki, bu kalp eseriyle, ünlü bir eleştirmeni bile faka bastırmıştı.[32] Galenos, Hippokrates'e atfedilen eserler üzerine yaptığı özenli metin eleştirileri ve tıbbi yorumlarında, eserlerdeki kalp kısımlarla, tamamen kalp eserlerin farkında olduğunu sıklıkla hissettirir. Hippokrates'in *İnsanın Doğası Üzerine* başlıklı eseriyle ilgili yorumunda, kendinden önceki yorumcuların eserin Hippokrates'e ait olmadığı hükmünü verdiklerinden, Dioskorides'in ise eserin bir bölümünü düzmece diye nitelediğinden bahseder. Galenos, eserin ilk bölümünün, Platon'un *Phaedros*'unda yapmış olduğu bir göndermeden ötürü,

29) *Historia Augusta*, *Tacitus*, VIII, 1-2; *Divus Aurelianus*, I, 7.

30) *Historia Augusta*, *Divus Aurelianus*, II, 1. Son yıllarda bu eser üzerine yapılan çalışmalar tavşanlar gibi çoğalmıştır. Ana sorunlar ve çalışmalara giriş için, bkz. T. D. Barnes, *The Sources of the Historia Augusta*, Brüksel, 1978. Ayrıca edebi kalpazanlıkla ilgilenen herkes Sir Ronald Syme'ın makalelerini okumakla çok şey kazanacaktır. *Emperors and Biography: Studies in the Historia Augusta*, Oxford, 1971.

31) Galen, *De libris propriis*, *Opera minora*, Leipzig, 1891, II, 91-124.

32) G. Strohmaier, "Uebersehenes zur Biographie Lukians", Philologus 120, 1976, s. 117-22.

kesinlikle eski ve hakiki olduğunu sistemik bir biçimde öne sürer.[33] Son bölümün ise, Hippokrates ile antik hekimlerin asla kullanmadıkları kimi teknik terimleri (sözgelimi *sunochos* "kırılmamış" ve *ouremata* "idrar") içerdiği için, kesinlikle geç döneme ait ve kalp olduğunu gösterir. Galenos vardığı sonucu şöyle ifade eder: "Bu kelimeler, eski üsluptan habersiz nevzuhur hekimlere aittir".[34] Başka hiç kimse karmaşık bir metnin sahihliğinin bu denli sistematik ya da ikna edici bir değerlendirmesini yapamazdı. Daha geç kökenli anakronizmleri açığa çıkarma konusunda da daha keskin burunlu biri olamazdı.[35] Galenos, Roma'da, *Hekim Galenos*'a göz atan birinin, bunun düpedüz kalp olduğunu anlayıp bir kenara attığını görmüştü. Bu kişinin kesinlikle eğitimli biri olduğu belliydi. Böylece, edebiyat bilgisi sağlam bir temele oturmuş araştırmacılar için, üslubu teşhis etme yetisinin, mümkün olan en sağlam kanıtlama yöntemi olduğunu görmüştü.

Bununla beraber, Yunan dünyasının dışından gelmiş olma iddiasındaki metinler, bazen çok daha zorlu çözüm sorunları arzediyordu. İskenderiyeli Dionysios gibi Yunanca bilen biri için, kusursuz bir Yunancayla Yuhanna İncili'ni kaleme alan ile "barbar deyişleri" ve "dilbilgisi hataları"yla dolu *Vahiy Kitabı*'nı kaleme alanın aynı kişi olamayacağını anlamak kolaydı.[36] Ama yalnızca Yunanca bilen biri, çeviri olduğu iddia edilen metinleri nasıl denetleyebilirdi? Klasik araştırmacılık geleneği bu noktada hiçbir yardımda bulunamıyordu. Gerçi üçüncü yüzyılın başlarında paganlar ile Hıristiyanlar, birbirine benzer biçimde, Yunanca bir metnin gayri Yunan bir kökenden gelip gelmediğinin sağlamasını yapmaya yarayan, alışılmışın dışında, zekice ve oldukça güvenilir yöntemler geliştirmemiş de değillerdi.

Hıristiyan araştırmacı ve Romalı kütüphaneci Julius Africanus, Origenes'e, Eski Ahit'in Daniel kitabının İbranicesinde olmayan, ama Yunancasının başlangıcında yer alan "Suzanna ve ihtiyarlar" hikâyesini çürüten bir mektup yazmıştı. Çeşitli nedenlerle bu kısmın gayri sahih olduğunu düşünüyordu: Tasvir ettiği Yahudiler özgürlüğün sefa-

33) Galen, 15, 12-13 (Kühn).

34) Galen, 15, 172-73 (Kühn).

35) Öte yandan W. D. Smith, *Hippocratic Tradition*, s. 166-72'de Galen'in saiklerinin filolojik nedenler değil, onun Hippokratesçi tıp anlayışının sonucunda oluştuğunu sağlam bir biçimde öne sürmüştür.

36) Eusebios, *Historia ecclesiastica*, VII, 25.

sını, Babil esaretinin gerçek koşullarıyla uyuşmayacak bir biçimde sürüyorlardı. Üstelik hikâyedeki Daniel'e vahiy, hakiki Daniel peygambere indiği gibi, bir meleğin zuhur edişi sayesinde değil, doğrudan konuşma yoluyla iniyordu. Zekice dikkat çektiği gibi, hikâyenin bütünü bir Yunan uydurması olamayacak kadar aptalcaydı. Fakat esas öne sürülen, kesin olduğu kadar basitti de: Hikâyede iki can alıcı ve özenilmiş –*Yunanca*– cinas vardı. İşte bundan dolayı bu, doğrudan İbraniceden yapılmış bir çeviri olamazdı. Zira bu durumda cinaslar tümüyle anlamsız olurdu.[37]

Benzer tartışmalar Kitab-ı Mukaddesin başka kısımlarının sahihliğini de kanıtlayabilirdi. Resullerin mektuplarının sahihliği üzerine, ilk kez mektupların yazarlarının hayatlarına dair çalışmalarında bahsettiği ve Ortaçağ'da Vulgate yazmaları sayesinde yaygınlaşan yargıları ile tanınan Hieronymus'a göre, Pavlus'un İbranilere mektubunun "aykırı üslubu ve ifade tarzı dolayısıyla onun olmadığına inanılır"dı. Açıkça farkedilen bu tutarsızlığın, çeviriden doğan sorunlarla açıklanabileceğini düşünüyordu: "Kendisi de Yahudiydi ve İbranicesini akıcı biçimde yazıya dökebiliyordu. Bundan dolayı İbranicede söz ustalığıyla kaleme alınmış olan bu metin, Yunancaya çevrilirken de tabir edilmiş, yani söz ustalığıyla bir kez daha yazılmıştı. Bu, İbranilere Mektup'un, Pavlus'un diğer mektuplarından daha farklı görünmesinin nedeni olarak gösterilirdi".[38]

Yüksek klasik kültür kademeli olarak çökerken, sahihlik meselesi araştırmacıların zihnini meşgul etmeyi, kalpazanlık ise yazarlara cazip gelmeyi sürdürüyordu. Dilbilgisi uzmanlarının eleştiri araçları öğretim merkezlerinde sınırlı olarak kullanılmaya devam ediyordu. Sözgelimi Yunanistan'ın doğusunda, Aziz Pavlus'un Hıristiyanlaştırdığı Atinalı müridi Areopagites Dionysios'un olduğu iddia edilen Neo-Platoncu yazmalar külliyatı etrafındaki tartışmalar ara sıra alevlenirdi. Yalnızca çalışmasının daha geç dönemde yapılmış bir özetiyle tanınan Theodoros diye biri, altıncı yüzyılda, bu eserin sahte olduğuna dair teferruatlı görüşe karşı çıkmıştı. Eserin sahteliğine kanıt olarak şu nedenler sıralanıyordu: Kilise Babaları tarafından zikredilmemişti, "Büyük Dionysios'un

37) Bu mektubun Fransızca çevirisi ve bol değerlendirme notlarıyla yeni bir baskısı, N. de Lange'ın yayına hazırladığı Origenes, *Lettre à Africanus sur l'histoire de Suzanne*, Paris, 1983 içinde, s. 514-21'de yeralmaktadır.

38) Hieronymus, *De viris illustribus* 15; çeviren ve tartışan, P. W. Shehan, "St. Jerome and the Canon of the Holy Scriptures", *A Monument to Saint Jerome*, F. X. Murphy (der.), New York, 1952, 267.

ölümünden çok sonraları Kilise bünyesinde gelişen" ayrıntılı dini gelenekleri tahlil eden Eusebius'un Kilise Babalarına ait metinler listesinde de yer almıyordu, hatta Trajanus zamanında, yani havarilerden yarım yüzyıl sonra ölen Antakyalı İgnatius'tan bahsetmekteydi.[39]

Antik araştırmacılık geleneğinin çok daha sulandırılmış olarak sürdüğü Batı Latin dünyasında bile yüksek düzeyli eleştiri, ara sıra da olsa, yapılıyordu. Sözgelimi, Aziz Augustinus'a atfedilen *Hypomnesticon*, dokuzuncu yüzyılda muazzam ve bilgece bir tartışmanın konusu olmuştu. Reimsli Hincmar eserin sahih olduğunu söylemişti. Troyeslu Prudentius ise gayri sahihliği konusunda ısrarlıydı. Bunu kanıtlamak için, bu eserin Augustinus'un kendi erken dönem eserlerinin şerhi olan *Retractationes*'te olmadığını ve içerik ile üslup açısından ayrılıklar olduğunu göstermişti. İkinci bir ilahiyatçı, daha da ileri giderek, *Liber de tribus epistulis* isimli eserinde, hem Hieronymus'un İbranice Tevratından alıntılara yer vermek gibi Augustinus'un yapmayacağı şeyler yapan, hem de Augustinus'un içli dışlı olduğu konularla ilgili olup, onun eserlerinden anahatlarıyla bahseden, muhtemelen de kendisini onun görüşlerinin bir fezlekesi olarak sunan böyle bir kitabın, ölümünden sonra Augustinus'a nasıl kolaylıkla maledilebileceğini açıklamaktaydı. Hincmar ise, Augustinus'un hakiki olduğu kesin olan başka eserlerinden bahsetmeyi de ihmal ettiğine işaret ederek, eseri ustalıkla savunmayı sürdürmüştü.[40] Ama genelde, çoğu Hıristiyan araştırmacı için tarihsel fikirlerden çok doktrinlerin belirleyici olmayı sürdürdüğü kesindir.[41]

Ciddi kalpazanlık, Ortaçağ boyunca çiçek açmaya devam etti. Yüksek ve geç Ortaçağ'ın yeni milletleri, milli kimlik bilincini kuvvetlendirme ihtiyacını gidermek için kendilerine yaraşır asil bir geçmiş buluveriyorlardı, hatta bu icat etme işine kendilerini iyiden iyiye kaptırmışlardı. Monmouthlu Geoffrey'nin İngiliz Tarihi, güya kültürlü

39) Photius, *Kitâb-i Müellifîn*, cod. 1; bunun ve daha sonraki tartışmalar üzerine daha fazla bilgi edinmek için, bkz. I. Hausherr, "Doutes au sujet du <Divin Denys>", *Orientalia Christiana Periodica*, 2, 1936, s. 464-50.

40) J. E. Chisholm, *The Pseudo-Augustinian Hypomnesticon against the Pelagians and Celestians*, Fribourg, 1967, 1. cilt, s. 41-48. Sahihlik ve kalpazanlık konularına bir başka ince duyarlılık örneği ise rahip Guigo'nun mektubunda bulunabilir. Bu mektup Hieronymus'un mektuplarına sızmış bir dizi sahteyazımı sıralar. Metin için, bkz. *Patrologia Latina*, 153, col. 593-594; tartışma için, bkz. E. F. Rice, Jr., *Saint Jerome in the Renaissance*, Baltimore ve Londra, 1985, s. 47.

41) Speyer, *a.g.y.*, s. 197-218.

bir arkadaşına ait, yerel bir dilde (Gal ya da Breton dilllerinden birinde) yazılmış bir kitaptan alınmıştı. Bu tarih, Ortaçağ destanlarında gördüğümüz, kahraman Troyalılar ile onların İngiltere, Fransa ve başka yerlerdeki asil haleflerinin arasındaki uçurumu hayâlgücüyle doldurabilmek için gösterilmiş çabalardan yalnızca biridir. Bu gelenek Ortaçağ'ın sonlarına dek, ta ki kendisi de mitik metinler ve hükümdarlar yaratma konusunda önemli biri olan Johannes Trithemius'un, herkesin kendisine Troyalı cedler bulmaya çalışmasını, "sanki Troya'nın düşüşünden önce Avrupa'da in cin top oynuyormuş; ayrıca Troyalılar arasında hiç mi işe yaramaz adam yoktu" diye eleştirmesine dek sürüp gitmişti.[42] Aynı sıralarda Ortaçağ ozanları ve nesir yazarları Ovidius gibi standart yazarlar tarzında bol miktarda edebi ürün vermişlerdi. Bunlardan bazılarına, hakiki eserle aynı yazmada yer almalarından dolayı yazarın ismi bile maledilmişti. Fakat burada karşı karşıya kaldığımız şey kalpazanlıktan ziyade, eserlerin aldatma amacıyla değil de yanlışlıkla izafe edilmesiyle doğan sahteyazımdır.[43]

Dini ve edebi kalpazanlık ile bunlara karşılık gelen eleştiri yöntemleri antik dünyanın çöküşünden sonra da devam ettilerse de, Ortaçağ'da karşılaşılan yeni biçimler, yasal otoritelerin onlara yönelik eleştirisi ile bizzat yaptığı kalpazanlıklardı. Kalpazanlığı ve eleştiriyi kullananların çoğu, rahip ve hukukçuydu. Kalpazanlar çoğunlukla, bir kişi ya da kurumun, arazi ya da ayrıcalık kazanmak için gereksindikleri donanımı sağlamak için uğraşıyorlardı. Bir mezhebin ya da tarikatın, azizlerden birinin mucizeler gösteren kemiklerine sahip olduğunu kanıtlaması için, kemiklerin asıl yerlerinden nasıl getirildiğine dair bir hikâye tedarik etmeleri örneğinde olduğu gibi, bu ürünler yazılı olmalarına rağmen, kalpazanların yöntemleri edebi metinler üretmede odaklanmış değildi. Esas odaklanma belgenin tasarlanması üzerineydi: Belgelerin fiziksel formu, rengi, mührü ve kelimelerinin seçimi gerçeğe uygun olmak zorundaydı. Antikçağ'da olduğu gibi,

42) J. Trithemius, "Chronologia Mystica", *Opera Historica*, M. Freher (haz.), Frankfurt, 1601, I. cilt, sig. **5 arka. Trithemius'un kalpazanlıkları, ve bu konuya bakışı üzerine önemli bir döküm için, bkz. N. Staubach, "Auf der Suche nach der verlorenen Zeit: Die historiographischen Fiktionen des Johannes Trithemius im Lichte seines wissenschaftlichen Selbstverständnisses", *Fälschungen im Mittelalter*, H. Fuhrmann (der.), Hanover, 1988, I. cilt, s. 263-316.

43) Genel olarak, bkz. P. Lehmann, *Pseudo-Antike Literatur des Mittelalters*, Leipzig, 1927, yeni baskısı, Darmstadt, 1964); E. P. Goldschmidt, *Medieval Texts and Their First Appearance in Print*, Londra, 1943; G. Constable, "Forged Letters in the Middle Ages", *Fälschungen im Mittelalter*, H. Fuhrmann (der.), Hanover, 1988, V. cilt, s. 11-38.

Ortaçağ'da da sahihliği sınama yöntemleri edebiyatı elemeye tabi tutabiliyordu. Ortaçağ'ın en edebi ve en incelikli kalpazanlık örneği olan *Konstantinos'un Hibesi*, gerekli tanıkların şehadetini ve resmi bir ifadeye büründürülmüş yasal belgeleri içeriyormuş görüntüsünü vermek için ciddi bir çaba gösterir. Sekizinci yüzyılın bu meşhur belgesi, Papa Sylvester tarafından cüzzamı tedavi edilen İmparator Konstantinos'un, minnettarlığını göstermek için Batı Roma İmparatorluğu'nu Kilise'ye bırakarak Bizans'a doğru yola çıkmasını hikâye eder. Bu tür faaliyetlerin hacmi hiç de az değildi: Merovenjler zamanından kalan belgelerin muhtemelen yarısı, İS 1100'den önce kilise tarafından neşredilen belgelerinse muhtemelen üçte ikisi sahtedir. Hukuk ilmi Batı'da sıkı sıkıya tesis edilip, her icraatta ve mülkiyete dair her işte yazılı belge ibrazı mecburi hale gelinde bu hacim kabardıkça kabardı. Hıristiyan din hukukunun temel kitaplarından olan Gratianus'un *Decretum*'u beş yüze yakın kalp yasa metnini içermektedir.[44]

Antikçağ'da olduğu gibi Ortaçağ'da da kalpazanlık eleştiriyi teşvik etmiştir. Fakihler (yani dini hukuk uzmanları) sahtekârlıkları meydana çıkarma konusunda uzman kesilmişlerdi. Yasal belgelerin fiil biçimlerinin, fiziksel görüntülerinin ve mühürlerinin doğruluğunu kanıtlamak için geliştirdikleri yöntemler, *Decretum*'daki sahtekârlıklara göre çok daha inceliklidir. Papa III. İnnocentus gibi kimi hukukçular –her ne kadar İnnocentus kayda geçmiş tek vakasında hatalı idiyse de– herhangi bir belgeyle mühürlerini denetleme ve bu konuda "sahihtir" yargısına varabilme konusunda şöhret sahibi olmuşlardı.[45] On beşinci yüzyıldan sonra mahkemeler ve hukukçular, belgelerin ve anlatıların *fides*'ini ya da güvenilirliğini tespit edecek standartları –ki bunlar çoğunlukla dış görünüşe dairdi– kabul etmişlerdi. Nitekim Aziz Denis keşişleri ile Notre Dame'ın kilise heyeti arasında ortaya çıkan ve bu azizin hangi parçalarının hangi tarafa ait olduğu konusunda odaklanmış olan meşhur davada, keşişlerin avukatı müvekkillerinin davayı kazanması gerektiğini savunuyordu. Bu savını ise bir belge destekliyordu: *Grandes Chroniques de France*, kişisel bir hikâye değil "kamu

44) G. Constable, "Forgery and Plagiarism in the Middle Ages", *Archiv für Diplomatik Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*, 29, 1983, s. 1-41.

45) M. Clanchy, *From Memory to Written Record: England 1066-1307*, Londra, 1979, s. 254-55; E. A. R. Brown, "Falsitas pia sive reprehensibilis: Medieval Forgers and Their Intentions", *Fälschungen im Mittelalter*, H. Fuhrmann (der.), Hanover, 1988, 1. cilt, s. 101-20.

arşivleri"nde muhafaza edilmiş "onaylanmış ve yetkin" bir tarihti.[46]

Her ne kadar bizi esas olarak ilgilendiren edebi kalpazanlık ve eleştirmenlikten biraz uzaklaştıysak da, Rönesans'la birlikte bunlar yeniden esas sahnedeki yerlerini alacaklardı. On dört – on beşinci yüzyılların İtalyan ve on beş – on altıncı yüzyılların Kuzeyli hümanist entellektüelleri, Ortaçağ araştırmacılığının sahip olduğu külliyetli malzeme yığınlarına geri döndüler ve bunların, ya ihmale ya da tahrife uğramış olduklarını düşündüler. Livius'un tarihleri ya da Catullus'un şiirleri gibi, Ortaçağ'daki araştırmacıların ya kısmen bildiği ya da hiç bilmedikleri eserleri yeniden keşfettiler, yeni nüshalarını yazdılar ve bunları yorumladılar. Roma hükümetlerinin, Yunanlı ve Romalı yöneticilerin anıtlara ve sikkelere işlediği binlerce kitabeyi bulup, çözümlediler. Bu yeni malzemenin eleştirel yayınlarını ve derlemelerini önce elyazmalarına geçirdiler, sonra basılı eserlere dönüştürdüler. Antik dünya birdenbire hayata döndü ve yeniden vücut buldu.[47]

Ne var ki, yeni metinler ve yeni bilgilerden oluşan bu ırmak, ona dökülen hileli malzeme pınarlarıyla ciddi bir biçimde kirleniyordu. Yeni kalpazanlık, nostaljik nedenlerden çok, uygulamaya yönelik ihtiyaçlardan dolayı başgöstermişti. Her şeyden önce, esas geçmişin teknik araştırmacılıkla gözler önüne serilmesi için değil, çağdaş okuyucuların ve araştırmacıların beğenisine uygun bir geçmişi yeniden kurgulamak için kullanılıyordu. Anıtları ve kitabeleri ilk kayda geçiren kişiler, metinleri defterlerine aktarırken eksik kısımları tıpkı bir heykelin kaybolmuş kafası, kolları ya da ayaklarını, harab olmuş geçmişi yeniden bütünleştirme coşkusuyla tamamlarmışgibi yaratıveriyorlardı. Vicdanının sesine daha az kulak veren bazıları ise, bu gibi eksiklikleri tama-

46) B. Guenée, *Histoire et culture historique dans l'Occident médiéval*. Paris, 1980, s. 133-140. Bana öyle geliyor ki son dönemlerde yapılan Ortaçağ araştırmaları o dönemin alimlerine büyük beceriler atfetmekte; Guenée de bu olguya iyi bir örnektir. Beri yandan, uzun yıllar boyu saf "kalpazanlık" olarak görülen metinlerin birçoğunun bu hale, yazılışlarından çok sonra, yazarlarının hedeflediklerinden çok daha başka amaçlarla kullanılmaya başlandıklarında geldiği savı, bugün sıklıkla öne sürülmektedir. Bu konular hakkında H. Fuhrmann'ın *Fälschungen im Mittelalter*, I. cilt, s. 51-58'de yer alan başlıksız metnine bakılabilir. *Konstantinos'un Hibesi* konusunda, bu çizgideki bir çalışma için, bkz. N. Huyghebaert, "La Donation de Constantin ramenée à ses véritables dimensions", *Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 71, 1976, s. 45-69; ayrıca, N. Huyghebaert, "Une légende de fondation: Le *Constitutum Constantini*", *Le Moyen Age*, 85, 1979, s. 177-209'da *Hibe*'nin VIII. yüzyılda Laterano'ya giden hacılara bilgi vermek üzere hazırlanan dini bir anlatı olduğunu savlar. Belge, sahte meşruluğunu, yanlış *Papalık Fetvaları* içine konulduğunda kazanmıştır.

47) Bkz. A. Grafton, "Renaissance Readers and Ancient Texts: Comments on Some Commentaries", *Renaissance Quarterly*, 38, 1985, s. 615-649.

1 *Romae in aede sacra reperta.*

NVMA. POMPILIVS
PER. GRATIAM. DEAE. AEGERIAE
REX. S. P. Q. R
PERFECTAM. RELIGIONEM. EXPLANANDAM
LEGIBVS. VBIQ. TERRARVM. INQVIRENDAM
AD. IVSTE. SANCTEQ. VIVENDVM
ORATORIBVS. QVAMPLVRIMOS. MISIT
PER. VNIVERSVM. ORBEM. EVROPAM
ASIAM. AFRICAM. VT. NOMINVM
QVORVMCVNQVE. MORES. LEGES
STATVTA. CONDITIONES. PERBELLE
NOSSENT
TANDEM. HOMINES. IN. EXTREMO
BALEAR. SITV. MANSI. SVNT. PROBISS
VITAM. AGENTES. PHILOSOPHIAE
ADDICTOS. GRAECE. LOQVENTES. IN
MARIS. CONFINIO. ANTRA. DELIGENTES
PRO. DOMIBVS. PANNOSIS. VESTIBVS
INVOLVOS. PARCISSIMIS. VICTITANTES
ARBORVM. QVIBVSDAM. FOLIIS. SCRI
BENTIBVS. QVORVM. LECTOS. CETERI
OBSERVANT

Ex Manlio Sabino.

2 *Palma in Dalmatia.*
Daniele Barb. Dial. 10. p. 411.

ALEXANDER. PHILIPPI. REGIS. MACEDONVM
ARCHOS. MONARCHIAS. FIGVRATVS
GRAECORVM. IMPERII. INCHOATOR
MAGNI. IOVIS. FILIVS. PER. ATHANASIVM
NVNCIATVS. ALLOCVTOR. BRAGMANORVM
ET. ARBORVM. SOLIS. ET. LVNAE
CONCVLCATOR. PERSARVM. AC. MEDORVM
MVNDI. DOMINVS. AB ORTV. SOLIS. VSQVE
AD. OCCASVM. A. SEPTENTRIONE. VSQVE
AD. MERIDIEM. ILLVSTRI. PROSAPIAE
SLAVORVM. ET. LINGVAE. EORVM. PACEM
A. NOBIS. ET. SVCCEDENTIBVS. NOBIS
QVONIAM. NOBIS. SEMPER. APPVISTIS
IN FIDE. VERACES. IN. ARMIS. STRENVI
COADIVTORES. NOSTRI. ECCLESIAE. ET. PORTIS
IOCIR CO. CONSERIMVS. VOBIS. TOTAM
PLAGAM. TERRAE. ITALIAE. IOAA
VI. QVI. INHABITAVERINT. SINT. SVBDITI
VESTRI. ET. VESTRI. SREVI. TESTES. AVTEM
HVIVSCE. REI. SVNT. LOGOTECTA. NOSTER
EX. ALII. PRINCIPES. XI. QVOS. NOBIS. SINE
FRAVDE. DECEDENTIBVS. RELINQVIMVS
NOVIROS. NILEOLOS. ET. TOTIVS. ORBIS

Ex Manuscripto Onuphriano

3 *Caesaris ad secundum lapidem, ex regio Rubicone, Decretum Senatus.*
Sabellicus de Latinis lib. VI. Ennead. Rapsod. Aug. Taur. fol. 117.

IVSSV. MANDATVVE. P. R. CO
IMP. MIL. I. TYRO. COMILITIO
MANIPVLARISVOE. CENT. TVR
MALVAE. LEGIONARIAE. ARMAT
QVISQVIS. ES. HIC. SISTITO. VE
XILLVM. FINITO. NEC. CITRA
HVNC. AMNEM. RVBICONEM
SIGNA. ARMA. DVCTVM. CO
MEATVM. EXERCITVMNE. TR
ADVCITO. SI. QVIS. HIVSCE
IVSSIONIS. ERGO. ADVERSVS
IIBRII. FIGERITVE. ADIVDICAT
VS. ESTO. HOSTIS. P. R. AC. SI. CO
NTRA. PATRIAM. ARMA. TVLER
IT. SACROSQVE. PENATES. E. PEN
ITRALIBVS. ASPORTATERIT. SA
NCTIO. PLEBISCI. SENATVS
VE. CONSVLTI VLTRA. NOS. FI
NES. ARMA. PROFFERRE. LICEAT
NEMINI
S Q. R.

Ex codice Sabellici.

4 *Aromani.*

C. CAESAR
DICT
RVBICONE
M TRANSVOLAVIT
CIVIL. BEL
COMMILIT
SVOS. HIC
IN. FVLV. AR
AVLOCVT

Fr. Philippus Beroaldus, manuscripto suo Suetonium.

5 *In arce ponti Euxini supra monumentum quod memoratur in pede XVII. crassitudo & forma: ex hoc fere simile.*

CAESAR
TANTVS
ERAT. QV
OD. NVLLVS
MAIOR. IN
ORBE

Ex Thevetii Cosmographiae libro VIII. cap. XI.

6 *Apud Benacum.*

D D

IMP. CAESAR. PRO. SALVTE
DIVAE. CORNELIAE. SACE
TIVENTE. M. TVLLIO. ET. L
CRASSO. ET. PETRONIO. SCE
VOLA II. VIR
HOSPES. ERAT. CAESAR. CORNELIAE
Q. PATER

Gruterus e Ciaconio.

7 *Romae annuus Lustrum, ad ejus Comitium subscriptus adjecto simulacro Divi Caesaris per Ostentationem Augusti quasi subornata apparitione ejus vestigiis.*

IPSIS LVCRVM MEORVM DIEBVS
SVVS CRINEITVM PER VII. DIES
IN RELIGIONE CELSI SVB SEPTEM
TRIONIB. EST CONSPECTVM

Ex Agenio.

Caesar'ın işlerini kaydeden sahte kitabeler. Son büyük Rönesans dönemi yazıt derlemesi olan *Inscriptiones antiquae totius orbis romani*'den (haz. J. Gruter), Amsterdam, 1707.

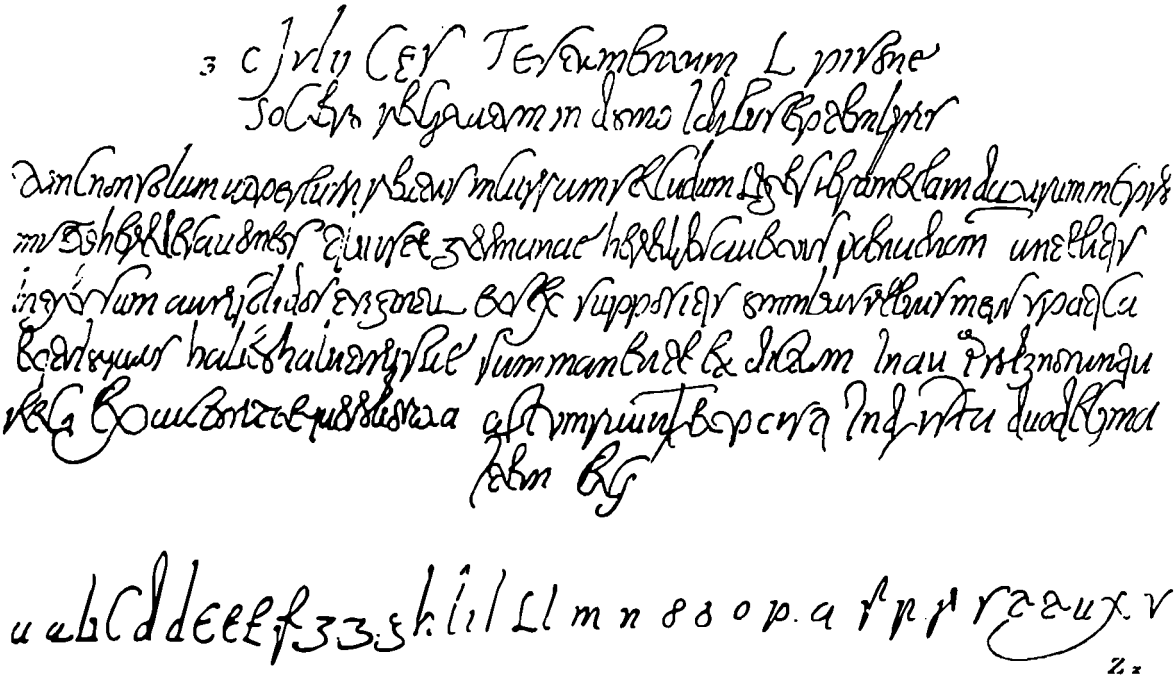
men yeni metinlerle gideriyorlardı.[48] Bunlar, ilham uyandıran duyguların derinliğine koşut bir zerafetle işlenmişti. Sözgelimi, Appia yolunda 1485 yılında keşfedilen, gayet iyi korunmuş bir genç kız cesedinin bulunduğu mezarın kitabesini ele alalım: "Bu anıt, ölmek dışında hiçbir hatası olmayan Tulliola'ya, biricik kızının adına, onun bedbaht babası Cicero tarafından dikilmiştir". Cumhuriyet döneminin bu büyük devlet adamının bu sevgi ve hüzün andacı, "quae nunquam peccavit nisiquod mortua fuit" cümlesinin başka, hakiki bir metinden zekice nakledilmiş olduğu bilinmese, çok daha etkileyici olabilirdi. Üstelik, Floransa ve Malta gibi Roma'dan çok uzak yerlerde de Tulliola'ya atfedilen birçok başka mezar ve anıt bulunuvermişti. Tulliola'nın ölüm sahnesi en az bir yüzyıl boyunca kitlelere haz vermeyi sürdürmüştür. Modern belgeler atfedilen tek antik sahne bu değildi. Nostalji, zengin bir üretimi körüklüyordu: Latince kitabeleri derleyen büyük *Corpus*'daki 144.044 yazmadan 10.576 kadarı sahte ya da şaibeli idi. Bunların çoğu da hayâlgücünü iyi çalıştıran Rönesans dönemi antikerlerine aitti.[49]

Edebiyat sahtekârlıkları, kitabelerde yapılanlardan çok daha iddialıydılar. Rönesans araştırmacıları ve entellektüellerinin kimileri, aynı zamanda başarılı kalpazanlardı. Bu kişilerin eserleri ise, hem biçim hem de amaçlar açısından, hakiki eski metin cüzlerine yeni çerçeveler tedarik etmekten başlayıp baştan sona serbestçe uydurulmuş yepyeni geçmişler yaratmaya dek uzanan bir çeşitlilik gösteriyordu. Hiç kimse bu işi, alışılmadık bir elyazısıyla kaleme alınmış olan hakiki bir Ravenna papirüsünü, hattatlık becerisiyle Julius Caesar'ın vasiyetnamesine dönüştüren Pierre Hamon'dan daha maharetle becerememiştir.[50] Viterbolu dominiken Giovanni Nanni'den (Annius) daha yaratıcı

48) Bkz. C. Mitchell, "Archaeology and Romance in Renaissance Italy", *Italian Renaissance Studies*, E. F. Jacob (der.), Londra, 1960; ayrıca bkz. C. Mitchell ve E. Mandowsky, *Pirro Ligorio's Roman Antiquities*, Londra, 1963.

49) Bu sayılar F. F. Abbott, "Some Spurious Inscriptions and Their Authors", *Classical Philology*, 3, 1908, s. 22-30'den alınmıştır. Bu merinde ayrıca bazı muhteşen kalpazanlık örnekleri de verilir, örneğin Caesar tarafından Cicero'ya tahsis edilen yol güvenliği. Bazı özellikli Rönesans kalpazanlıkları hakkında ayrıntılı çalışmalar için, bkz. J. B. Trapp, "Ovid's Tomb", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 36, 1973, s. 35-76; P. Pray Bober, "The Coryciana and the Nymph Corycia", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 40, 1977, s. 223-239 ve A. Lintott, "Acta Antiquissima: A Week in the History of the Roman Republic", *Papers of the British School at Rome*, 54, 1986, s. 213-228.

50) Bkz. L. Delisle, "Cujas déchiffreur de papyrus", *Mélanges offerts à* M. Émile Chatelain, Paris, 1910, s. 486-91.

Pierre Hamaon'un hazırladığı Julius Caesar'ın kalp vasiyetnâmesi. Bunun, yazılar ve belgeler tarihine ilişkin ilk ve çok önemli elkitabında tıpkıbasımı verilmiştir.
J. Mabillon, *De re diplomatica*, Napoli, 1789.

biçimde bu işi yapan da olmamıştır. Viterbo, erken dönem tarihinden, tefeci dükkanlarının meşruiyetine ya da irade özgürlüğüne dek uzanan çeşitli konular üzerine ciddiyetle yazılar yazmış, Papalık ilahiyatçıları arasında yüksek mevkilere dek çıkmış, hatta kesin bir mukaddeslik göstergesi olacağı için Cesare Borgia'nın zehriyle ve onun ellerinde can verme işini bile ayarlamıştı. Üstüne üstlük, yazıtlar ve metinler uydururken de aynı ustalığı gösterdiğini göreceğiz.[51]

Rönesans, bir yandan hayâli geçmişlerin dallanıp budaklanmasına seyirci kalırken, bir yandan da yüzlerce çağdaş ve erken dönem kalp eserin yıkımına tanıklık etmişti. Hümanistlerin yeni filolojisinin ilk zaferlerinden biri hiç kuşkusuz Lorenzo Valla'nın *Konstantinos'un Hibesi*'ne dair çalışmasıdır. Bu çalışmada, söz konusu eserin Ortaçağ'a ait kökenini su götürmeyecek biçimde kanıtlayan cümle kuruluşları ile bol miktarda gerçeğe aykırılık, ayrıntılarıyla ortaya seriliyordu.[52] İspanyol hukukçu Antonio Augustín ise diyalog biçiminde yazdığı ayrıntılı denemesinde, hakiki yazıtları sahtelerinden ayırt etme yöntemlerinden bahsediyor, makul kişilerin hakikilikleri ile değerleri henüz sınanmamış yazıtların kaynak olarak kullanılmaması konusunda fikir birliği içinde olunması gerektiğinde ısrar ediyordu.[53]

Bunların da ötesinde, klasik dönemin mirasının tekrar ele geçmesi, eski zaman araştırmacılarının sahihlik sorununa dair yorumlarını da yeniden gündeme getirmişti. Aristoteles'in eski yorumcuları, Aristoteles'in (ya da başkalarının) derlemelerine sahteyazımın sızmasını, kimi zaman, şüphelenilen eserin Aristoteles isimli başka bir yazar tarafından yazılmış olmasıyla da açıklıyorlardı. Bu da, özellikle Aristoteles'e atfedilen *Theologia* ve *De mundo* gibi metinler üzerine Rönesans araştırmacılarının ve filozoflarının yeniden canlandırdığı tartışmanın konu-

51) Nanni için II. ve III. bölümlere bakınız. Maharetli Alfonso Ceccarelli neredeyse tüm kalpazanlık türlerinde kalem oynatmıştır; meslek hayatının zirve ve eteklerindeyken yaşadığı Roma ve Lunigiana'da arkadaşları için düzmece soyağaçları uydurmuş, ayrıca bütün bir resmi belge sayesinde arkadaşları ve hamilerini Luni'nin Ortaçağ döneminin tarihsel kişilikleri haline getirmiştir Bir de, en az bir klasik düzmece metin yazmıştır: Caesar'ın kaybolmuş *Anti-Catones*'ini. Bu konuda, bkz. G. Pistarino, *Una fonte medievale falsa e il suo presunto autore*, Cenova, 1958.

52) Valla'nın çalışmasının metni ve bu metnin bağlamı üzerine bir çalışma, W. Setz, *Lorenzo Vallas Schrift gegen die Konstantinische Schenkung*, Tübingen, 1975 içinde bulunmaktadır; bir çözümleme için, bkz. V de Caprio, "Retorica e ideologia nella Declamatio di Lorenzo Valla sulla donazione di Costantino", *Paragone*, 29, 1978, s. 36-51; G. Antonazzi, *Lorenzo Valla e la polemica sulla Donazione di Costantino*, Rome, 1985 metnin sonraki hayatını anlatır.

53) Bkz. Mitchell, "Archeology and Romance". Augustín'in eserinin başlığı *Dialogos de medallas, inscriciones y otras antigüedades* idi, Tarragone, 1587.

larından biriydi.[54] Hippokrates'e atfedilen külliyatın içinde yer alan kimi metinlerle, yine bazı metinlerin kimi kısımlarının hakiki ya da sahte olduğunu teşhis edebilmek için Galenos'un ne denli çaba harcadığını görmüştük. Rönesans'ın derin bilgi sahibi hekimi Girolomo Cardano'nun, Hippokrates mecmualarındaki kıymetli öğeleri listeleme işine koyulduğunda, Galenos'un imlası, dili ve üslubu üzerine yoğun çalışma yöntemini kullanmış olması, ve her Galenos okuyucusu gibi Hippokrates'in farklı farklı tarzlarda –muhtemelen de farklı dönemlerde– yazmış olduğu metinlerden hakiki olanları belirleme işinin ne denli zor olduğu konusunda ısrarla durmuş olması hiç de şaşırtıcı değildir. Ama Rönesans'ta ve sonraki dönemlerde araştırmacıların, Galenos'un metinlerin tarihine dair görüşlerini, kendisi de bir Rönesans kalpazanlığı olan *Ruh Halleri* üzerine yaptığı tefsirlerden öğrenmiş olmaları muhtemelen çok daha şaşırtıcıdır.[55]

Kalpazan ile eleştirmen, Rönesans'tan önceki dönemlere nazaran aynı izi daha fazla sürüyorlardı. Hukuk, Kutsal Roma İmparatorluğu gibi yeni alanlarda gelişip bir ilim haline geldiğinde, Yeni Ahit'te ya da başka kaynaklarda yer aldığına inanılan kimi dogmalar ve ameller profesyonel ilahiyatçılar tarafından sorgulanıp denetlendikçe, yeni bir tarih öğretisi ile üsluba dair incelikleri ayırt edebilme becerisi okullarda yaygınlaştıkça, eski kalpazanlıkların çoğu da açığa çıkıyordu.[56] Fakat mezhepler ile hanedanlar, geçmişe yönelik iddialarının haklılığını ispat etmek istedikçe, sadece sözlü gelenek bu işe yetmiyor, bu yüzden de çok daha teferruatlı yeni kalpazanlık ürünleri ortaya çıkıyordu.

Bilgi birikimi en fazla olan araştırmacı bile zaman zaman bu türden suça teşviklere kapılabiliyor ya da en azından üzerine düşen görevi

54) Bkz. C.W. Müller, "Die neuplatonischen Aristoteleskommentatoren über die Ursachen der Pseudepigraphie", *Rheinisches Museum für Philologie*, 112, 1969, s. 120-126 = N. Brox (der.), *Pseudepigraphie in der heidnischen und jüdisch-christlichen Antike*, Darmstadt, 1977, s. 264-271; Ayrıca bkz. J. Kraye, "The Pseudo-Aristotelian *Theology* in Sixteenth -and Seventeenth- Century Europe", *Pseudo-Aristotle in the Middle Ages: The Theology and Other Texts*, J. Kraye vd. (der.), Londra, 1986, s. 265-286 ve J. Kraye, "Daniel Heinsius and the Author of *De Mundo*", *The Uses of Greek and Latin: Historical Essays*, A.C. Dionisotti vd. (der.), Londra, 1988, s. 171-197.

55) J. Cardan, *Ars curandi parva*, *Opera*, Lyon, 1663, 7, s. 192-193. *Ruh Halleri* risalesi üzerine, bkz. Smith, *Hippocratic Tradition*, s. 172-75 ve W. Speyer, *a.g.y.*, s. 120, n. 7 ve s. 321; en önemli bölüm, Galien, 16, 5 (Kühn).

56) Zikrettiğimiz kitaplardan başka, bkz. L. Panizza, "Biography in Italy from the Middle Ages to the Renaissance: Seneca, Pagan or Christian?", *Nouvelles de la République des Lettres*, 1984, s. 47-98; PG. Schmidt, "Kritische Philologie und pseudoantike Literatur", *Die Antike-Rezeption in den Wissenschaften während der Renaissance*, (der) A. Buck ve K. Heitmann, Weinheim, 1983, s. 117-128.

yerine getirirken muğlak davranarak başkalarının yanılmasına yol açıyordu. Rönesans araştırmacılarından çok azının bilgi birikimi, Habsburg hanedanının saray tarihçisi Wolfgang Lazius'unkini aşıyordu. Lazius bu birikimini, Habsburglar'ın soyunun doğrudan doğruya Nuh Tufanı'ndan sonra Avusturya'ya yerleşen Yahudi önderlerine dayandığı iddiasını, güya Viyana'nın Gumpendorf mahallesinde bulunmuş İbranice yazıtlara dayandırarak ispatlarken, en çarpıcı etkiyi yaratabilmek için kullanmıştı.[57] Çok az araştırmacı eleştirel ve çözümsel sorunlara ve yöntemlere Joseph Scaliger'den daha duyarlıydı. Scaliger, Areopagites Dionysios, sözde-Phocylides ve *Resullerin İşleri*'ni ustalıkla ele almış olmasına rağmen, birçok okuyucusunun klasik bir eser zannettiği, Olimpiyatlar sırasında yazıldığı varsayılan anonim Yunan kroniğini kaleme aldı.[58] Ayrıca Astrampsychus'a atfedilen, kimi dağınık dizelerden oluşturduğu bir de sahte derleme hazırladı. Böylece çoğu okurunu belki kasten belki de istemeyerek yanlış biçimde yönlendirdi.[59] On altıncı yüzyılda yaşamış Simeo Bosius gibi bu çeşit kalpazanlar pek enderdi elbet. O güne dek ulaşmış yeni, eksiksiz, hakiki antik yazmalar bulduğunu iddia eden bu tipler, en ince eleyip sık dokuyan eleştirmenler tarafından bile takdir ediliyorlardı.[60]

On yedi, on sekiz ve on dokuzuncu yüzyıllarda bu türden uygulamalar devam etti. Araştırmacılar zaman zaman kişisel ya da mesleki kazanımlar için kalpazanlık yapmayı sürdürdüler. Sözgelimi Piemonteli papaz Giuseppe Francesco Meyranesio, Torinolu Maximus'un eserlerinin 1784 Roma baskısına, güya bir İngiliz asilzadesinin bagajları arasında yokoluveren yazmalardan alınmış yirmi dört yeni metinle katkıda bulunmuştu. Bunu yapmaktaki esas amacıysa, yayının hamisi olan Papa VI. Pius'tan bir terfi koparabilmekti.[61] Kimi zaman da araştırmacılar, tıpkı Cristoph Matthäus Pfaff gibi idealist nedenlerle kalpazan-

57) Bkz. A. Grafton, "From *De die natali* to *De emendatione temporum*: The Origins and Setting of Scaliger's Chronology", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 48, 1985, s. 100-143.

58) Bkz. J. Bernays, *Joseph Justus Scaliger*, Berlin, 1855, s. 205-206 ve P. W. van der Horst, (der.), *The Sentences of Pseudo-Phocylides*, Leyde, 1978, s. 4-6; ayrıca, H J. de Jonge, "J. J. Scaliger's *De LXXXV canonibus apostolorum diatribe*", *Lias*, 2, 1975, s. 115-124, 263.

59) Bkz. E. Scheibel (haz.), *Iosephi Scaligeri Olumpiadon Anagraphe*, Berlin, 1852.

60) Bkz. G. Pasquali, *Storia della tradizione e critica del testo*, 2. baskı, Floransa, 1971, s. 94-95.

61) Bkz. M. Pellegrino, "Intorno a 24 omelie falsamente attribuite a s. Massimo di Torino", *Studia Patristica*, K. Aland ve F. L. Cross (der.), *Texte und Untersuchungen*, 63, Berlin, 1957, I. cilt, s. 134-141.

Icat edilen gotik geçmiş. Ossian'ın dünyasının görüntüsü, J. Macpherson, *Works*, I. Ciltten alınmıştır (Boston, 1807).

lığa yönelmişlerdi. Tübingen'de ilahiyat eğitimi alan Pfaff, Torino'da bulduğunu ve Irenaeus'a atfedildiğini iddia ettiği dört fragmanla kendi pietist Hıristiyan inancını desteklemişti. Bu inanca göre Hıristiyanlığın özü yalnızca İsa'nın öğretilerinden ibaret iken, hayati önem taşıyan kimi akidelere ya da dini geleneklere yönelik hatalı inançlar, "mezhep ayrılıkları"nı ve "hizipler"i doğurmuştu.[62]

Bu sırada klasik kalpazanlıkla birlikte, yeni ve farklı bir tür nostalji kalpazanlığı gelişmeye başlamıştı. Kutsal kitapların açıklamakta hepten yetersiz kaldıkları milli tarihler artık klasik dillerde yazılmış kimi uygun metinlerle bütünleniyorlardı. Klasiklerin tam anlamıyla yansıtmakta zorlandığı bu romantik duygu patlaması, antik bir ilhamla doğan yeni bir türle sağlanıyordu. Curzio Inghirami'nin on yedinci yüzyılda yazdığı kalp Etrüsk metinleri, araştırmacıların İtalya'nın Romaya ait olmayan tarih mirasına ve Roma-öncesi ütopik geçmişine dair hayâllerini zenginleştirmişti. On sekizinci yüzyılda Thomas Chatterton ve James Macpherson geleneksel yöntemlerle –yani bir yandan sözde arkaik yazı ve hecelemenin kullanımı, diğer yandan da bilinmeyen bir dilde yazılmış ve erişilmez bir yerde saklı asıllarından çevrildiği iddia edilen metinleri öne sürme yoluyla– Gotik kuzeyin Ortaçağ'a ve daha öncesine ait tarihini yeniden kurgulamışlardı. Robinson Crusoe'nun en meşhuru olduğu bir dizi erken roman ise, kendilerini nesnel ve kültürlü yayıncıların keşfedip derlediği belgeler manzumesi olarak sunup, drama ve gerçeklik görünümünü kazanarak, siyasi ya da kişisel kriz karşısında insan davranışının gözlenmesine yönelik bu yeni zevki kamçılıyorlardı. Şiir derlemeleri de aynı işi görüyorlardı. Kiliseye bağlanmayı reddetmiş bir İngiliz ailesinin kütüphanesindeki özgün gotik harfli yazmadan çoğaltılmış olduğu iddia edilen Horace Walpole'un *Otranto Kalesi* isimli dehşetengiz hikâyesinin ilk okuyucusu olan kültürlü okuyucular da, muhtemelen hiçbir şey sezinlemiyor, ama adet olduğu üzere kandırılıyorlardı.[63]

62) Bkz. A. von Harnack, "Die Pfaff'schen Irenäus-Fragmente als Fälschungen Pfaffs nachgewiesen", *Texte und Untersuchungen*, 5, 3, 1900, 1-69: Yazar, Pfaff tarafından uydurulan parçaların, dönemin en büyük eleştirmenlerinden Scipione Maffei'nin zekice bir yanıtına nasıl maruz kaldığını anlatmaktadır. Maffei metnin gayrı sahihliğini kesin bir biçimde belirlemektedir. Pfaff ise kalpazanlığını hiçbir zaman kabul etmemiştir.

63) Bütün bunlar için, bkz. J. Mair, *The Fourth Forger*, Londra, 1938; I. Haywood, *The Making of History*, Rutherford, Madison, ve Teaneck, 1986 ve F. J. Stafford, *The Sublime Savage*, Edinburgh, 1988; bu son iki kitap kusursuz kaynakçalar içermektedir.

Ciddi kalpazanlık biçimlerinden hiçbiri tamamen ölmemiştir. Sözde tarihi belgelerin sanatkarca yaratılması işi, on dokuzuncu ve yirminci yüzyıllarda da devam etti. A.C. Buell'in John Paul Jones biyografisi, Amerikan tarihçileri arasında bu yönde ünlenmiş bir eserdir. Zira, cesurca dövüşen köleleri Cato ve Scipio'yu azad ettiğine dair ustaca eklemlenmiş belgelerle Jones'u olduğundan daha büyük bir adam olarak göstermeye çalışır.[64] Dini inanç ve amellere dair fetva kalpazanlığı da, *Siyon Önderlerinin Protokolleri*'nin kurgulanmasında oldukça dikkat çekici biçimde varlığını sürdürmüştür.[65] Klasik metinlerle nesne kalpazanlığı da oldukça düzeyli biçimde yapılıyordu. Praeneste broşu bu türe iyi bir örnektir. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, güya, Wolfgang Helbig isimli Alman arkeolog tarafından bulunmuştu. Üzerinde bir de, yine onun uydurması olan arkaik Latince yazıt vardı. Modern ilmi testlerin ve tarih araştırmalarının gerçek yapısını ortaya çıkarmasına dek broş, neredeyse bir yüzyıla yakın bir süre, tüm eleştirilere karşı durmuştu.[66] Özenle ve dikkatle ortaya konmuş edebi metin kalpazanlıkları bile hâlâ yapılmaktadır.[67] Doğal olarak, çağdaş kalpazanların sahip olmaları gereken teknik beceri, öncüllerininkinden oldukça fazladır. Kalpazanların insanları inandırırken kullandıkları temel teknikler ve konular, çoğu okuyucu ile uzmanın aldatılmaya olan isteği, gereğinden sağlam görünen belgelerin çoğunlukla şaibeli oluşu gibi temel kurallar hâlâ değişmeksizin durmaktadır. Nasıl yeni kalpazanlık yöntemleri kalpazanlığın ortaya çıkarılması için yeni yöntemler gerektiriyorsa, eleştirmenlik de, talep doğrultusunda benzer bir ritmle gelişme kaydetmektedir. Elizabeth Barrett Browning'in yayımlanmış ama bilinmeyen erken dönem risaleleri gibi oldukça hakiki görünüşlü birçok başka belgeyi, çok sayıda ve kolay kandırılabilen bir kolek-

64) A. C. Buell, *Paul Jones, Founder of the American Navy*, New York, 1900. Doğmakta olan tarih biliminin resmi yayın organında Buell'ın kitabını tanıtan E. Field şöyle yazıyordu: "Çok dikkatli ve güç araştırmalar. Bay Buell bilgilerinin çoğunu özgün belgelerden çekip çıkarmış", *American Historical Review*, 6, 1900-1901, s. 589. Bu olayın eğlenceli bir yorumu için, bkz. A.B. Harr, "Imagination in History", *American Historical Review*, 15, 1910, s. 231-32. Olayın bütünü M. W. Hamilton, "Augustus C. Buell, Fraudulent Historian", *Pennsylvania Magazine of History and Biography*, 80, 1956, s. 478-492'de anlatılmıştır.

65) N. Cohn, *Warrant for Genocide*, 3. baskı, Chico, California, 1981.

66) Bkz. *ileride*, II. bölüm.

67) Yakın zamanlı, son derece ilginç ancak burada ele alınması zor bir vaka için, bkz. S. Wertheim ve P Sorrentino (haz.), *The Correspondence of Stephen Crane*, New York, 1988, I. cilt, s. 6-10 ve II. cilt, s. 661-692. Bir başka, hem de daha egzotik bir kalpazanın durumu ise H.R. Trevorroper, *Hermit of Peking*, Londra, 1976'da incelikle ele alınmıştır.

siyoncu kitlesi için üreten Thomas Wise türünden, başarılı on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl kalpazanlarına yanıt ise; kağıdın üretildiği tarihi saptayabilen yeni tekniklerden, çeşitli baskı türleri ile hurufatı ayrıntılı biçimde ayırt edebilen yeni ilmi bibliyografyalardan geldi.[68] *Vivit fraus litteraria, et vivet.*

68) Bkz. J. Carter ve G. Pollard, *An Enquiry into the Nature of Certain Nineteenth-Century Pamphlets*, N. Barker ve J. Collins (der.), Londra, 1983 ve ayrıca, bkz. N. Barker ve J. Collins, *A Sequel to an Enquiry*, Londra, 1983.

2
Kalpazanlar: Türler ve Araçlar

Kalpazanlığın kötücül etkilerini çağlar boyunca nasıl yaydığı, verilen örneklerle daha açık biçimde anlaşılır hale gelmiş olmalı. Tahmin edileceği üzere, bunun bir adım sonrasında koşulların zorlaması gelmiş, birbirine hiç mi hiç benzemeyen bir takım bireylere de bu işi yapmak düşmüştü. Birçok araştırmacı kalpazanlığın yaygınlığına ve çeşitliliğine bir açıklama getirmeye çalışmıştır. Ancak bunun için geliştirdikleri genel kuramlar, açıklamaya çalıştıkları şeyi çoğunlukla gereğinden fazla basitleştirmişti. Bazen, gerçekten bulandırılmış ve içinden çıkılmaz hale gelmiş durumlara bile açık nedenler ve anlamlar yüklemeye çalışmışlardı. Hatta, erken dönem yazarları ile eleştirmenlerinde, durumun geneline bakıldığında hiç de olası gözükmeyen (mevcut kanıtların çoğu da tersini gösterdiği halde) bir naiflik olduğunu varsayıyorlardı.

Özellikle yazma eylemi söz konusu olduğunda kalpazanlığın, bireysellik duygusundan yoksun kültürlerde ve dönemlerde ortaya çıkıp serpildiği, üzerinde sık tartışılan bir konudur. Entellektüellerin hakiki

bir metni, yazdığı farzedilen yazara bağlı organik bir ürün olarak görmedikleri toplumlarda kalpazanlık ve intihal ortaya çıkar. Ancak, öne sürülen bu fikir, kimi araştırmacıların kendilerinden önce yaşamış bazı büyük adamların sözlerini yinelemeyi en sağlam kaynak kullanımı olarak gördükleri Batı Ortaçağı için işe yarar gibi gözükse de; yazarların kimliğine dair okuru aldatmaya yönelik şiddetli isteğe, kuvvetli bir edebi bireyselliğin eşlik ettiği Helenistik dönemin koşullarını açıklamakta düpedüz yetersiz kalır. Bundan başka, basılı eserlerden, standart kataloglardan ve kamuya açık kütüphanelerden yoksun bir kültürdeki yayıncılık koşullarının, tıpkı sahteyazım gibi kalpazanlığın da kolayca yaygınlaşmasına neden olduğu, üzerinde tartışılagelen bir başka konudur. Bir yandan matbaanın icadı, diğer yandan modern kültür kurumları ile modern tarih araştırmacılığının doğup gelişmesi karşısında, kalpazanlığın varlığını sürdürdüğü gerçeği, bu kuramla hiç uyuşmadığı gibi, basit bir kıyaslama sonucunda bile onu safdışı bırakmaktadır.

Son olarak, erken dönem araştırmacılarına yönelik yaygın bir tartışma konusuna göz atalım. Buna göre, bu araştırmacılar, doğruluğunu kabul ettikleri kimi doktrinlerle uygulamaları destekleyecek yazılı tanıklıklardan ve beratlardan yoksun yöneticilere, bunları tedarik etmekten başka birşey yapmamışlardı. Ama bu kuram, ileride tekrar tekrar göreceğimiz gibi çözümlenmiş kalpazanlık vakalarından ziyade varsayımlar üzerine kurulmuştur. Erken dönem meslektaşlarından kat kat fazla ve yakından tanıyabileceğimiz *Siyon Önderlerinin Protokolleri*'nin çağdaş kalpazanları ile destekçilerinin, iyi olarak tanımladıkları bir amaç için nasıl kasten ve bilinçli olarak yalan söylediğini, Norman Cohn'un derlediği kanıtlar açıkça göstermektedir. Çoğu erken dönem kalpazanını olduğundan masum görmenin tek açıklaması, geçmişin rahatsızlık veren bir vasfını örtbas etmeye yönelik isteğimiz olabilir.[1]

Kalpazanlık eninde sonunda bir tür suçtur. Öyleyse, insani ya da edebi herhangi bir suçu ele alırken açıklanması gereken şu üç etkeni inceleyelim: Saik, araçlar ve fırsatlar. Böylece en azından, kalpazanlığın basit önermelerden oluşan tezlerle açıklanamayacak kadar dallı budaklı, çetrefil bir konu olduğunu göreceğiz.

Kalpazanın saikleri, yaratıcılığını kullanarak ürün veren bir sanatçınınkiler kadar çeşitlilik gösterir. Bazı durumlarda kalpazanlık sadece toplumsal ya da mesleki hırslara sıkı sıkıya bağlıdır ve bu cins saikleri

1) Bkz. N. Cohn, *a.g.y.*

teşhis etmek gayet kolaydır. Ktesias, memleketlerinden ayrılmayan Yunanlılar için romantik Doğu'yu tanımlarken; Nanni, Borgia sülalesinin kökenini İsis ile Osiris'e dek geri götürürken ya da Macpherson, Kelt toplumu ile edebiyatının naif ihtişamını ve yüksek değerlerini göstermek için işe koyulduğunda, dışarıdan gözlemleyen biri sıfatıyla bu vakaları kaleme alıyorlar ve gönüllerinde meslekte yükselme umudu taşıyorlardı. En azından son ikisi umduğunu bulmuştu: Nanni'nin ustaca kurguladığı fantazileri ona hem mali destek hem de konut edinme imkanı sağlamıştı, üstelik bunlar sayesinde İspanyol vakanüvislerine onyıllar boyunca ilham kaynağı olmuştu. Ossian'ın şarkıları ise Macpherson'a sadece şöhret getirmekle kalmamış, üstüne üstlük bir dizi etkileyici görevle yaşlılığını güvenceye alacak geliri de garantilemiş; bu fakir genci, hem edebi hem de toplumsal hayatın ileri gelenleri için zaman zaman edebi eserler vermeye yönlendirmişti. En sefil ve tecrit edilmiş kalpazan olan Chatterton bile, ünlenmek umuduyla, işini aksatmaksızın sürdürüyordu. Başansızlığının ve tükenişinin umutsuzluk dolu hüznü ve intihan, onu basit bir idealist kisvesinde görmemize neden olmamalıdır. Zira o daima şiirleri, tarihleri ve antik Bristol çizimleri sayesinde hem bir şekilde ünlenip, hem de eserlerini yayımlatabileceğini düşünmüştü. Praentese broşunu yaratan Helbig'inki gibi az rastlanır bazı vakalardaysa kariyerizm, güçlü olduğu kadar, kendi kendini açıkça belli eden bir saik olarak ortaya çıkar. Helbig, artık Roma'da bir arkeolog olarak kariyer yapma konusunda tüm umutlarını yitirdiğinde bu büyük keşfi yapıvermişti. Bu sırada memleketi olan Almanya'dan hiçbir güçlü destek görmüyordu. Broş sadece onun kuramlarını desteklemekle kalmadı, 1887'den sonra uzun yıllar Roma arkeolojisinin itibarlı bir ismi olarak anılmasını da sağladı.[2]

Bununla birlikte, kimi başka vakalardaki saikler pek de maddi nedenlere bağlı değildir, hatta bunlarda fantazi ve eğlence daha ağır

2) Bu konuda artık klasikleşmiş bir çalışma için, bkz. M. Guarducci, "La cosidetta fibula Praenestina", *Memorie dell'Accademia dei Lincei*, 8. seri, 24. sayı, 1980, s. 413-574. Edebi araştırmacılık bir bilimsel dal haline gelmeden önceki yıllarda, hırs dozu Helbig'inkinden daha az olan kalpazanlıklar, sanki mesleki ilerleme için oldukça makul bulunuyordu. Bu türe örnek olarak, güya Thomas Browne'un mumyalar üzerine yazdığı ve "*semisomnus*" (yarı-uyur)" gibi kelimelerle tahnit edilen muhteşem kalpazanlığı verebiliriz. Genç James Crossley'nin kaynakçasında yer alan bu eser, ona, zengin kaynakça kullanıyor diye ün kazandırmıştır: S. Wilkin (haz.), *Sir Thomas Browne's Works*, Londra, 1835, IV. cilt, s. 273-76 ve S. Crompton, "The Late Mr. James Crossley", *The Palatine Note Book*, 3, 1883, s. 228. Sir Geoffrey Keynes ise Crossley'nin kalp parçasının "yalnızca yararları düşünüldüğünde, vazgeçilmesi çok zor bir edebi kalpazanlık" olduğunu söylemiştir: *A Bibliography of Sir Thomas Browne*, Cambridge, 1924, s. 235-36.

basmaktadır. Dionysios ile Coleman-Norton, ufak edebi bulmacalarında eğlence dışında başkaca bir çıkar gözetmiyorlardı. Başkalarının aldanmasını izlemenin verdiği sadistçe keyif, oldukça yaygın bir zevk alma biçimidir.[3] Ama yine de *Schadenfreude*, yani zarar vermekten alınan haz, kalpazanları yönlendiren yegane heyecan verici kazanım değildi. Resmi dini metinlerin dışında kalmış birçok tuhaf dini metinden biri olan *Pavlus'un İşleri* vakasını ele alalım: Hıristiyanlığın erken dönemlerinde, şimdi Yeni Ahit dediğimiz İncil ve Resullerin Mektupları ile rekabet eden bu metnin Hıristiyanlık tarafından Kitab-ı Mukaddes'ten resmen dışlanmasının nedeni filolojik olmaktan ziyade teolojikti. Bu metinde pagan iken imana gelen Thecla isimli kadının hikâyesi anlatılır. Aziz Pavlus'u nasıl takip etmeye çalıştığı, arzu uyandırmasın diye saçlarını nasıl kestiği, salıverildikleri arenada kendisini ve yanındaki mahkum arkadaşlarını nasıl vaftiz ettiği, erdem sahibi bir dişi aslan tarafından diğer vahşi hayvanlardan oracıkta nasıl korunduğu ve nihayetinde, Hıristiyanlığın verdiği metanetle tüm günah çağrıları ve işkencelere rağmen nasıl örnek bir mümin olarak yaşamını sürdürdüğü, bu hikâyenin iskeletini oluşturan konulardır. Güya havarilere atfedilen bu metnin yazarı, bu işten dolayı yakalanıp mahkum edildiğinde, yalnızca eserinin Kitab-ı Mukaddes'e dahil olmadığını kabul etmekle kalmamış, bunu özellikle uydurduğunu da itiraf etmişti. Üstelik bunu yapmak için ne gibi bir nedeni olduğunu da açıklamıştı: Metni aşkından dolayı yazmıştı; aşkının nesnesi ise Aziz Pavlus'tu.[4] Kalpazanların daha büyük işlere kalkıştığı durumlarda; tarihsel şahsiyetlere, kayıtlara geçmiş sözlerinden çok daha ustaca ve düzgün ifadelerle söz söyletilmiş, çok daha âlicenap duygular yüklenmişti. Herhalde aşk, saikler arasında en uygun saikti.[5]

Kimileri, nefret duygularıyla kalpazanlık işine girişmişti. Modern edebi araştırmacılık dünyasında John Payne Collier'dan daha ünlü bir

3) James Macpherson'ın özel hayatı ve kadınların ölümleriyle acılarını tasvir ettiği eserleri, sanki kişiliğindeki sadomazoşist ögelerin önemini belirtir gibidir, bkz. H.R. Trevor-Roper, "Wrong but Romantic", *Spectator*, 16 mart 1985, s. 14-15 ve F. J. Stafford, *a.g.y.*

4) W. Speyer, *a.g.y.*, s. 210-12.

5) 18. yüzyılın İtalyan antikeri Alessandro Machiavelli'yi Alessandra Giliani'nin hikâyesini icat etmeye ya da ele almaya iten. Bologna ve feminist dava için duyduğu yakınlıktı. 1326 yılında hayatının baharında on dokuz yaşında trajik bir biçimde ölen ve büyük anatomi uzmanı Mondino de' Luzzi'nin yardımcısı olan bu genç kız, anatomik teşhirler için kan damarları hazırlayabileceğini ve bunları capacanlı resmedebileceğini kanıtlamıştı. Machiavelli bu genç kızın erdemlerini ve başarılarını göstermek için Latince bir kitabe hazırlamıştı. Bkz. A. Machiavelli, *Effemeridi sacro-civili perpetue*, Bologna, 1736, ve G. Fantuzzi, *Notizie degli scrittori Bolognesi*, Bologna, 1786, V. cilt, s. 95-101. Bu hikâyeyi ve referanslarını bana ileten N. Siraisi'ye teşekkür ederim.

kalpazan yoktur. Collier kendi kendini yetiştirmiş bir adamdı. On dokuzuncu yüzyılın başlarında gazeteci olarak meslek hayatına başlamış, erken dönem İngiliz tiyatro tarihi konusunda otorite haline gelmiş, hayatının son dönemindeyse gözden düşmüştü. Bunun nedeni, rakiplerinden birkaçının, tarihleri ve metin tashihlerini olduğundan zengin göstermek için, özel ya da kamuya açık kütüphanelerde bulunan, üzerinde oynanmış ya da tümüyle uydurulmuş belgelerden yararlandığını ortaya çıkarmasıydı. Kalpazanlıklarından hiç birinin ünü, "İhtiyar Musahhih"in şerhler düştüğü Shakespeare cildininkini tutmamıştır. Bir erken dönem şârihi olan İhtiyar Musahhih'in, aktarılmış bu metnin üzerinde yaptığı düzeltmeler Collier'a oldukça güvenilir gözükmüş; dolayısıyla bunları, yayınlannın tashihinde bol bol kullanmıştı. Collier'ın on dokuzuncu yüzyıldaki düşmanları, onun saygınlığını yıkmak için İhtiyar Musahhih'in notlarını çözümleyerek, bunların bir kısmının önce kurşunkalemle yazılıp ardından onun elyazısı taklit edilerek mürekkepli kalemle üzerinden geçirilmek suretiyle yapılmış taklitler olduğunu ortaya çıkarmışlardı. Bu ispat yüzünden Collier'ın hayatının kalan kısmı altüst olmuştu. Ama gerçekten de, onun dürüstlüğüne yönelik bu saldırı, tıpkı onun iddia ettiği gibi edebi bir suçun parçasıydı. Bu tahrif edilmiş metnin asıl yazarı, aslında Collier'dan ziyade, onun iyi eğitimli ve sosyal olarak ondan daha üstün konumdaki düşmanı Sir Frederick Madden imiş gibi görünmektedir. Madden, British Museum'un yazmalar bölümünün muhafızıydı. Birçok nedenden ötürü Collier'dan nefret ediyordu. Kalpazanlık işinin üstesinden gelebilecek tecrübeye ve eğitime sahipti (zaten kalpazanın elyazısı Collier'ınkinden çok onunkine benzemekteydi), üstelik ciltler bu keşif yapılana dek onun muhafazası altındaydı. Collier'ın kalp metinlerden oluşan belgeleri, saygınlığını artırmak ve kuramlarını desteklemek için kullandığına şüphe yoktu. Ama en azından bu vakada, işin hırs yüzünden yapılmış olduğuna dair makul açıklama, Madden'in kötülüğü ve vakanın yeniden tüm yönleriyle ele alınması sayesinde geçerliliğini yitirir. Burada hırsla kastedilen, edebi ilim dünyasının standartlarının ve yöntemlerinin henüz berraklaşmamış olduğu bu dönemde, bu camiaya katılma isteğinin körüklediği hırstır.[6]

6) D. Ganzel, *Fortune and Men's Eyes*, Oxford, 1982: Yoğun tartışmalara yol açan yeni bir yorum getiren bu kitabın revizyonist sonuçlarına bakılabilir; J. W. Velz, "The Collier Controversy Redivivus", *Shakespeare Quarterly*, 36, 1985, s. 106-115'de ise bu olayı taraf sız bir biçimde ele alır ve diğer kaynakları verir. Bir başka, ancak sonsuzderecede kötücül bir vaka, N. Cohn'un daha önce zikredilen kitabında oldukça iyi ele alınmıştır.

Kalpazanlıklar, ciddiye bile alınması gerekmeyen işlerden ziyade, çoğunlukla entellektüel ve akademik projelerdi. İşte bu yüzden saikler ile hırsların birlikte dile getirilmesi, vakaları nadiren tam anlamıyla açıklayabilir.[7] Ölçekleri ya da derinlikleri ne olursa olsun, çoğu kalpazanlık sadece kendi yaratıcısının kariyerinde ilerlemesine yönelik bir çaba olarak kalmaz, aynı zamanda onun inançlarını ve fikirlerini de destekler. Sözgelimi Helbig'in Praentese broşu, onun erken dönem Latincesinin nasıl olması gerektiğine dair kuramlarını, heyecan verici bir kesinlik ve açıklıkla desteklemişti. Nanni'nin dünya tarihleri ise, İtalyan hümanist kültürde büyük etkileri olan, o pek de hoşlanmadığı eski Yunanlı yazarların aynı konudaki eserlerinin yaygınlaşan saygınlığına oldukça ciddi bir darbe indirmişti.[8]

Roma İmparatorluğu'na ve Helenistik döneme ait Yakındoğu üsluplu kalpazanlıkların aptalca kandırmacalardan öte şeyler oldukları çok açıktır. Bunların yazarları, onlara hükmeden Romalılar ile Yunanlılarınkinden çok daha eski ve soylu bir kültürün, bir ırkın ahvadı olduklarına samimiyetle inanmışlardı. Eski Mısır ve Babil'e ait ulaşabildikleri tüm sahih kayıtları ve uygulamaları ellerinden geldiğince sistematik bir biçimde derlemeye çalışmışlardı. Kendi kültürlerini geliştirmeye ve terbiye etmeye çalışan geleneksel entellektüel elitlerin en iyi durumda olanları karmaşa içinde; en kötü durumda olanları ise tümden dağılmış ve morallerini yitirmişti. İşte bundan dolayıdır ki (tıpkı İspanyol fethinin yokettiği yerli ibadet geleneklerini canlandırmaya çalışan Orta Amerikalılar gibi), sürekliliğini koruyabilmiş ve muhafaza edilmiş bir kültürün hakiki sesiyle değil de, arta kalanların aktardığı, sulandırılmış, ama yürekten bağlı olunan bir kültürün sesiyle kendilerini ifade ediyorlardı. Byblosiu Philon, Hermes Trismegistos ve *Sothis'in Kitabı*'nın yazarı olan düzmece Manetho, kainata ve geçmişe dair, unutulmuş, derin hakikatler dedikleri şeylere itibar kazandırmak için düpedüz yalan söylemişlerdi.[9]

Kalpazanların bir kısmı, ahlâki sorunlar ya da edebiyat dünyasının iç ve dış standartları konusunda sorumluluk duygusuna sahip olmayan

7) J. S. Weiner, *The Piltdown Forgery*, Oxford, 1955, yeni baskı New York, 1980, bu zorluğa iyi bir örnek verir.

8) Bkz. E. Tigerstedt, "Ioannes Annius and Graecia Mendax", *Classical, Mediaeval, and Renaissance Studies in Honor of Berthold Louis Ullman*, C. Henderson Jr. (der.), Roma, 1964, II. cilt, s. 293-310.

9) Bkz. G. Fowden, *The Egyptian Hermes*, Cambridge, 1986.

rezil tiplerdi. Edmund Backhouse, nam-ı diğer "Pekin Keşişi", yirminci yüzyılda yaşamış bir İngiliz baronetiydi. Tarihçilere ve sıradan okura, sahte erotik Çin işlerini yutturmaya çalışmıştı. Mali ve kişisel skandallardan ise hayatı boyunca kurtulamamıştı. Hem kalpazanlığa, hem de güven duygusunu kullanmaya yönelik geniş çaplı hilekârlık işlerine bulaşmış bir hayâlperest, bir yalancıydı. Her yerde karşımıza çıkabilecek türden; salt birine ya da birşeye zarar verme isteğinin gözünü döndürmüş olduğu bir tipti. Öyle ki, bir Sinolog olarak hatırı sayılır çalışmalar yapmış olmasına rağmen şerefsiz bir yaşam biçimini tercih etmişti.[10]

On dokuzuncu yüzyıl Parisinin kültür hayatına canlılık katan Alman göçmenlerinden biri olan Karl Benedikt Hase, tarihsel kayıtları tahrif etmeye doğal bir namzetti. Zira, Rus tarihine dair bilinen en eski kayıttan yüzyıllarca daha eski olan bir Yunanca metni Paris'te bulduğunu iddia etmiş, düzenlediği, yayına hazırladığı, Latinceye çevirdiği metni, tafsilatlı biçimde de tefsir etmişti. Yine de, zaman zaman hayatını kazanabilmek için tırnaklarıyla eşelenmesi gerekiyordu ve nadiren ahlâki kaygılar güdüyordu. Bibliothèque Nationale'de bulunan, yer yer Yunanca olmasına rağmen oldukça sürükleyici biçimde yazdığı günlüğünde, sadece lokantalardan nasıl *biftek* aşırdığını değil "iki orospu ve bir zıbık" ile alem yapmak için arka sokaklara düzenlediği seferlerini de anlatır. Eugène Sue'nün kaleminden çıkmış gibi duran bu karakteristik tipin, Paris'in için için kaynayan ahlâksızlık yuvası esrarengiz sokaklarında, bir fenerden diğerine, daha Hausmann'ın bulvarlarını geçirmediği zamanlarda, sinsice dolanıyor olması, onu sanki doğuştan bir suçlu olarak görmemiz içindir.

Ancak Hase'in durumu sanıldığının aksine, o denli kolay anlaşılabilecek cinsten değildir. Ciddi ve işine kendini inanılmayacak derecede veren biriydi. O kadar ki, Yunan filolojisi konusundaki ustalığını, bir yüzyıl boyunca bütün tetkiklere rağmen ayakta kalan, kalp Rus tarihi "Toparcha Gothicus"un Yunanca metni ile değil, bir alay meşru filolojik proje ile ispatlamıştı. Okunaksız ve parça parça olmuş Bizans yazmalarını çözmeye kendini vakfetmiş, ayrıntılar üstünde dinmek bilmeyen bir dikkatle çalışarak bu eseri yayına hazırlamıştı. On dokuzuncu yüzyılın en büyük ortak çalışmalarından olan Henri Estienne'in *Thesaurus linguae*

10) Bkz. H.R. Trevor-Roper, *a.g.y.* Kalpazanlığın kara tablosu, daha birçok okuyucu cezbetmesini bilen kalpazanın ismini barındırır. Buell, *curriculum vitae*'sini, almadığı bir diplomayla ve içsavaş sırasında yapmadığı askerliğiyle zenginleştirmiştir. Meslekten alim olan Hamon ve Cecciarelli'nin sonu ise idam sehpası oldu.

Graecae'nin Didot baskısına külliyetli miktarda malzemeyle katkıda bulunmuştu. Zekası ve öğrenme yeteneğiyle Fransızları olduğu kadar yabancı ziyaretçileri de etkilemiş, bu sayede de etkileyici bir takma isim kazanmıştı: "Peder Hase".[11]

Hase'in insan ve eleştirmen yönlerine ait şöhretleri hiç olmazsa birbirlerine karışmışlardı, oysa Erasmus'ta her ikisi de lekesizdi: Çağdaş araştırmacılar oldukça makul nedenlerden dolayı, yalancılıkla hatayı ortaya çıkarmadaki büyük yeteneğine hürmet gösterirler. Antik tarih ve edebiyat konularında derin bir bilgiyle, çok kuvvetli bir üslup ayırt edebilme yeteneğine sahipti. Bu keskin teşrih donanımını kullanarak, geleneksel olarak Seneca'ya atfedilen, kimi klasik kimi geç döneme ait, kimi sahteyazım, kimi kalp olan, kimisi de aynı isimde başka bir yazara ait olan metinlerden oluşmuş külliyatın içinden Seneca ile Aziz Pavlus'un yazışmaları olduğu sanılanları, hakiki olanlardan ayırt etmişti. Erasmus'un keskin önsözü üslup ve tarih açısından sağlam kanıtlar öne sürer: "Pavlus'un mektuplarında onun ruhuna layık hiçbir şey yoktur. Genellikle Pavlus'un söyleminde baş köşeyi alan İsa'nın ismine neredeyse hiç rastlanmaz. (Yazar) İncil'in bu kudretli savunucusunu ve hamisini, ürkek ve budala bir hale sokmuştur... Seneca'nın, daha iyi Latince yazabilmesi için Pavlus'a *De copia verborum (Sözdağarı oluşturma üzerine)* kitabını yollattırması da salaklığın şahikasında olduğuna dair bir işarettir. Pavlus Latince bilmese bile Yunanca yazabilirdi. Seneca Yunanca biliyordu.".[12]

Bu düzmeceyi ayıklama işi, Erasmus'un kendini bir Hıristiyan alimi olarak tanımlamasının odak noktasıydı. Teslis inancının en açık yazılı delillerinden biri sayıyan *comma Johanneum*'u (I. Yuhanna 5:7) kendi yayına hazırladığı Yeni Ahit metninin ilk baskısından çıkartmasının da esin kaynağı buydu. Edebi düzenbazlıklarla beslenen kültürlere karşı taşıdığı hazzetmeyiş duygusu, Ortaçağ'ın gerçekleri tahrif eden, saptıran müdahalelerle dolu, insanüstü şifacılık efsanelerine şiddetle saldırdığı Hieronymus'un hayatına dair çalışmasında ortaya çıkar.[13]

11) Bkz. I. Ševcenko'nun görkemli çalışması, "The Date and Author of the So-Called Fragments of Toparcha Gothicus", *Dumbarton Oaks Papers*, 25, 1971, s. 115-188.

12) P. S. Allen *vd.* (haz.), *Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, Oxford, 1906-1958, VIII, 40.

13) Bkz. H. J. de Jonge, "Erasmus and the *Comma Johanneum*", *Ephemerides theologicae lovanienses*, 56, 1980, s. 381-389; J. Bentley, *Humanists and Holy Writ*, Princeton, 1983; E.F. Rice Jr., *Saint Jerome in the Renaissance*, Baltimore ve Londra, 1985, 5. bölüm.

Areopagites Dionysios'un gerçek yüzünü ortaya koyarken, tıpkı Lorenzo Valla'nın daha önce yaptığı gibi, iyi bir sonuca ulaşacak bir yol açsa bile, her türlü hileli işe karşı olduğunu açıkça ifade etmişti: "O günlerde dindarlar bile okumaya istekli insanlara esin vermek için hileye başvurmanın Tanrı'yı memnun ettiğini düşünmüşlerdi".[14]

1530'da Erasmus'un hazırladığı Aziz Cyprianus'un eserleri dördüncü baskısını yapmıştı. Bu baskıya son anda bir de inceleme eklenmişti. *De duplici Martyrio (Şehitliğin İki Biçimi Üzerine)* isimli bu eserin önsözünde şöyle deniyordu: "Antik bir kütüphanede bulundu; keşke yazarın bunun kadar değerli başka eserlerinin de araştırılıp bulunması mümkün olsa".[15] İncelemede, hakikat uğruna canlarını feda eden şehitlerin meziyetlerine geleneksel biçimde övgüler düzülürken, bir yandan da –din yolunda can vermeyi kafasına koyduğu halde buna fırsatı olmayanların ya da bir günahı önlemek için irade gösteren bakirenin yaşamı gibi– Hıristiyan yaşam biçiminin başka yönleri övülüyor, bu tür davranışlardaki fazilet, şehitliğinkiyle eşit tutuluyordu. Bu, Kalver'de çarmıhta can verip insanlığın diyetini ödeyen ilahi İsa'dansa Gethsemane'deki ölümleri durdurma umudunu taşıyan insani İsa'yı daima tercih etmiş; acı çekmeyi meziyet sayan Hıristiyanlık anlayışını da asla hazmedememiş olan Erasmus'un duygularına uygun bir tutumdu. Ancak bu metin bilinen hiçbir yazmada ya da hiçbir antik kütüphanede muhafaza edilmemişti. Yazmadan aktarılan bölümler, Erasmus'un Yeni Ahit şerhlerine benzeyen, özel ve alışılmadık bir biçimde tefsir edilmişlerdi. Ve tüm metin güzel, fakat alışılmadık bir Latinceyle kaleme alınmıştı. İncil'den ve eski Kilise Babaları'nın eserlerinden yapılan alıntılarla örülmüş bu metinde, sonuna küçültme eki getirilmiş isimler dikkat çekiyordu. Bu tür bir Latince, Erasmus'un iki büyük edebi eseri, yani sahiplendiği *Deliliğe Övgü* ile reddettiği (daha eğlenceli olan) *Cennetten Kovulan Julius*'takiyle tamamen benzeşti. *De duplici martyrio* Erasmus'un keşfettiği değil kaleme aldığı bir metindir. Bu metinde kendi ilahiyat görüşlerini desteklemek için, erken dönem

14) Erasmus, "Declarationes ad censuras Facultatis theologiae Parisiensis", *Opera omnia*, J. Leclerc (haz.), Leyde, 1703-1706, IX. cilt, kol. 917.

15) Bkz. S. Seidel Menchi, "Un'opera misconosciuta di Erasmo? Il trattato pseudo-ciprianico *De duplici martyrio*", *Rivista storica italiana*, 90, 1978, s. 709-743; ayrıca bkz. F. Lezius. "Der Verfasser des pseudocyprianischen Tractates de duplici martyrio: Ein Beitrag zur Charakteristik des Erasmus", *Neue Jahrbücher für Deutsche Theologie*, 4, 1895, s. 95-110 ve 184-243, bu yazı eskidir ancak önemini korumaktadır.

M. TVLLII CICERONIS CONSOLATIO,

VEL

De luctu minuendo.

Fragmenta eius à Carolo Sigonio, & Andrea Patritio exposita.

Antonij Riccoboni iudicium, quo illam Ciceronis non esse ostendit:

Caroli Sigonij pro eadem orationes II.

BONONIAE,
Apud Ioannem Rossium. M D X X C I I I.
De Superiorum licentia.

C. Sigonio'nun kalpazanlığı: İlmi bir araştırmayı andıran, M. Tulii Ciceronis Consolatio, Bologna, 1593.

kilise kurumunun desteğini, bu kilisenin kayıtlarını tahrif etme pahasına, sağlamaya çalışmıştı. Üstelik tüm diğer çalışmalarında böyle bir bedel ödenmesine şiddetle karşı çıkıyordu. On altıncı yüzyılın, Kilise Babaları'nın eserleri hakkındaki en büyük uzmanı, bu konudaki en büyük kalpazanlık örneğini de ortaya koymuştu.[16]

Erasmus, bütün ilim dünyasını alışılmadık sahtekârlıklarla aldatan tek kültürlü ve ağırbaşlı beyefendi değildi. On altıncı yüzyılın son döneminde yaşamış olan Carlo Sigonia, iki ya da üç alanda döneminin önde gelen araştırmacılarındandı. Uzman olduğu alanlar şunlardı: Kronolojinin yeniden inşası ile erken Roma'nın kuruluş tarihi; Ortaçağ İtalyasının tarihi ve tarihyazımı kuramı. Saygıdeğer bir öğretmen ve verimli bir yazar loan Sigonio, Cicero'nun eserlerine dair derin bilgisi ve aynen Cicero'nun üslubunda yazı yazabilme yeteneğiyle tanınıyordu. 1580'lerin başlarında, daha önce sözü edilen *Consolation* isimli metni ortaya çıkarmıştı. Cicero'nun kızının ölümü üzerine kaleme aldığı bu metni güya bir matbaacı ona getirmişti. Klasik yazarlar tarafından tanıtlanan, ancak parçalar halinde muhafaza edilebilmiş olan bu eser, şiddetli bir istekle satın alınmış, hevesle okunmuş, hemen ardından da itham edilivermişti. Çağın okuyucuları bu eserin otantikliğini kanıtlamak için gereğinden çok uğraşıldığında hemfikirdir: Üslubunda İtalyancı ögeler vardır, alışılmadık ve Cicero'ya yabancı düşünce biçimleriyle, erken Rönesans dönemi yazarlarından alınmış cümleler içerir. Sorumlu konusunda bir fikir birliği olmasa da, tüm suçlamalara karşı ağır aksak ama sebatlı biçimde eseri savunmuş olmasından dolayı bu metin, çoğu kişi tarafından Sigonio'ya atfedilmişti. Bu konudaki tartışmalar Sigonio'nun sadece itibar kaybetmesine yol açmıştı, metin onun ilgisine ve üzerinde emek harcamasına layık bulunmamıştı.[17] Hâlâ Sigonio'nun bu metni yazmış olduğuna kesin gözüyle bakılmaktadır. Bunu belki *Consolation*'daki retorik tarzında bir alıştırma yapmak için, belki de birinin yardımıyla (ama kesinlikle sahte bahanelerle) yazmıştı. Bu vakada da, tıpkı Erasmus'ta olduğu gibi, hayatının önceki dönemlerinde buna işaret edecek hiçbir şey

16) Erasmus'un *Yuhanna'nın Vahyi*'nin son altı dizesinin Yunanca metnini, Latince Vulgate'tan yeniden Yunancaya çevirerek vermesi de, belgelerle sağlanamayan kanıtları icat etmenin bir başka yoludur. Bkz. B.M. Metzger, *The Text of the New Testament*, 2. baskı, Oxford, 1968, s. 99-100.

17) Bkz. E.T. Sage, *The Pseudo-Ciceronian Consolatio*, Chicago, 1910; W. McCuaig, *Carlo Sigonio*, Princeton, 1989.

FRAGMENTA CICERONIS, VARIIS IN LOCIS DISPERSA,

Caroli Sigonii diligentia collecta, & scholiis illustrata

Quæ sequens pagina indicat.

VENETIIS, M. D. LIX.
Ex Officina Stellæ, Iordani Zilleti.

C. Sigonio'nun *Fragmenta Ciceronis*'i (Venedik, 1559). Cicero'dan kalma gerçek metin parçalarını içerir.

olmamasına rağmen, araştırmacılığın temel kurallarına karşı büyük bir günah işleyen büyük bir araştırmacıyla karşı karşıyayızdır. Sigonio'nun durumunda, Erasmus'un aksine, bu yaptığını haklı çıkartmaya yarayabilecek hiçbir idealist tutum göze çarpmamaktadır.

Kısacası, kalpazanlık yapma isteği herkese bulaşabilir: Cahil kadar alim de, namussuz kadar namuslu kişiler de bu işi yapabilir. Bazı koşullar altında, diğer koşullardaki kadar ahlâksızca, hatta hiç ahâksızca gözükmemesi doğaldır. Sözgelimi Nanni bir dominikendi. Yine Ortaçağ'ın geç dönemlerindeki kimi dilenci tarikat üyeleri, kutsal konularda haklı çıkmak için gerçek belgelerin ve olguların abartılıp dramatize edilebileceği zannına sık sık kapılmış ve bunu yapmışlardır. Ortaçağ'da Aziz Hieronymus'un hayatını kaleme alan dominikenler, ellerindeki olguları, daha renkli bir hikâyeyle sarıp sarmalamışlardı. Hikâye, Aziz Hieronymus'un öldükten sonra nasıl ete kemiğe bürünüp tekrar tekrar zuhur ettiğini ve yeterince hürmetkâr olmayan bir manastır başrahibini, bir tepenin yamacında kıstırıp, ancak bir kilise yaparak ona adayacağına söz vermesinin ardından bırakmasını anlatmaktadır. Bern'de on altıncı yüzyılın başlarında yaşayan dominikenler ise, Bakire Meryem'e ait bir heykeli ciladan yapılma gözyaşlarıyla donatarak ağlıyormuş gibi göstermişler ve onda mucizevi kuvvetler olduğunu iddia etmişlerdi; bununla da yetinmeyip içine bir konuşma borusu yerleştirerek onun ağzından güya ilahi kehanetler ve emirler bildirmişlerdi[18]: Aynı *aggadah* denilen ve Tevrat'taki sahnelerdeki anlaşılamayan nedenleri ve olgusal boşlukları dolduran hikâyeler oluşturan tefsir yöntemini kullanan ilk hahamlar gibi. Dominiken rahipleri de tıpkı onlar gibi en ciddi konuları, varlıkları tartışırken bile, ihtiyaç hissettiklerinde metinler ve gerçekler icat etmişlerdi. Yazılı kültüre geçişin ve eleştirinin iyice ivme kazandığı bu dönemde, geç Ortaçağ kilisesinin büyük ölçüde sözlü geleneğe dayanan yapısını savunmanın ve muhafaza etmenin başkaca bir yolu da yoktu. Nanni sadece mevcut edebi kalpazanlık geleneği içinde ürün vermiş değildi, aynı zamanda kendi tarikatının Ortaçağ'ın sonlarında geliştirdiği hikâye üretme kültürünün de bir parçasıydı. *Pia fraus* (saygın yalanlar) ile hakikati yeniden kurmaya kendini yetkili hissetmesi işte bu yüzden hiç de şaşırtıcı değildir.

18) Bkz. E.F. Rice, *Jerome in the Renaissance*; M. Baxandall, *The Limewood Sculptors of Renaissance Germany*, New Haven ve Londra, 1980, s. 59-60.

Fakat, bazı tarihçilerin de yaptığı gibi, Nanni'ninki gibi bireysel vakalardan genele giderek, eski zamanların hakikilik ve eser sahipliği fikirleri zamanımızdakilerle örtüşmediği için kalpazanlık gelişip yaygınlaştı, sonucuna varmak kesinlikle yersiz olur. Kalpazanlık zayıflar kadar erdemlilerin de kanına açıkça girer, hatta en acımasız eleştirmenler bile onun en sadık üreticileri olmuştur. Karmaşık bireysel vakalardan oluşmuş bu girift bütüne, genel tezlerle açıklama getirilebilmesi pek de olası gözükmemektedir.

Genellemeler, hedeflerin karanlık aleminine soluk bir ışık tutar, oysa kalpazanlık yordamlarının cıvıl cıvıl dünyasını ışıl ışıl aydınlatabilir. Kalpazanların kişilikleri ve ilgi alanları çağlar boyunca ne denli farklılık göstermişse, araçların seçimi de o denli tutarlı olmuştur. Kalpazanın paleti, şimdi de iki bin yıl önce olduğu gibi, göreceli olarak kısıtlı sayıda renk gruplarından oluşur. Tüm bunlara rağmen, kalpazanın üstesinden gelmek zorunda olduğu belirli sayıda görev vardır ki, bunlar zaman içinde pek de bir değişikliğe uğramamışlardır. Metnine, hem bir metin olarak taşıması gerekli dilsel görünümü, hem de bir belge olarak taşıması gereken maddi görünümü; kendi çağından çarpıcı biçimde uzak ve farklı bir devre ait olduğu havasını vermek zorundadır. Başka bir deyişle, iki şeyi tahmin ve tahayyül etmesi gereklidir. *Yazıldığı zamanda* nasıl görüneceği ile *onu bulduğu anda* nasıl gözükmesinin yerinde olacağı. İki farklı tahayyül biçimi sayesinde birbirini bütünleyecek iki şaşırtmacayı becerebilmelidir: Yaşadığı çağdan uzak olduğu görülen, ama aynı zamanda ortaya çıktığı zamana göre de mesafeli olan bir metin üretebilmelidir. Yine de, iki teknik iş daha halledilmeyi beklemektedir: Belgesinin nereden geldiğini açıklamalı ve geçmişteki cazip gözüken ya da itibar edilen bir döneme ait güncel kayıtlara dek, geçmiş diğer belgelerin oluşturduğu yapbozun neresine oturacağını açıkça göstermelidir. Tahayyül etme ve doğrulama, yani kalpazanlığın yapılması ve nesebinin tedarik edilmesi, bu kolay gibi görünen zorunluluklar, herhangi bir kalpazanın uğraşması gereken şeylerin neredeyse tamamıydı. Ama bunlarla da bütün iş bitmiyordu. Kalpazanın eserine bir kesinlik ve gerçeklik havası ile sahihlik hissi vermesi gerekir. Tıpkı kredi başvurusu için bankaya giden birinin, pırıl pırıl pabuçları, ütülü pantolunu, beyaz şeritli yeleğiyle içeri girmesi gibi, ciddi kalpazanlığın da, bütününe hakim bir başarı ve sağlamlık havasından kaynaklanan fevkalade bir güven duygusuyla ortaya

dökülmesi ve dikkatleri, şüphe doğuracak, tehlike yaratacak kusurlardan başka taraflara yönlendirmesi gerekir. İşte bu son kademede yordamların daha fazla çeşitlilik gösterdiğini ve sorunların üstesinden, önceki kademelerdekinden çok daha zor gelindiğini aşağıda göreceğiz.

Başka hiçbir kalpazanın, on sekizinci yüzyılda yaşamış olan Thomas Chatterton ve William Henry Ireland isimli ustalar gibi sıradan teknikleri uyarıcı ve özgün biçimde kullanarak canlı örnekler verdiği görülmemiştir. Chatterton kalp şiirler, tezler ve geç Ortaçağ Bristolünden gelen, onu anlatır görünen tarihler yazıyordu. Ireland ise Shakespeare'le ilintili olduğu varsayılan belgeler ve sanat eserleri yaratıyordu, hatta *Vortigern* ismindeki kalp bir Shakespeare oyununu baştan sona yazmıştı. Her ikisi de gençti, her ikisi de buna rağmen zamanının İngiliz filolojisi uzmanı olan kimi kültürlü, kimi –tuhaf olmakla beraber– antika düşkünü ve amatör araştırmacıyı kandırmayı başarmışlardı. Chatterton büyük kapılar, kuleli surlar ve heybetli kiliselerden oluşan bir dünya kurmuş, eskizleriyle bu yapıların her birine cesamet kazandırmış, eşlik eden belgeleriyle de sürekli bir tarih temin etmişti. Bu metinlerinde tarihsel bir özdeşleşme mucizesi gibi oldukça güç ve dikkat çekici bir iş başarmıştı: Chaucer ve başka erken dönem İngiliz yazarlarının standart lugatçelerinden çıkma arkaik sözcüklerle, –bir *Verfremdungseffekt* (egzotizm etkisi) yaratmak amacıyla– sesli harflerin alışılmadık biçimde, sessizlerinse bol keseden kullanıldığı yeni bir İngilizce derleyip eserlerinde kullanmıştı. Chatterton, bu dilde yazdığı metinleri kağıda geçirirken dikkatle geliştirdiği "Ortaçağ'a ait" bir yazı türünü kullanıyordu. Ürettiği mebzul miktardaki belgenin çoğu boyayla eski görüntüsü verilmiş parşömenlerdi (bazen sayfanın tatmin edici eskilikte gözükmesi için çayla rengini solduruyordu). Sonuçta hiç de şaşırtıcı olmayan bir biçimde, hem çağdaşı olan hem de yüzyıllar sonra yaşayan birçok araştırmacıyı ciddi oranda etkilemişti.[19]

Chatterton'un eserlerinden bir örnek, onun araştırmacılığının derinliğine, hayâlci tutarlılığına ve döneminin tadını vermedeki yeteneğine dair bir fikir verebilir. Chatterton, kendi kalp ürünlerinin büyük çoğunluğunu atfettiği şair Thomas Rowley'nin "ustası" olarak tanıttığı W. Canynge'in kısa bir şiiriyle; Ortaçağ'ın sonlarında birçok şişman, uyuşuk ve pek az da kavruk, zeki ve tesirli şairin yaşadığı

19) Bkz. D. S. Taylor'ın titiz çalışması, *Thomas Chatterton's Art*, Princeton, 1978.

İngiltere'nin aydınlık ve renkli bir tasvirini yapmamıza yardımcı olur. Brueghel çizgisinde lirik bir parçadır bu:

Thorowe the halle the Belle han sounde
Byelecoyle doe the Grave beseeme
The Ealdermenne doe lye arounde
And snoffelle oppe the cheorte steeme
Lyke asses wylde ynne desarte waste
Swotellye the Morneynge Ayre doe taste
Syche coyne theie ate. the Minstrels plaie
The tyme of Angelles doe thei kepe
Heie stylle the Guestes ha ne to saie
Butte nodde yer thankes ande falle aslape
Thos echone daie bee I to deene
Gyf Rowley Iscamm or Tyb. Gorges be ne seen.[20]

Büyük salonda çınladı çan
Bilgelere bakıldı saygıylan
Çember oldu oturan başkanlardan
Ve solundu duman iştah açan
Çöldeki vahşi eşekleri andıran
Biçimde koklandı sabah havası yavaştan
Sonra yenildi yutuldu her şey açlıktan. Çaldı ozan
Meleklerin ritmine uyaraktan
Daha bir söz işitilmedi konuklardan
Az sonra sağol diyecekti baş sallayıp uykuya dalan
Ben de böyle yerim yemeği her zaman
Ya Rowley, Iscamm ve Tyb. Gorges kaybolduydu ortadan.

Bu şiirdeki dilin tuhaf, hoş ve naif olması özellikle düşünülmüştür. Sessiz harfler hem kendi öncelerinde, hem de sonralarında tekrarlanmıştır. Üstelik Chatterton bu şiiri eski tür bir yazıyla, üzerinde bir çift hanedan arması olan parşömene yazmıştır. Böylece, besili ve horultulu Babbittlerle, bir ticaret kenti olan Bristol'ün yüce ruhlu eşrafı arasında, her iki tarafın da uzun süredir peşinde koştuğu dostluk ve güçbirliğine dair, hem şiirsel hem somut, maddi bir andaç tedarik etmişti. Chat-

20) T. Chatterton, "The Acconte of W. Canynges Feast", *Complete Works*. D. S. Taylor vd. (haz.), Oxford, 1971, 1. cilt, s. 294.

Gesamtkunstwirk (bütün cül sanat) olarak kalpazanlık: Canynge ziyafeti jiirini de içeren Chatterton'un kalp parşömeni. T. Chatterton, Poems, Londra, 1777'den

terton'un şiirlerinin 1777 basımını hazırlayan Tyrwhitt, armalar olmaksızın sıradan bir metinden başka bir şey olmayan bu belgenin bir gravür kopyasını da bu basıma dahil ederken, andacın birden fazla çekici özelliğini kesinlikle farketmiş olmalıdır. Chatterton ise, bu belgenin, hem fiziksel hem de metinsel olarak, kalp bir belgenin taşıması gereken çifte çekici özelliğinin hakkını verdiğini umuyordu. Bu özellikler hem okuyucunun yaşadığı devre, hem de belgenin ait olduğu devre karşı yabancılık hissi vermeliydi.

Kalpazanlık öğrencileri, tıpkı diğer edebi biçimlerde olduğu gibi, tek bir dönemde uzmanlaşma eğilimi gösterirler ve genellikle ilgilendikleri kalpazanların hilelerini, onların içinde bulundukları çevre koşullarıyla ilişkilendirmeye çalışırlar. Chatterton ve Ireland üzerine yakın zamanlarda yapılan çalışmalar; gerçekten tarihi gibi gözüken metinler ve nesneler üretebilmek için gösterdikleri titizliğin ve harcadıkları emeğin, muhtemelen etraflarındaki tarihsel çalışmaların geçirdiği geniş çaplı dönüşümle ilişkili olduğunu, yeni bir önerme olarak ortaya koymuştur. On sekizinci yüzyıl araştırmacıları artık sadece kralların yaptıklarına methiye düzmekle kalmıyor, bir yandan da geçmişteki günlük hayatın dokusunu didik didik ediyorlardı. Bu hikâyelerini desteklemek için, kusursuz biçimde tanıtlanmış belgelerden ayrıntılı alıntılar yapıyor ve kendilerini, tarihsel bilgi meselesiyle ciddi biçimde ilgilenir durumda buluyorlardı. Bu, yazı yazma biçimleri, mürekkep rengi, kağıdın yaşı, filigranı ile ipucu niteliği taşıyan tüm diğer dış görünüş unsurlarının incelikli tekniklerle denetlenmesiyle ortaya çıkan bir ilgiydi. Chatterton ile Ireland'ın kalpazanlıkları, dahili ve harici delillerin ağır zırhlarını eksiksiz biçimde kuşanmak zorundaydı, zira öncüllerinin karşılaştığından çok daha incelikli eleştirilerle karşılaşacakları muhakkaktı.[21]

Bu tartışma, hiç şüphesiz ciddi bir ağırlık taşımaktadır. Chatterton ile Ireland'ın teknikleri, uzun vadedeki bağlamlarında –yani Batı Kalpazanlığı bağlamında– ele alındığında, yaptıkları, içinde çok az köklü yenilik taşır. Antikçağ'dan beri kalpazanlar, yaptıklarına eski havası vermeye çalışmışlardı. Kalp bir belgenin uygun bir arkaik dilde yazılması gerektiği düşüncesi, sözgelimi Nanni'nin zamanında, neredeyse üç yüzyıldır biliniyordu: Sahte eserlerinden birini, Berosius'un antik dünyanın tarihine dair eserini, *Defloratio* olarak başlıklandırmıştı (bu

21) Bkz. I. Haywood, *a.g.y.*

terimi, Flavius Josephus'un *Yahudi Antikçağı* eserinin altıncı yüzyılda yapılmış Latince çevirisinde bulmuştu). Bununla kalmayıp, "Doğuluların, kamuya malolmuş eserlerden alınıp özetlenmiş hikâyeleri *Deflo-ratio* olarak adlandırmaları geleneklerindendir" diye bir de şerh düşmüş, böylece de Berosius'un kullandığı dilin yabancılık özelliğini saptamıştı (Berosius'un Latince değil Yunanca yazdığını, Nanni nazikçe esgeçmişti).[22] İyi kalpazanlığın, uygun bir arkaik biçime bürünmüş olması gerektiği fikri de, Nanni'nin temel ilkelerinden biriydi. Düzmece bir kazıda "keşfettiği" bir antik anıt, Lombard kralı Desiderius'un meşhur tebliğiydi ve Lombard tarzı yazıyla yazılmıştı (oysa artık biliyoruz, bu yazı tarzı yalnızca elyazmalarında kullanılıyor, yazıtlardaysa kullanılmıyordu, Nanni'nin ise o zamanlar bundan haberi yoktu).[23] Uyduruk tarihçilerine malettiği eserleri de, Latince İncil'de kullanılan yazıdan kaynaklandığı şüphe götürmeyen, görkemli bir Latin yazısıyla yazılmıştı. Böylece, tam anlamıyla eski zamanlarda yıllık tutan rahiplerin hakedeceği bir eskilik ve otorite izlenimi oluşturuluyordu.

Üstelik bu teknikler on beşinci yüzyılda icat edilmeyip sadece yeniden keşfedilmişlerdi. Daha beşinci yüzyılın ortalarında Yunanistan'da, arkaik bir biçim ile alışılmadık bir yazı türünün, o belgenin eskiliğini gösterdiği fikri yaygındı. Herodotos'un Beotia Thebaisi'ndeki sacayakta gördüğü yedinci yüzyıl yazıtları, ona göre, eski İon alfabesine benzer bir alfabe olan "Kadmos yazısıyla" yazıldığına göre, Laius ve Oidipus'un zamanına dek tarihlenebilecek eskilikteydiler ve bu yazı tarzı bunun en önemli kanıtıydı.[24]

Yeni edebi üsluplar istenen etkiyi yaratmakta yetersiz kaldığında eskiler de kullanılabiliyordu. Helenistik dönemde Yahudiler, kendi vahiy kitaplarıyla klasik Yunan kültürü arasındaki organik ilişkiyi göstermeye çalışırken, maharetli bir dolaysızlıkla bunu başarmışlardı. Sadece Yunan trajik ve epik şiirinin olağan dilini ve veznini kullanarak dizeler yazmış, bunları da kimi pagan azizlere, Kibele kahinlerine ve

22) G. Nanni, *Commentaria*, 36 (Ben ilk baskıyı -Roma, 1498- kullanıyorum ancak verdiğim sayfa numarası daha iyi düzenlenmiş olan Anvers, 1552 baskısındandır.) Bir edebi kalpazan olarak Nanni'nin kullandığı yöntemler için, bkz. E. Fumagalli, "Un falso tardo-quattrocentesco: Lo pseudo-Catone di Annio da Viterbo", *Vestigia: Studi in onore di Giuseppe Billanovich*, R. Avesani vd. (der.), Roma, 1984, I.cilt, s. 337-360.

23) R. Weiss, "An Unknown Epigraphic Tract by Annius of Viterbo", *Italian Studies Presented to E.R. Vincent*, Cambridge, 1962, s. 101-120.

24) Herodotos, V, 59.

Sophokles gibi büyük yazarlara atfetmiş, uygun miktarda tektanrıcı fikri de bunlara yedirmişlerdi. Kısacası, bir Atinalı tragedya yazarının kadir-i mutlak, her yerde hazır ve nazır bir ilahi varlığa olan inancını nasıl ifade edeceğini tasavvuretmişlerdi.[25] *Historia Augusta* bu minvalde daha da ileri giderek, o dönemin ikna edici, üç boyutlu bir resmini –Suetoniusgibi özgün bir biyografi yazarının yapacağı ölçüde– oluşturmak için inançlar, atasözleri, büyüler ve imparatorların cinsel alışkanlıkları üstüne ilgisiz ayrıntılar veriyordu.

İyi kalpazanlığın, kökenine olan uzaklığını kanıtlamak için yapay olarak eskitilmesi fikri Nanni için bile pek yeni sayılmazdı. Klasik devirlerde olduğu kadar, beşinci yüzyıl Çininde de bilinen, hem tiyatroda hem de mobilyacılıkta kullanılan "eskitme"yi ilk uygulayan kişiler hakkında tahmin yürütmek zor olsa da, bu iki dönemde de kalpazanların "akan damlardan topladıkları sularla kağıtların rengini soldurarak, bununla da yetinmeyip kağıdı kasten kötü koşullara maruz bırakıp, eski bir yazmanın parçasıymış gibi görünmesini sağladıklarını" biliyoruz.[26] Birilerinin metinler ürettikleri bir dünyayı hayâl etmek ve bunlara çağlar boyu aşınmışlığı kazandırmak için sarfedilen çaba, Aydınlanma dönemi için yeni bir şey değildi; bu, edebi sahtekârlığın *longue durée*'sine (*uzun süre*) aitti. On sekizinci yüzyılın kalpazanları, yaratımlarının kökeninde yatan hayâl kurma işinde ve onlarla araya koydukları mesafede, tıpkı içerik tesbiti ve kelime kullanımında olduğu gibi, ölçüyü kaçırmışlardı. Ireland, metinlerinde gösterdiği ustalığın bir eşini, Stratford yakınlarında yaşayan aristokrat bir yabancının onunla dost olup koleksiyonundaki zengin malzemeden onu yararlandırmasına dair miti kurgularken ve hikâye ederken de göstermişti.[27] Chatterton da metruk bir kilisenin kayıtlarının saklandığı odada yaptığı arşiv malzemesi keşfine dair kurguladığı hikâyesiyle, bu denli fazla, bu denli tuhaf ürün verebilmesini açıklamıştı. Her ikisi de, bu yeni metinler sayesinde ortaya çıkardıklarını, kendi dönemlerinin en iyi araştırmacılık örnekleri arasına katabilmek için, ellerinden gelen tüm çabayı sarfediyorlardı. Bunu yaparken de, kendilerini seri ayak oyunlarına

25) Bkz. J. R. Bartlett, *Jews in the Hellenistic World: Josephus, Aristeas, the Sibylline Oracles, Eupolemus*, Cambridge, 1985.

26) Yü Ho (İÖ 470), zikreden W. Fong, "The Problem of Forgeries in Chinese Painting", *Artibus Asiae*, 25, 1962, s. 95-119.

27) Bkz. J. Mair, *The Fourth Forger*, Londra, 1938.

kaptırıyorlardı, sözgelimi Chatterton Azize Werburgh'u erkek olarak zikretmiş, Azize'nin esasında bir kadın olduğu bilgisini edinir edinmez de, sözde kaynaklarına bu azizenin ismini, onu dine döndüren bir azizden aldığı açıklamasını yaptırtmıştı.[28]

Bu hileler ve onları alttan alta destekleyen incelikli çapraz-sağlama tekniklerine yönelik ilgi, yeni araştırma-soruşturma koşullarına bir yanıt olarak da öne sürülmekteydi. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda araştırmacılar, –İncil'i yazan dört azizinkiler dahil– tüm metinleri, inanılırlıklarını düzenlemek üzere ayrıntılı bir incelemeye alınışlırdı. Philippe Cluverius, Jacob Perizonius ve Giambattista Vico tarafından geleneksel tarih bilgilerine de uygulanan yeni tarihsel eleştiri yöntemleri, Roma'nın kuruluşuna dair Romus, Romulus ve dişi kurdunki gibi en yerleşmiş efsanelerin bile reddedilmesinin yolunu açmıştı. Kalpazanların, teknik ayrıntıları özgünleştirmedeki eliaçıklıkları sayesinde, kendi dönemlerinin yeni eleştirel standartlarına karşı direnebilmeliydiler. Mamafih, on sekizinci yüzyılın kalpazanlarının uzun zamandır yerleşmiş bir geleneğin içinde yer aldıklarını ve çalıştıklarını görürüz. Antikçağ'dan bu yana kalpazanlar, daha önceleri bilinmeyen, şaşkınlık verici ıvır-zıvıra nasıl rastgeldiklerini açıklamak zorunda kalmışlardı. Bunu da tıpkı Chatterton ile Ireland'ın yaptığı gibi, gizemli fakat etkileyici köken hikâyeleri uydurarak yaptılar.

İsrail'in kâhinleri, şeriat kitabını tapınakta bulduklarını iddia ederlerken ya da Giritli Diktys'in Troya'da geçen serüvenine önsöz yazan kişi, metni Knossos'ta bir deprem sonucu ortaya çıkan bir ardiyede bulduğunu ya da Monmouthlu Geoffrey, aktardığı Troya hikâyelerini Archdeacon Walter'a ait eski bir İngiliz kitabında okuduğunu söylerken, hepsi de Chatterton'ın kilise kayıtlarını sakladığı oda türünden belgesel bir şecereyi öne çıkarmaktaydı. Bu da, bir bireyin kişisel yaratıcılığı olarak görülebilecek olan bir şeyi, esasında yüzyıllar boyunca her türlü müdahaleden uzak bir arşivde korunmuş bir belge haline getirme uygulamasından başka birşey değildi. Bu mucizevi biçimde aniden ortaya çıkıveren etkileyici kitap motifinin kökenleri, Mormonların tarihinin bize gösterdiği üzere, sanıldığı gibi Aydınlanma çağında değildir, çok eskilere dayanır. Beklenmedik keşiflerin mucizevi hikâyelerine inanma ihtiyacının kökleri oldukça derinlerdedir ve bu ihtiyaç,

28) Chatterton. *a.g.y.*, s. 845; Bkz. s. 854.

aşağı yukarı tüm vakalarda işe karışmış gibidir. Bu teranenin her vakada tekrarlanıp, hep de aynı sıcaklık ve safdillikle kabul gördüğünü, zaman, yer ve kültür sınırı tanımaksızın görebiliriz.

Chatterton'un uyguladığı ikinci bir sahihleştirme yöntemi daha vardı; ilk yönteme benzemekle birlikte tamamıyla aynı değildi: Arşivin sağladığı teminatın yerine metinsel bir teminat gösteriliyordu. Bu da, bu suça tanıklık ettiği söylenebilecek olan bir geçmiş zaman yazarının isminin ve hayatına dair kimi ayrıntıların kullanılmasıyla yapılıyordu. Bunu uyguladığı vakasında –ki bu eşsiz bir vaka sayılmazdı– karmaşık bir sahihleştirme yöntemi denemiş, hatta etkisini bir misli artırmıştı. Ortaçağ Bristol'ü için en önemli kaynak, güya on beşinci yüzyılda yaşamış ve Chatterton'un keşfettiği eserleri kaleme alan kişi olarak sunulan papaz Thomas Rowley idi. Ama Rowley'nin de buna karşılık "myne Authour Turgotte (*benim yazarım Turgotte*)" diye zikrettiği ve serbestçe alıntılar yaptığı en önemli kaynak, ondan da önce yaşamış hayâli biriydi. Otoritenin, bizden önce yapılmış bir kalp eserden, daha da eski, olmayan bir kaynağa doğru kayışı Chatterton'un bağlamıyla ilişkilendirilebilir. Bu durum, çağdaşı olduğu, mektup tarzında romanlar yazan edebiyatçılarınkine benzer. Bu tip eserlerdeki hayâli anlatıcı ile ona sonradan katılmış olan bir yayıncının süregelen diyaloğunun yerini, burada bir tek yazarın olayı anlatan sesi almıştır. Bu, Leslie Stephen'in klasik bir denemesinde gayet iyi tanımladığı gibi, Defoe gibi erken dönem romancılarının taktiklerini anımsatır. Anlatımlarındaki tutarsızlıkları örtbas edebilmek için, onlara kaynaklık eden otoritelere dair karmaşık bir takım beyanatta bulunurlar, bu beyanlar da çoğunlukla somut biçimde destek oluşturmaktan uzaktır.[29] Bunun daha önce vuku bulmuş pek çok örneği gelenekte vardır. Susa arşivlerindeki araştırmalarını dünya âleme duyuran Ktesias, iki bin yıl sonra Chatterton'un şahsında bir kardeşinin varlığını keşfedebilirdi.

Bir sahte eserin kökenlerine dair beyanda bulunma ihtiyacı, eski olduğu kadar, bu eseri okuyucuların bilmesi muhtemel olan gerçek, sahte ya da muğlak, ama kendine bir yer edinmiş kaynakların arasına hünerle oturtma kaygısıyla da iç içe geçmişti. Kalpazan birçok taşla dolu bir satranç tahtasıyla karşı karşıyadır: Kimi konuyla ilgili, kimi muhtemelen ilgili, kimi ucundan kenarından ilgili ve kimi de hakika-

29) L. Stephen, *Hours in a Library*, Londra, 1917, I.cilt, s. 1-43; ayrıca, bkz. G. Kitson Clark, *The Critical Historian*, New York, 1967, s. 67-69.

ten ilgisiz olgularla, kimisi ona destek çıkan, kimisi de karşı çıkan metinler. Onlara ani bir şah mat fırsatı vermeden kendi eklediği yeni parçalarla nasıl hamleler yapmalıdır? Bu durumda ortaya iki olasılık çıkmaktadır. Kalpazan tahtadan, kendi taşları haricindeki her şeyi süpürüp atma iddiası güdebilir: Yahut hakiki taşları da kullandığı bir rok yaparak, kendi temelsiz yalanlarıyla, gerçeği arayanların arasına girmeyi deneyebilir. Çoğu zaman da birbirine karşıt gibi görünen bu iki manevrayı bir arada yapmaya kalkışır.

Sözgelimi Nanni, cepheden saldırıya geçen bir kalpazan olarak muhteşem bir çaba göstermişti. Antik tarihe dair, tüm yaratıcılığı Mısırlılara, Yahudilere ve ilk İtalyanlara atfeden beyanlarını içeren yeni metinlerinin Yunan metinleriyle benzeşemeyeceğini ve onların arasında kaynayıp gidemeyeceğini gayet iyi biliyordu. Hıristiyanlık tarihinin önemli kişileriyle, Ortaçağ'a ait mitlerdeki aşiret reislerini birbirine karıştırdığında da, bunun Herodotos ve Thukydides ile açıkça çeliştiğini biliyordu. Bu aykırılıkları inkâr etmek, görmezlikten gelmek yerine bunları cesaretle tekrar tekrar anlatmaktan da kaçınmıyordu. Retorik sanatında, basit sövüp saymalardan karmaşık iddialara dek çeşitli söylemler benimseyen Nanni, Yunanlıları "pis, kokuşmuş ve kaba saba" olarak tanımlıyor ve onların tutarsızlıklarından, onların nasıl doğuştan yalancı olduğunu kanıtlamakta yararlanıyordu: "Yunanlılar durmadan birbirleriyle dövüşür, didişir ve anlaşamazlar. Bundan dolayı da, kendi iç savaşlarıyla hem tarihi hem de felsefeyi tümüyle mahvetmiş olmaları hiç de şaşırtıcı değildir". "İberyalıların, Samosluların ve Tuyskonların, Yunanlılardan bin yıl önce edebiyatın ve felsefenin temellerini atmış (olduğunu)" gösteren metinleri, arşiv kaynaklarını kullanarak çalışan papaz-yazarların eserlerinde de yinelenerek güvenilirlik kazanmışlardır.

Düpedüz yalan söylemek, en basit ikna etme ve kanıt gösterme yöntemlerinden biri gibi gözükmektedir. Ancak Nanni daha çapraşık ve fesat dolu, nazik bir tersleme yöntemi de kullanıyordu. Eline geçen her fırsatta, kusurlarını açığa vurup durduğu Yunanlıların kaydettiği olgulardan ve onların otoritelerinden, bu yönde oluşturduğu imajı güçlendirmek için yararlanıyordu. Yunan felsefesinin bağımsız bir yaratım olduğunu savunan "yalancı Euphoros ile hayâlperest Diogenes Laertius"u itham ederken de, gerçek bir bakış adına, Aristoteles'in "Büyü"sünü zikretmiş, bir Yunanlının karşısına yine bir Yunanlıyı

çıkarmıştı (esasında Aristoteles'in *Büyü*'süne dair bilgiyi de, itibarını sarsmak istediği Diogenes'in bir eserinden edinmişti).[30] Erken dönem tarihinin renksiz ve donuk kanaviçesine İsis ve Osiris'in ışıl ışıl mitini işlemeye giriştiğinde de, yakın zamanlarda hümanist çevirmen Paggio Bracciolini'nin Latinceye kazandırdığı, Sicilyalı Diodoros'un Yunanca derlemesinden ciddi alıntılar yapmıştı. Kendi uydurduğu Romalı tarihçi Sempronius'a, *Erathostenis invicta regula*'yı (yani "Erathostenes'in aşılmaz yasası") esas aldırarak Troya Savaşı'nın kronolojisini yazdırırken, çağımızın üstün nitelikli öğrencilerinden birinin de tahmin ettiği gibi, kendini icat etmeye kaptırmamıştı.[31] Sadece Lampugnino Birago isimli bir hümanistin çevirdiği başka bir Yunanca metinden, Halikarnassoslu Dionysios'un *Roma Antikçağı* başlıklı eserinden alıntı yapmıştı. Dionysios, kronolojisinin Helenistik araştırmacı ve alim Eratosthenes'in *canones*'ine (yani "çizelgelerine", Birago'nun yanlış çevirdiği gibi *regulae*'ye değil) dayandığını iddia ediyordu.[32]

Bu hamleler elbette ilkesel olarak bir miktar çelişki içeriyorlardı. Nanni özgün haliyle okunduğunda, esasında, birbirine zıt biçimde aynı yazarlara hem saldırması hem de onlardan yararlanması birbirini pekiştiren iki edimdir. Sürekli olarak otorite iddiasını yinelemesi ve yalancılık suçlamalarında bulunması, Nanni'nin metinlerine olgusal açıdan olduğu kadar ahlâki açıdan da bir üstünlük havası verir. Nanni'nin bilgi birikimi pastası, ne denli oburca yerse yesin hiçbir şekilde eksilmiyordu. Bu vakada da Nanni bir istisna değil, sadece genel kurala uygun bir örnekti. Antikçağ'ın Ktesias'ı gibi büyük ölçekli kalpazanlardan Kujau gibi çağdaş, kiyafetsiz, acemi çömezlere dek, bilinenlerin hepsi de, salt hayâlgücünden oluşan eserlerini dengeleyebilmek ve bir çatı kurabilmek için, ellerine geçirdikleri tüm olguları araya ekleyiveriyorlardı. Akla gelebilecek en hırslı kalpazan bile, bunun için çağdaşlarının zihinsel haritasının geçmişe ait bölümünün tamamını elden geçirip onu yeniden yönlendirirken, mutlaka kimi tanıdık nirengi noktalarını –her ne kadar böyle yapmadığı konusunda ısrarlı olsa da– tasvir etmek zorundadır. Hem edebi kalpazanlıkların çoğu da, tıpkı sanatsal kalpazanlıkta olduğu gibi, tümden mesnetsiz uydurmalar

30) Nanni, *Commentaria*, 463, 15'; Diogenes Laertius, I, 1.

31) O. A. Danielsson, "Annius von Viterbo über die Gründungsgeschichte Roms", *Corolla Archaeologica*, Lund, 1932, s. 1-16, bu makale ilginçliğini hâlâ korumaktadır.

32) Halikarnassoslu Denys, *Antiquitates Romanae*, (latince çev.) L. Birago, Treviso, 1480, I, 63: "Quoniam autem incorruptae extant regulae: quibus usus est Eratosthenes".

değil, serbestçe taklit, yakın benzetme, ya da hakiki parçaları yeni bir biçimde sunan süslü ve şaşalı bir çerçeve kurmadan ibarettir. Zaten başka türlü bu eserler, ne anlamlı ne de ikna edici olabilirdi.[33]

Bu türden inşa teknikleri gereklidir, ama başarılı bir kalpazanlık ürünü vermek için yeterli değildir. Önemli olduğu kadar özellikten yoksun bir başka çaba daha göstermek gerekecektir: Gerçeğebenzerlik ve önem taşıyormuş havası yaratmak. Bu çabayı sarfeden kalpazanların taktiklerinin, çalıştıkları konu ve etkilemeye çalıştıkları dinleyicilere bağlı olarak değişkenlik gösterdiği gözden kaçmamaktadır. Ama yine de çeşitli dönemler boyunca gözden düşmemiş bazı teknikler belirlenebilir. Dile, kelimelere ve fiillere ait güya rastgele kimi yazım ayrıntıları, sanki istenmeden metne serpiştirilerek, eserin bütününün eskiliği daha ikna edici hale getirilir. Nitekim *Corpus Hermeticum*'un 16. kitabının yazarı, bu risalesinin zaten yetersiz bulduğu Yunanca çevirisini devre dışı bırakmakla kalmıyor, aynı zamanda uzak gelecekte olacakları gören bir eski Mısırlı olduğunu da ifşa etmiş oluyordu. Bunu da en kestirme biçimde, bir zarf ekleyerek yapıyordu: Yunanlılar, *husteron* –"daha sonra"– onun sözlerini çevirmeye kalkıştığında, tüm çabaların boşa gideceğini söylüyordu. Bu zarif tarz, *Corpus*'un gerçek yüzünü müthiş bir biçimde ortaya çıkaran Isaac Casaubon'u pek eğlendirmişti. Kendi nüshasının kenarına şu notu düşmüştü: "*Husteron*, aman tanrım, bunu yazan kişi ne büyük bir tiyatro aşığıymış".[34]

Ne dikkat çekmek için yapılan bu hareket ne de ikna gücünün eninde sonunda kaybedilmesi sadece bu vakaya özgüdür. Giritli Diktys de buna benzer, üstelik modern okuyucuya oldukça kaba gelebilecek bir çabayı, hakikaten çok eskilere ait bir yazar olduğunu göstermek için sarfetmişti. 5. kitabın sonunda Kadmos ve Danaos'un tanıtıp yaygınlaştığı Fenike yazısıyla ve Giritlilerin tipik karışık lehçesiyle yazdığını dikkatle açıklamıştı. On yedinci yüzyılın büyük araştırmacılarından Jacob Perizonius'un, kendi zamanının dilini ve yazı biçimini kullandığını açıklamanın hiçbir yazarın aklına gelmeyeceğine dikkat çekmesi gayet kolay olmuştu: "O zamanlar bilinen yazı biçimini kullandı-

33) Tipoloji konusunda, "Problem of Forgeries"de, Fong, batı kalpazanlık geleneğiyle Çin geleneği arasında çarpıcı paralellikler ve çarpıcı karşıtlıklar bulmaktadır. Bu konuda ayrıca H. Tietze'nin klasik çalışmasına bakılabilir, "Zur Psychologie und Ästhetik der Kunstfälschung", *Zeitschrift für Ästhetik und Allgemeine Kunstwissenschaft*, 27, 1933, s. 209-240.

34) I. Casaubon, *Corpus Hermeticum*'un (Paris, 1554) kendi nüshasına düştüğü kenar notu, British Library, 491.d.14, 90.

ğını çağdaşlarına (yazarlar genelde çağdaşlarını gözönüne alırlar) açıklama ihtiyacı nereden kaynaklanabilirdi? Bugün birinin, kitabını 250 yıl önce keşfedilen bir yöntemle basarak yayınladığını söylemesi saçma olmaz mı? Bu açıklamaların Troya dönemi insanları için değil de, yüzyıllar sonra Neron döneminde yaşamış olanlar için yapıldığının artık çok aşikâr olduğunu düşünüyorum".[35]

Bu türden kurnazca imalı ayrıntılar, sahte eserlere saygınlık kazandırmanın başta gelen içsel ya da metinsel yolu ise, retorik rantı ve reklam isteği de dışsal yöntemlerin başta gelenleriydi. Kalpazanların çok azının, satacakları malları kanunun ve düzenin koruyucularından gizlemeye çalışmış olması şaşırtıcıdır. Tersine çoğunlukla dikkat çekmek için ciddi bir çaba gösterirlerdi. Nanni, Yunan tarihyazımıyla aşık atmaya karar verdiğinde, metinlerini ve şerhlerini tek bir muazzam ciltte toplamış, mükemmel bir biçimde bastırmış ve erken dönem Romasını aslına sadık gösteren nostaljik illüstrasyonlarla bezemişti. Pekinli Keşiş de buna benzer bir biçimde, Çin'in modern tarihini yeniden yazmaya koyulduğunda, bunu, halk için yazılmış bazı eserlerin aralarına kendi uydurma metinlerinin çevirilerini ekleyerek yapmıştı; üstüne üstlük, değeri ölçülemeyecek yüzlerce yazı tomarını Bodleian Kütüphanesi'ne hibe etmişti.

Yaygara, ışıltı ve reklam –artık karşılaştığımızda şaşırmamayı öğrendiğimiz şekilde gökten düşen ya da yerin dibinden fırlayıveren kitaplara yapılan göndermelerle birlikte–, büyük bir düzmece eserin doğuşuna doğal olarak eşlik eder. Bu vakalardan, kalpazanlık dediğimiz suçun, şaşırtıcı şekilde en az değişen ögesinin, uygun durumlardan doğan fırsat olduğu sonucuna varabiliriz. Kurumsal kütüphanelerin, başvuru kitaplarının, katalogların ortaya çıkmasının ve bunları üreten profesyonel edebiyat ve kaynakça araştırmacılarının sayısının artmasının, temel metin kalpazanlığı yapma olasılığını sıfırladığı akla gelebilir. Fakat ortamdaki bu değişiklikler, sadece, daha duyarlı denetim araçlarına karşı eserlerini kamufle edemeyen beceriksiz kalpazanların başarı şansını düşürmüştü. Hayâlgücüne sahip kalpazanın bu koşullar

35) J. Perizonius, "Dissertatio de Historia Belli Troiani quae Dictyos Cretensis nomen praefert", 27. bölüm, *Dictys Cretensis et Dares Phrygius de bello Troiano*, Londra, 1825, s. 45. Farklı ama benzer bir sonuca ulaşan bir yöntem için Robert Blatt'ın Cicero'nun Consolatio'sundan sözettiği 1583 mektubuna bakınız. Mektupta Consolatio'nun sahih olamayacağı çünkü gerçek Cicero'dan bolca alıntı yaptığı söylenmekte. Metin şu kitapta yayımlanmıştır: G. C. Moore Smith (der.), *Gabriel Harvey's Marginalia*, Stratford-upon-Avon, 1913, s. 45.

Ölmüş bir dünyayı hayata döndüren kalpazan. Nanni'nin gördüğü antik Roma.
G Nanni. Antiquitates, Roma, 1498'den

Mürekkep yalamışların dünyasının bir tiyatro olarak tasviri. Alimler eleştirellikleriyle değil ahmaklıklarıyla seçilmekte. J. B. Mencke, De la dutrlatanerie des savans, La Haye, 1721 'den.

altında işini bırakması beklenirdi, oysa bu koşullar onu sadece girişiminde yeni doruklara varmaya itmişti. Üstelik hâlâ, koleksiyoncular ve kütüphaneciler, ilginç bir hurufata sahip bir metinden ya da belli bir yazardan etkilendiklerinde, çoğu zaman (iş işten geçinceye kadar) kendilerini başkalarının hilelerinden koruyacak en temel fiziki işlemleri ve kaynakça sınamayı ihmal ederler.

Kalpazanlığın Batı'daki gelişimi üzerinde çalışan biri, insan aklının, olabildiğine ve görkemli bir biçimde aldatılmaya duyulan yerleşik isteğe niye destek çıktığını ciddi biçimde merak edebilir. Üstüne üstlük *Muntus fuld tezibi* –"dünya aldanmak istiyor"–, J.B. Mencke'nin, araştırmacıların aldanma isteğini ortaya koyan en büyük eserlerden biri olan *Alimlerin Şarlatanlığı Üzerine* isimli söylevinin başlık sayfasında yer alan bir vecizedir.[36] Bu tür varsayımlar tarihçiler için fazla geneldir. Ama yine de küçük çaplı bir süreklilik gözlemlemek de mümkündür. Tüm kalpazanlığa uygulanabilecek tek bir kural varsa, bu da her kalpazanın, en mahirinin bile, gerçek ve canlı bir biçimde göstermeye çalıştığı geçmişi, kendi döneminin hayatının düşünce ve dillerinin oluşturduğu doku ve örüntüyle bezediğidir. Eserine yayarak yedirmeye çalıştığı ince ayrıntılar, zamanında okuru derinden etkilemişse de, bunların zaman içinde hilelerin kaçınılmaz biçimde ortaya çıkmasına yol açacakları aşikârdı. Nitekim daha sonraki dönemlerde okurlar, kalpazanın kendi devrini, eserinde konu ettiği devre katmaya çalıştığını farkedeceklerdir. Hiçbir şey, eski bir devre bu devrin gözüyle bakmak kadar modası geçmiş, eskitilmiş olamaz.

Hepimiz bu olguyu başka bir sanatsal bağlamdan hatırlıyoruz: 1940'larda çevrilmiş bir filmde, "Ludwig! Ludwig van Beethoven! Çabuk içeri gel ve piyanonum başına geçip çalış!" diye bağıran anne, inanıp inanmama konusundaki tüm şüphelerimizden silkinip kurtulmamızı sağlar. Üstelik esasında ikna etmeye yönelik olarak düşünülmüş olan bu sahne bizi doğrudan Amerikalı film yapımcısının burjuva dünyasına atar. Kalpazanlık bıkıp usanmadan ve şık bir biçimde bu

36) J.B. Mencke'nin alimlerin zayıflıklarıyla, özellikle de kalp eserlere kolay gönül düşürmeleriyle alay ettiği bu risale ilk başta latince, *De charlatameria eruditorum declamationes duae* başlığıyla yayımlanmıştır (Leipzig, 1715); Fransızca baskısının kapak resmindeki yazı (bu kitapta 8. resim) Latince imlâyı düzeltir. Bunun bir de İngilizce çevirisi vardır: J. B. Mencke, *The Charlatanry of the Learned*, (çev.) F. E. Litz, H. L. Mencken (der.), New York, 1937; kitabın önemi ve bağlamı üzerine, bkz. A. Grafton, "The World of the Polyhistors: Humanism and Encyclopedism", *Central European History*, 18, 1985, s. 31-47.

düstura uygun örnekler verir. Hermes ve Diktys'teki paragrafların Casaubon ile Perizonius'u nasıl bıktırıp usandırdığı bu hususta verilebilecek iyi bir örnektir.

Bunlardan çok daha iyi bir vaka, on dokuzuncu yüzyılın başlarında, araştırmacıların bir Yunan eseri zannettikleri sözde antik bir vazonun yayınlanmasıydı. Onu görenler, başta, oldukça karmaşık ve benzersiz klasik bir konunun, yani Şan'ın yakalanamazlığı konusunun klasik bir alegorisi olduğunu düşünmüşlerdi. *Pheme* kaçmakta, arkasından elindeki tomarı sımsıkı tutan ihtiraslı genç bir adam onu kovalamaktaydı. *Pheme* ise ona dönüp nanik yapmakta ve onunla alay etmekteydi: "Yeter artık deli oğlan". Bir zamanlar klasikmiş gibi görünen şeyin, su götürmeyecek biçimde on dokuzuncu yüzyıla ait olduğu artık aşikârdır. *Pheme*'nin el hareketi, onun on dokuzuncu yüzyılın bütün özelliklerini taşıyan modern bir Şan olduğunu ortaya koyar. Genç adamın yanaklarına dek uzayan favorileriyle bütünleşmiş pos bıyığı ise, onu daha çok bir on dokuzuncu yüzyıl Alman akademisyeni gibi gösterir (buna ilişkin zekice bir yorum, elinde taşıdığı tomarın onun doktora tezi olduğudur).[37] Bu türden naif özellikler her kalpazanın ürününü sakatlayıp bozar: Chatterton, on beşinci yüzyılda yaşayan Bristollü insanlara, on altıncı yüzyılda yaşamış araştırmacı William Camden'ın eserlerinin on sekizinci yüzyıl baskıları üslubunda antikacılık kitapları yazdırmaya kalktığında, Nanni Ortaçağ hukukçularının kullandığı türden soykütüklerini Antikçağ yazarlarına da derletmeye kalktığında olan budur.

Özetlemek gerekirse kalpazanın okuyucusuna yaptığı, uçuş simülatörünün pilota yaptığından farklı değildir. Özel bir metnin ya da tarif etmeyi istediği bir durumun canlı bir tasvirini sunar; ama bu, sadece ilk bakışta görünen bulanık ve gerçeklikten oldukça uzak bir tasvirdir. Eğitim gören pilot gibi söz konusu okuyucu da, hesaplanarak perdeye yansıtılmış, titizlikle ayrıntılandırılmış ve görüş alanını tümüyle kaplayan bu görüntüden büyülenecektir. Ama bir kere biraz geriye çekilip dikkatlice baktığında, belirsiz ve bulanık bölgelerle hatalı perspektiflerin çarpıcı bir bütünsellik ve şaşırtıcı bir basitlikle belirginleştiğini görecektir. Duygusal ve fiziksel etkileri, kurbanı uygun at gözlüğünü taktığında yeterince çarpıcı da olsa, simülasyon gerçeklik değildir.

37) G. Bagnani, "On Fakes and Forgeries", *Phoenix*, 14, 1960, s. 228-244.

3
Eleştirmenler: Gelenek ve İcat

On sekizinci yüzyılın sonu ile on dokuzuncu yüzyılın başında yaşamış olan Alman araştırmacılar, ayrıntılı hipotezler yaratma ve bunları kabul etme işinde ustaydılar. Bunların bir kısmı, tek bir sağlam kanıt noktasıyla sivri tepesi üzerinde hassas bir dengede başaşağı duran piramitlere benziyordu. Bu araştırmacıların çoğu kahvaltıdan önce üç ya da daha fazla olanaksız şeye inanmayı yararlı ve kolay buluyor, bunu yapmaktan da hoşlanıyorlardı. Bununla beraber inanmaktan çok, şüphe etmekten hoşlanmaları da dikkatlerden kaçmaz. Homeros'un *İlyada* ve *Odysseia*'sı gibi, önceleri neoklasik estetiğe model olarak kabul edilmiş eserlerin eşsizliğinden ve kusursuzluğundan bile şüphelenmişlerdi. Friedrich August Wolf ve onun çok sayıdaki takipçileri bazen aşırıya kaçan bir heves ve merakla bu eserlerin derinlerindeki katmanları açığa çıkartmak için, onları teşrih masasına yatırmaktan kaçınmamışlardı. Bir zamanlar çoğu mürekkep yalamış kişinin Antikçağ tarihinin anahatlarına dair temel bilgiyi edinmesini sağlamış olan Livius'un *Roma Tarihi* gibi ayrıntılı anlatıların doğruluğundan

ve tarihsel değerinden bile şüphe ediyorlardı. Barthold Georg Niebuhr, bu karmaşık yapıyı didik didik etmişti. Roma'nın ilk yıllarındaki sözlü tarih geleneğine ulaşabilmek için, Cicero'nun bazı nutuk ve mektuplarından tutun da, Homeros'un bazı şiirlerine dek, birçok klasik metnin sahihliğinden şüpheleniyorlardı. Esasında şüphe etme konusundaki isteklerini ve becerilerini, araştırma yöntemlerinin temel ilkelerinden biri haline getirmişlerdi. Herhangi bir yazar ya da konu üzerine yapılan bir araştırmanın, mevcut kaynakları değerlendirme ve eleştirel bir bakış ile başlaması gerektiğini savunuyorlardı. Bu bakış, sistematik ve tarafsız bir biçimde, her önemli metnin sahibini belirlemeliydi. Zemin bu şekilde tümüyle temizleninceye dek hiç bir şekilde esas kazıya ya da inşaata başlanmamalıydı.[1]

Wolf ile öğrencileri monografilerinde ve verdikleri derslerde bu ilkeleri açıkladıklarından, yüksek eleştiri ya da bir başka deyişle, eserleri sahih ve gayri sahih olarak ayırt eden eleştiri biçimi, Alman kökenli bir uzmanlık olduğu izlenimini vermiş, hatta tümüyle Alman icadı olduğu sanılmıştı. Hakikaten de Alman araştırmacılar, Klasikçağ ile Ortaçağ'a ve modern dönemin başlangıcına ait örneklerin, bu eleştiri yöntemiyle biçim açısından incelenip tanımlanmasına diğer araştırmacılardan çok daha fazla katkıda bulunmuşlardı. Sözgelimi İskenderiye okulunun edebi araştırmacılığından arta kalanları derlemişlerdi. Kalpazanlık üzerine yapılmış tarih araştırmalarının en zengini Wolfgang Speyer'in *Die literarische Fälschung im heidnischen und christlichen Altertum* başlıklı muhteşem eseridir. Bu eserde Antikçağ eleştirmenlerine dair tüm birincil ve ikincil kaynaklardan toplanan malzeme düzenlenip, kolay anlaşılır bir biçimde, jargondan, yani mesleki terim ve ifadelerden kaçınılarak ve övgüye değer derecede özlü bir halde sunulmuştur. Speyer, İskenderiyeli ve Hıristiyan araştırmacıların, konularını tüm yönleriyle ve derinlemesine nasıl kavramış olduklarının ve kılı kırk yaran dikkatlerinin üzerinde ısrarla durmuştur. Bu arada, Speyer'in kitabı, şimdiki eleştiri yöntemlerinin son yüzyıllara dek bilinenlerden farklı olduğunu ima ediyordu. Bu konudaki kuram ise, eleştirinin, tüm kaynaklara yönelen nesnel bir çalışma biçimi halini modern çağlarda aldığı, Antikçağ'da ise eleştirinin, birinin saldırmak istediği kaynağa ilişkin öznel bir çalışma olduğuydu. Bunlardan biri

1) Genel olarak, bkz. A. Grafton, "Polyhistor into *Philolog*: Notes on the Transformation of German Classical Scholarship, 1780-1850", *History of Universities* 3, 1983 (1984), s. 159-192.

filolojinin bir parçasını oluştururken, diğeri retoriğin bir parçasıydı; biri tarafsız ve kendi çıkarını gözetmeyen ayrıntılı ve sistematik bir yaklaşım biçimiyken diğeri taraflı, kendi çıkarını gözeten rastgele bir yaklaşım biçimiydi. Bu ayrım, ileride göreceğimiz gibi, hayati bir öneme sahiptir, ama bu konuda yapılabilecek tanımların en kapsamlısı haline getirilebilmesi için üzerinde çalışılarak eksiklerinin giderilmesi ve yeni eklerle zenginleştirilmesi gerekmektedir.[2]

Bayle'in *Dictionnaire Historique et Critique*'i (*Tarihsel ve Eleştirel Sözlük*), Brucker'in *Historia critica philosophiae*'si (*Felsefenin Eleştirel Tarihi*) ve Fabricius'un *Bibliotheca Graeca*'sı (*Yunan Kütüphanesi*) modern dönemin başlangıcındaki öğretileri kısmen de olsa aktaran, on sekizinci yüzyılın büyük başvuru eserleriydi. Birisi, bu eserlerin kısmen haritasını çizdiği erken modern dönemin karanlık ormanına dalarsa, on dokuzuncu yüzyılda sahteyazım ya da kalpazanlık ürünü metinlerin sahihliği ve doğası üzerine yazılmış, güya yenilikçi ve incelikli tartışmaların çoğunun, zaten İskenderiye Müzesi'nde ya da on yedinci yüzyıldaki Leyde Üniversitesi'nde kaleme alınmış yazmaların ısıtılıp yeniden ortaya sürülmesinden başka birşey olmadığını farkedecektir. Büyük İskender'e atfedilen *De Mundo* adlı sözde-Aristotelesçi bir incelemeyi tahlil eden on dokuzuncu yüzyıl araştırmacılarının, bu eserin özüne ulaşmaya çalışırken, saflık derecesini anlamak için kullandıkları çözücüler çeşitli tortular bırakmıştı. Bu sayede, eserdeki Aristotelesçi fikirlerle yanyana duran Neo-Platoncu ve Pythagorasçı fikirler ortaya çıkmıştı. Eserin biçimine yönelik olarak uyguladıkları testler ise Aristotelesçi olmayan dil ile genel yaklaşım biçimini ortaya çıkarmıştı. *Philologen*, Aristoteles külliyatına bu eserin nasıl sızmış olabileceğini açıklamak için, ustalıkla birkaç kuram üretmişti: Belki aynı isimdeki bir yazar, belki de İskender'le aynı ismi taşıyan bir başka hami buna yol açmıştı. Nadiren itiraf ettikleri, hatta muhtemelen çoğunun farkına bile varmadığı bir şey vardı: Hem çözümleme yöntemlerinin, hem de kendi başlarına vardıkları sonuçların büyük bir kısmı, onlardan iki yüzyıldan daha uzun zaman önce, Joseph Scaliger'in gözde öğrencilerinden Daniel Heinsius tarafından *De Mundo* üzerine yapılmış bir filolojik akıl yürütme şaheseri olan tezde

2) W. Speyer, *a.g.y.*; Speyer'in eleştirisi için, bkz. E. J. Bickerman, "Faux littéraires dans l'antiquité classique: En marge d'un livre recent", *Rivista di filologia e di istruzione classica* 101, 1973, s. 23.

ortaya konmuştu.[3] Boethius'un *Consolatio philosophiae*'sinden *Corpus Hermeticum*'a dek birçok klasik metin de, araştırmacıların yöntemleri sabit kalıp varsayımları değiştikçe, kısır bir döngüye kapılıyor, saygınlıkları bir artıp bir azalıyordu. Özellikle de bazı kısımlara yönelik eleştiri etkinliği bununla birlikte değişiyordu. Tek tek metinlerin tarihini ele aldığımızda, 1800'ler civarında köklü bir değişiklik değil, çoğu zaman önceden atılmış adımları izleyen mütevazı bir süreklilik görürüz.

1790'ların Alman araştırmacı kuşağı, hakikaten de onları izleyen kuşağın tarihçilerinden ve biyografi yazarlarından daha alçakgönüllüydüler. Kendilerini yeni olmayan, geleneksel bir sanatın icracıları olarak görüyorlardı. Üstelik bunu yeni ve daha düzeyli bir biçimde yaptıklarını da gizlemiyorlardı. Kendilerinden önceki yüksek düzeyli eleştirmenlere olan borçlarını da daima vurguluyorlardı. Özellikle de, her şeyin *Eleştirel Tarihi*'ni yazan ve Aydınlanmanın eleştirel ruhunun yeryüzündeki temsilcileri olan on yedinci yüzyıl eleştirmenlerinin öneminin üzerinde duruyorlardı. Jean Mabillion, Bernard de Montfaucon ve Scipione Maffei hem belgesel hem de edebi açıdan, Yunan ve Latin yazmalarının değerini belirlemek için gereken tüm kesin kuralları saptamış ve yazmaların tarihini yeniden kurmuşlardı. Jean Leclerc *Ars critica*'sında, yüksek eleştirinin ilkelerinin sistematik dökümünü yapmış ve anlattıklarını açıklamak için düzinelerce örnek vermişti. Richard Simon Eski ve Yeni Ahit'in, farklı kaynaklardan gelen metinlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bu muhteşem kitaptaki sayısız dikiş yerine dikkat çekmişti. Jean Hardouin, Yaşlı Plinius'un *Doğa Tarihi* ile Horatius'un *Mektuplar*'ı dışındaki ("Vergilius asla Aeneis'i yazmayı düşünmemişti" diye yazmıştı) her bir antik eserin sahihliğini tartışmak için, eski sikkelere başvurmuştu. Böylece yalnızca bilgili kişilerin sabit fikirliliğine dair anıtsal bir örnek vermekle kalmamış, açıkça süphe uyandırdığı kadar, hakikiliği de su götürmeyen kaynaklara yönelik kılı kırk yaran eleştirelliğin, insanı nasıl gayretlendirdiğini de göstermişti. Son olarak da Richard Bentley, *Phalaris'in Mektupları Üzerine Tez*'inde, birden fazla sözde klasik metnin gayri sahihliğini eşsiz bir kültürle ve basit, kesin kanıtlarla ortaya çıkarmıştı. Bu denemesi, sonraları hem antik hem de modern yüksek eleştiri türünün seçkin

3) Bkz. J. Kraye, "Daniel Heinsius and the Author of *De Mundo*", *The Uses of Greek and Latin: Historical Essays*, A. C. Dionisotti vd. (der.), Londra, 1988, s. 171-197.

bir klasiği olarak on dokuzuncu yüzyılın klasik dönem üzerine çalışan öğrencilerine önerilecektir.[4]

1700'ler civarında yaşamış büyük eleştirmenler, eşsiz değerde modeller olarak kabul edilseler bile kökten yenilikçi olarak görülmezler. Wolf'ün öğrencilerine söylediğine göre, Bentley "eski araştırmacıları görkemli bir biçimde birleştirerek ustaca kullanmıştı" Bentley de olayı böyle algılıyordu. İlk kayda değer filolojik denemesi olan 1691 tarihli *Epistola ad Millium*'da, Yahudi yazarların sözde klasik yazarların dizelerinden yaptıkları alıntıların üzerinde ısrarla duruyor, bunu da paganlığı eleştirip tektanrıcılık vaaz eden bir eserin Sophokles'e ait olamayacağı savıyla destekliyordu. Yunanlıların efsanevi ozan Orpheus'a atfettikleri ve modern araştırmacıların açıkladıkları dizelerle "Kabalacıların budalalıkları" diye alay ederken aynı hazzı alıyordu. "Kibele'ye atfedilen kimi kehanetleri, Nuh peygamberin yaşlı ve ermiş kızının tebliğleri olarak kabul edip saygı gösteren seçkin beyefendilerle" de acımasızca dalga geçmişti.[5] Bentley tüm bu fikirlerin, hayran olduğu Protestan araştırmacıların bir yüzyıl önce dile getirdiklerinin derli toplu bir özeti olduğunu biliyordu: Isaac Casaubon *Hermes Külliyatı*'nın eskiliğine dair iddiayı çürüttüğünde ve Joseph Scaliger, hem "Tanrı'nın sözlerini güçsüz sanıp Tanrı'nın krallığının terakkisinin yalana başvurmaksızın imkansız olduğunu düşünen" Hıristiyanları, hem de Sokrates gibi büyük adamların hayatlarındaki boşlukları kalp mektup ve belgelerle dolduran paganları suçlarken, aynı yöntemi izlemişlerdi.[6]

Bir başka deyişle, kendileri de geçmişi model almış olan 1580 ve 1590 kuşağının eserlerini tanımaksızın, 1680 ve 1690'larınkini anla-

4) A. D. Momigliano, "Ancient History and the Antiquarian"in, *Studies in Historiography*, Londra, 1966, s. 1-39; L. Gossman, *Medievalism and the Ideologies of the Enlightenment*, Baltimore, 1968; J. Levine, *Doctor Woodward's Shield*, Berkeley, 1977; M. Sina, *Vico e Le Clerc: Tra filosofia e filologia*, Napoli, 1978; M. C. Pitassi, *Entre croire et savoir: Le problème de la méthode critique chez Jean Leclerc*, Leyde, 1987; M. Weitlauff, "Die Mauriner und ihr historisch-kritisches Werk", *Historische Kritik in der Theologie: Beiträge zu ihrer Geschichte*, G. Schwaiger (der.), Göttingen, 1980, s. 153-209; C. O. Brink, *English Classical Scholarship*, Cambridge ve New York, 1986, s. 133-38; C. Borghero, *La certezza e la storia*, Milano, 1983; F. Waquet, *Le modele français et l'Italie savante*, 1660-1750, Roma, 1989.

5) R. Bentley, *Epistola ad Johannem Millium*, G. P. Goold (haz.), Toronto, 1962, s. 31 ve 35; ayrıca, A. Grafton, "Sleuths and Analysts", *Times Literary Supplement*, 8 Ağustos 1986, s. 867-868.

6) J. J. Scaliger, *Epistolae omnes quae reperiri potuerunt*, D. Heinsius (haz.), Leyde, 1627, s. 303-304. Bu düzlemdeki erken modern dönem araştırmacılığı konusunda bir çalışma için, bkz. H. J. de Jonge, "Die Patriarchentestamente von Roger Bacon bis Richard Simon", *Studies on the Testaments of the Twelve Patriarchs*, M. de Jonge (der.), Leyde, 1975. Ayrıca, bkz. A. Taylor ve F. J. Mosher, *The Bibliographical History of Anonyma and Pseudepigrapha*, Chicago, 1951.

mak imkansızdır. Hem metinlerin sahte kısımlarını hem de tümüyle sahte eserleri teşhis etmenin bir eleştirmenin esas işi olduğunu düşünen Antikçağ filozofu Sextus Empiricus'u takib eden Scaliger, büyük bir şevkle şöyle yazıyordu: "Bu, bilginin en gizli kuytularına dek sızar". Antikçağ araştırmacılarını, bu yüksek teknik beceriler gerektiren ilim aleminde, en önemli modeller olarak görüyordu. "Homeros'un dizelerinden yalnızca Aristarkhos'un tasdikledikleri, Terentius'un komedilerinden ise yalnız Calliopius'un tasdikledikleri kabul görmüştü... Ama [Latin eleştirmenlerinin] Prens[i] Varron idi. Ona maledilen birçok oyunun arasından yalnızca yirmi birinin Plautus'a ait olduğunu bize öğreten Varron'un eleştirileri olmuş, bu oyunlara sonraları 'Varroncu' denmiştir".[7] Yirminci yüzyılın son dönemlerinde yaşayan hiçbir eleştirmen kendi malzemesine, hiçbir araştırmacısı da üzerinde çalıştığı yazara Scaliger'in kendi sahası olan Antikçağ'a bakarkenki tereddütsüzlüğüyle bakamaz ve onunki kadar konuya vâkıf eleştiriler yöneltemez. Casaubon Antikçağ'da eleştiriyle ilgili sistematik bir çalışma için malzeme derlemeye çalışmış ama bunu tamamlayamadan hayata veda etmişti. İskenderiyeli Homerosçular ile Yahudi Masoretlerden de haberdardı ve kendi girişimi için onları örnek almıştı. Kendine uygun bir uzmanlık sahası olan antik tıp öğretilerini, sistematik biçimde antik eleştiri geleneğinin süzgecinden geçiren Cardano'yu ise zaten daha önce gördük.

Burada amaç Wolf'un ya da Niebuhr'un yenilikçiliğine ya da öncüllerininkine rakip okullar kurma konusundaki iddialarına saldırmak değildir, oysa daha büyük bir bağlama oturmayan ve daha geniş bir sorular dizisiyle çerçevelenmeyen entellektüel soyağaçları oluşturmaya çalışmak da oldukça boştur. Erken modern dönemin çok sayıdaki araştırmacısıyla, modern araştırmacıların büyük bir kısmının kendi eserlerini, çağlardır süregelen bir ilim ve akıl geleneğinin bir parçası olarak kabul ettiklerini göstermeyi denemek daha anlamlıdır. Eleştiri tarihini ele alırken, verileri süreklilik ekseni üstüne işaretlemek gerekir. Aksi takdirde, çağdaş dönemlere gelindiğinde yenilikçiliğe büyük yer veren keskin sapmalar ortaya çıkabilir. Eleştiri tarihindeki değişiklikleri ele alırken ve sürekliliğini saptamaya çalışırken, bu türden kaymalarla karşılaşmamak için; biri antik, biri erken modern, diğeri de

7) Scaliger, *Epistolae*, s. 117-118, 826. Bkz. J. H. Meter, *The Literary Theories of Daniel Heinsius*, Assen, 1984, s. 19-21.

modern dönemde yaşamış ve aynı metinlerle ilgilenip aynı sorunlarla uğraşmış üç eleştirmeni karşılaştıracağız.

İS üçüncü yüzyılda yaşamış olan Porphyrius özellikle felsefe üzerine verdiği teknik eserlerle tanınır: Üstelik zihnin tüm olanaklarını kullanmayı zorunlu kılan bu işin her türlüsünün altından ustalıkla kalkabiliyordu. Porphyrius, hem Atinalı retorikçi Longinus'un öğrencisiydi hem de zamanının Neo-Platoncu sistem kurucularından olan Plotinos'un biyografisini yazmıştı. Bu eserde Plotinos'un eserlerini *Enneadlar*'ın düzenine uygun olarak tasnif etmiş, ve Aristoteles'in mantığına bir giriş diyebileceğimiz *Isagoge*'yi kaleme almıştı. Bu sonuncusu, bin yıldan uzun bir süre birçok dil ve kültürde, konusunda otorite oluşturmuştu. Felsefe ve dilbilgisi üzerine kendi geliştirdiği tezlerini de kaleme almıştı. *Homeros'a Dair Meseleler*'inde, Homeros eleştirilerinde İÖ üçüncü yüzyıldan bu yana dilbilgisi uzmanlarının tartışmalarını körükleyen teknik konuların en çok bilinenleri üzerinde durur; *Nymphea'ların Mağarası* başlıklı denemesi ise, en erken dönemlere ait ve en zarafetten yoksun Yunan klasiklerinde bile saklı, incelikli bir anlam olduğunu göstermeye çalışan, Homeros'un mecazi tefsirleri üzerine kurulmuş klasik bir alıştırmadır. Eski Yunanlıların geleneksel dini inanç ve ibadet yöntemlerini savunan, Hıristiyanlara karşı titizlikle hazırlanmış eserler de vermişti. Porphyrius hata affetmeyen ve ciddi çabalar gerektiren bu geniş kapsamlı işlerle başa çıkabilmek için, sürekli zihinsel bir çalışmayı ve zaman zaman da ruhsal bir vecd haliyle inzivaya çekilmeyi gerektiren filozoflara özgü hayatı tam manasıyla sürmüştü. Hayatının sonlarına doğru evlenmiş, ve bunu da sorumluluk duygusu nedeniyle yapmıştı (neredeyse yetmiş yaşındaydı ve karısı yedi çocuklu bir duldu).[8]

Isaac Casaubon (1559-1614) esin ve inzivadan uzak, mücadele ve yorgunlukla dolu bir hayat sürmüştü. Erken yaşta evlenip çoluk-çocuğa karışmıştı. Sağ eliyle hacimli ve ilmi kitaplarını yazarken, sol ayağıyla son doğan bebeğinin beşiğini sallayan ahfadına düşkün filozof tipinin prototipiydi. Bir bilgenin sahip olması gereken asgari ayrıcalıklara asla sahip olamadı, epey hacimli olan günlüğünde mütemadiyen düşük gelirin neden olduğu sıkıntılardan, sürekliliği olmayan işlerden ve de istediği kadar çok çalışamamaktan şikayet vardır (çok tipik bir

8) Porphyrius konusunda şu genel kitapları zikredebiliriz: J. Geffcken, *Der Ausgang der Antike*. Berlin, 1921; R.L. Wilken, *The Christians as the Romans Saw Them*. New Haven ve Londra, 1984, VI. bölüm.

başlangıcı şöyledir: "Beşte uyandım –ah, ne kadar geç!– ve hemen çalışmaya koyuldum").[9] Yine de Antikçağ'daki selefinin ürettiğine kıyasla hem nitelik hem de nicelik açısından daha az eser vermişti. Porphyrius gibi hem felsefeyle hem de edebiyatla ciddi biçimde ilgiliydi. Polybius'un yazdığı Roma'nın yükselişinin tarihinin, uzun yıllar otorite kabul edilecek çevirisini yaptığı gibi, Diogenes Laertius'un *Filozofların Yaşamları* ile Athenaeus'un *Deipnosophistae*'sinin başarılı tefsirlerini yapmıştı. Aristoteles ve Theophrastos'un eserlerini de yayına hazırlamıştı.[10]

Richard Reitzenstein (1861-1931) Porphyrius'tan çok Casaubon'u andırır. Öğrenciliği sırasında filoloji uğruna teolojiyi reddetmiş liberal bir protestandı. O da, hem aile hem de ilim hayatında oldukça verimliydi. Johannes Vahlen tarafından, klasik disiplinler içinde teknik beceriye en çok yer veren, eski dilbilgisi ve sözlükçülük üzerine eğitilmişti. Yirmilerindeyken Festus'un *De verborum significatu*'su gibi yavan görünen eserlerin gerçek anlamına ulaştığını ve bunun aktarımındaki teknik bulmacaları gayet yaratıcı biçimde çözdüğünü farketmişti. Göttingen ve Strasbourg üniversitelerinde geçirdiği yaşlılık yıllarında, tüm bu teknik yeteneklerini antik dünya dinlerinin (Pagan dinler, Zerdüşt dini, Yahudilik ve Hıristiyanlık) tarihi üzerine yöneltmişti. I. Dünya Savaşı'nda iki oğlunun ölümünü görmüş, zaman içinde kendi kuramlarına olan güvenini yitirme eğilimine girmiş, üçüncü oğlunu da toprağa vermiş, ve ilmiyle hem meslekdaşları hem de talebeleri tarafından daima takdir edilmişti. Klasikçağ araştırmacılığının disiplinlerarası Alman versiyonu olan *Altertumswissenschaft*'ın en verimli çağında, göze en çok çarpan klasikçağ araştırmacısı olarak hatırlanır. Eski Yunan'ın dine ve büyüye dair metinlerini tashih etmek ve yorumlamak için gereken teknik donanımı; yakın ilişkide olduğu Warburg Enstitüsü'nün de karakterini belirleyen disiplinlerarası, yaygın ilgi sahalarıyla birleşmişti.[11]

9) I. Casaubon, *Ephemerides*, J. Russel (haz.), Oxford, 1850, I.cilt, s. 4.

10) Casaubon hakkında temel kitap hâlâ M. Pattison'unkidir, *Isaac Casaubon*, 1559-1614, 2. baskı, Oxford, 1892. Alimliği ve araştırmacılığı üzerine, bkz. J. Glucker, "Casaubon's Aristotle", *Classica et Medievalia*, 25, 1964, s. 274-96; ayrıca, bkz. Aeschylus, *Agamemnon*, E. Fraenkel (haz.), Oxford, 1950, 1. cilt, s. 36-38, 62-78; M. Mund-Dopchie, *La survie d'Eschyle à la Renaissance*, Louvain, 1984, 14. bölüm.

11) Bkz. C. Colpe, *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, 3. baskı, s.n. Reitzenstein, Richard; ayrıca, A. F. Verheule, *Wilhelm Bousset*, Amsterdam, 1973.

Porphyrius'un uzun zamandan beri eleştirmenleri meşgul eden edebi meseleler üzerine derin bir ilgisi vardı. Kalpazanlık ve intihal bu meselelerin arasındaydı. Eserlerinden birinin bir kısmında (bu Thargelion ne zamansa, onun yedisine gelen bir günde) Platon'un doğum günü şerefine Atina'da verilmiş olan resmi bir ziyafeti tasvir eder. Davete katılanların arasında sofist Nicagoras, dilbilgisi uzmanı Apollonios, geometrici Demetrios ve Stoacı Kalietes vardı. Bu bir cins fakülte yemeğiydi, ve tıpkı yirminci yüzyılda da çoğu zaman olageldiği gibi, hem o zamanın hem de gelmiş-geçmiş tüm zamanların alimlerinin işledikleri suçların düzeyli dedikodularının yapıldığı bir toplantı haline dönüşüvermişti. Maximus diye biri tarihçi Ephoros'u tamı tamına üç bin satır çalmakla suçlanıştı. Apollonios ise buna karşılık olarak, Maximus'un pek saygı gösterdiği Theopompos'un hatip İsokrates'ten kelimesi kelimesine intihalleryaptığını söylemişti. Derken Nicagoras da meclise katılıp Thopompos'un Xenophon'dan yaptığı intihalleri ortaya döküvermişti. Apollonios kimi önemli ikincil kaynaklara yerli yerinde göndermeler yaparak bu suç listesini uzatmaya başlamıştı. Gönderme yaptığı eserler arasında Latinus'un *Menandhos'un Kendi Yazmadığı Kitaplan Üzerine*'si ile Philostratos'un *Ozan Sophokles'in Hırsızlıklan Üzerine*'si vardı. Konuşma bu minvalde devam etmişti.[12] İntihalin ve kalpazanlığın teşhiri tabii ki birlikte yürür. Her ikisinin de kökleri keskin bir edebi mülkiyet duygusuna ve güçlü bir bireyselliğe dayanır, her ikisi de metinlerin ayrıntılarına yönelik büyük bir dikkati gerektirir. Başka bir deyişle Porphyrios, artık gelenekselleşmiş olan dilbilgisi alanında, iyi bir eğitim görmekle kalmamış, zahmetle ve özenle elde ettikleri bu türden becerilerini paylaşan ve kullanmaktan hoşlanan insanlar arasına katılmıştı.

Fakat Porphyrios, diğer eski edebi dedektiflerin de ötesine geçti. Zamanının kalpazanlık ve sahteyazım konusundaki en önemli otoritesi haline geldi. Ya da en azından, hoşuna gitmediği için entellektüel ve dini geleneklerine sahihlik ve otorite atfetmeye çalışanlara karşı otorite haline geldi. Hazret-i İsa'ya saygı duymasına rağmen, Eski Ahit'teki ve İncil'deki bariz hatalara ve tutarsızlıklara dikkat çekerek Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın kutsal metinlerine saldırıyordu. Sözgelimi Yunus peygamber ile balinanın hikâyesinin gülünç olduğuna hüküm getirmişti: "Bir insanın giysileriyle birlikte bir balık tarafından yutulması hem imkansızdır, hem de inanılması güçtür. Eğer bu bir söz sana-

12) Eusebios, *Preparatio evangelica*, 10, 3.

tıysa, bunu açıklama inceliğini göstermek gerekir".[13] Galile Denizi gibi kapalı ve sakin bir suda o denli korkunç bir fırtına kopmasının imkansızlığına işaret etmişti (ancak bu konuda hatalıydı). Eski Ahit'teki, güya Yahudilerin Kudüs'ten İÖ altıncı yüzyıldaki sürgünü sırasında kaleme alınmış olan *Daniel'in Kitabı*'nın ürkütücü ve kesinlik edasındaki kehanetlerinin, yalnızca kisvesi değiştirilmiş tarih bilgileri olduğunu zarif ve öngörülü bir biçimde tartışmıştı. Daniel'in İÖ ikinci yüzyılda Helenleştiricilerin Kudüs'teki tapınağı kirletmelerine dair ayrıntılı kehaneti, kitabını ancak her şey olup bittikten sonra kaleme almış olduğunu kanıtlar.[14]

Porphyrius döneminin ilmi literatürünü yakından takip ederek eleştiri becerisini inceden inceye geliştirmiş, keskinleştirmişti. Sözgelimi *Daniel'in Kitabı*'nın kalp olduğunu göstermeye çalışırken, Julius Africanus'un, Suzanna ile yaşlılar hikâyesindeki "İbraniceden çok Yunancaya uyan" iki kelime oyunuyla ilgili savından yola çıkmıştı. Sadece Suzanna'nın hikâyesinin değil, bütün metnin "İbraniler arasında bilinmeyen, uydurulmuş bir hikâyeden ibaret Yunanca bir düzmece" olduğu sonucuna vardığında, Julius Africanus'tan da bir adım öne geçmişti.[15] Hem paganizm hem de Hıristiyanlık konusunda sahip olduğu bilgileri bir arada kullanması, onu, çağdaşı olan hiçbir Hıristiyan aliminin eşit koşullarda tartışamayacağı müthiş bir uzman haline getirmişti. Hıristiyanların, onun savlarını deliller göstererek çürütmeye çalışmakla yetinmeyip, itip kakmaları ve eserlerini yakmaları işte bu yüzden şaşırtıcı değildi.[16]

Casaubon da, Porphyrius gibi, sahihlik meselelerine karşı, uzmanlıkla yoğrulmuş bir ilgi besliyordu. Diogenes üzerine ilk dönemlerinde yaptığı bir tefsirde, Orpheus'la aynı dönemlerde yaşamış olduğu sanı-

13) Augustinus, *Epistola*, 102; ben *Mektuplar*'ın Wilken tarafından yapılan çevirisini kullanıyorum, *Christians*, 143.

14) Porphyrius, "Gegen die Christen", 15 Bücher: Zeugnisse, Fragmente und Referate, A. von Harnack (haz.), Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften, philosophisch-historische Klasse, 1916, s. 67-68, frag. 43. Hieronymus'un Daniel'e yazdığı değerlendirmelerin önsözünden alınmıştır.

15) A.g.y. Suriye kökenli hıristiyan geleneklerinin Porphyrius'a etkileri için, bkz. P.M. Casey, "Porphyry and the Origin of the Book of Daniel", *Journal of Theological Studies*, 27, 1976, s. 15-33; ayrıca, bkz. R. L. Wilken, a.g.y., 6. bölüm.

16) Bkz. W. Den Boer, "A Pagan Historian and His Enemies: Porphyry against the Christians", *Classical Philology*, 69, 1974, s. 198-208; B. Croke, "Porphyry's Anti-Christian Chronology", *Journal of Theological Studies*, 34, 1983, s. 168-69.

lan efsanevi ozan Musaeus'a atfedilmesi geleneksel hale gelmiş olan *Hero ile Leandros* manzumesinin esasında Helenistik dönemin kültürlü ozanlarından olan bir "dilbilgisi uzmanı"na ait olması gerektiğine dikkat çekmişti.[17] Bir Homeros taşlaması olan *Kurbağalarla Farelerin Savaşı*'nın ondaki nüshasında, "dizinin üzerine koyduğu levhalara" yazdığını söyleyen yazarın bu ifadesinden onun kör olmadığını, dolayısıyla da bunun, kör bir ozan olan Homeros'un elinden çıkmadığını anlamıştı.[18] Bir tefsirini içeren ve eleştirel baskısını yayına hazırladığı *Historia Augusta*'nın, elyazmalarında atfedildiği biçimde altı ayrı yazara ait olma ihtimalinin çok düşük olduğunu görmüştü. Olasılık denen şeyi hiçe sayarak bir araya gelen bir dizi raslantıyla, en azından üç tanesi güya aynı sıralarda doğmuş, aynı zamanlarda imparatorların hayatlarını yazmaya koyulmuş, ve "aralarında bir farklılık bulunması neredeyse imkansız olan bir üslup birliği içinde" eserlerini kaleme almışlardı. Modern araştırmacılık, Casaubon'un bu hükmünü, altı ayrı yazar yakıştırmasını da kapsayacak biçimde doğrulamıştır. Casaubon o kişinin bunu niye yaptığını pek anlamasa da, nakledilen metinlerin sonuçta tek bir kişi tarafından bir araya getirilmiş olduğu sonucuna varmıştı.[19]

Üstelik Casaubon, alışılmadık bir biçimde, yapıcılıkta da yıkıcılıkta olduğu kadar mahirdi. Yayına hazırladığı Theophrastos'un *Karakterler*'inde gayet doğru bir biçimde bu metnin sahih olduğunu tartışmıştı. Gerçekten de, büyük eleştirmen Pier Vettori metnin doksan dokuz yaşında biri tarafından yazılmış olduğunun iddia edildiğini, ancak, hayatını kaleme alanlarınsa Theophrastos'un seksen beş yaşında öldüğünü aktardıklarına dikkat çekmişti. Ama Casaubon zaten hem konusu hem de üslubuyla Theophrastos'un eserleriyle benzeşen, hem de çağdaşı olan bir Atinalı'nın hazırladığı ona ait eserlerin listesinde de yer alan bu kitabın sahihliğine saldırmak için, harici bir kaynaktan gelen bir parçacık bilgiden faydalanmayı saçma bulur. Nyssalı Gregorios'un *Üçüncü Mektup*'unun, en iyi elyazması olan *Codex Regius*'ta bulunmamasına rağmen sahih olduğunu kanıtlamak

17) Diogenes Laertius, *De vitis, dogm. et apophth. clarorum philosophorum, libri x*, 1. Casaubon (haz.), 2. baskı, Cenevre. 1593, *Notae*, 9.

18) Casaubon'un, Henri Estienne'in *Poetae Graeci*'sinin (Cenevre. 1566) kendi nüshasına elyazısıyla düştüğü not (bugün Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır, sıra no: Adv.a. 3.3, 1.cilt, s. 726)

19) I. Casaubon (haz.), *Historiae Augustae Scriptores sex*, Paris, 1603, *Emendationes ac notae*, s. 3-4; *Prolegomena*, sig. e ii arka.

için, üslubun ve kelime hazinesinin tanıklığına başvururken, Theophrastos vakasındakine kıyasla daha dikkatli ve göz doldurucu idi.[20]

Porphyrius gibi Casaubon da sahteciliğe karşı hassasiyetini her vesileyle geliştiriyordu. Peder Hase'nin iki yüz elli yıl aradan sonra güncelleşmesine katkıda bulunacağı *Thesaurus linguae Graecae*'yi derleyen, on altıncı yüzyılın Helenistik dönem uzmanlarının en büyüğü olan Henri Estienne'in damadıydı. Estienne de sahihlik konusunda uzmandı. *Hero ile Leandros*'un Musaeus'unun, o sanılan Yunanlı efsanevi bir ozan olmadığını Casaubon'a öğreten oydu. Ayrıca Casaubon, *Kurbağalarla Fareler*'in eleştirel okumasında, Estienne'in hazırladığı ve metindeki kimi ifade tarzlarıyla Homeros'unkinin uyuşmazlığına dikkat çeken bir notu da içeren kitaptan yararlanmıştı.[21]

Uzmanlaşmanın daha da geliştiği bir çağda yaşamış olan Reitzenstein, sahteyazım ve kalpazanlıkla uğraşmaya kendini seleflerinden daha yoğun biçimde vermişti. Çalışmayı tercih ettiği saha olan dini duygu ve dini davranış biçimleri tarihi, daha önceleri en yetkin biçimde Eski Yunanlılar zamanında, ilahi varlıklara ya da vahiy inen nebilere ait olduğu söylenen eserlerde konu edilmişti. En etkileyici kitabı olan *Poimandres* (1904) Hermesçi kültürün ürünlerine ve yazarlarına dair yazılı, basılı, doğrudan ya da dolaylı ilgisi bulunan tüm kaynakları derlemeye yönelik geniş çaplı ilk denemeydi. Reitzenstein, metinleri eleştirel notlarla yayınlarken, tarihlerinin ana hatlarını da Hz. İsa'dan kendi zamanına dek çizmiş, ve bu eserleri, Hermesçi cemaatin kendine özgü taraflarını gözönüne alan, hassas ve kesinlik taşıyan bir elemeye tabi tutmuştu. Hermesçi cemaatin İÖ ikinci – İS ikinci yüzyıllar arasında Gnostik bir sistem içinde, evrenin Ptah tarafından yaratıldığı esasına dayanan bir Mısır doktriniyle, insanın hayatı boyunca maddiyatın kölesi olduğunu, ancak manevi aydınlanma yolunu tuttuğu takdirde kendisini özgür kılabileceğini söyleyen Doğu inancını harmanlamış olan Mısırlı bir rahip tarafından kurulduğunu iddia ediyordu. Reitzenstein'ın Hermesçiliğin kökenlerini yeniden kurma denemesinin ne kadar keyfi olduğu, günümüzde rahatlıkla görülür. Esasında daha o zamanlarda bile bu farkediliyordu, zaten bir süre sonra o da Hermesçiliğin kökenlerinin Mısır'da

20) I. Casaubon (haz.), *Theophrasti Notationes morum*, Lyon, 1617, s. 83-86; *B. Gregorii Nysseni ad Eustathium, Ambrosiam et Basilissam epistola*, Paris, 1606, ithaf ve s. 91.

21) Metnin üslubu üzerine Estienne'in notu. *Poetae Graeci*, II. cilt, s. 488'de bulunmaktadır; Casaubon bunun altını çizmiştir.

değil de, Doğu'da, dahası İran'da olduğuna karar verdiğinde, bu inanç ve ibadet sisteminin tarihine dair yazdıklarını bu yönde değiştirmişti.[22]

Reitzenstein'ın bu sahada ilmi aydınlanma yolunda şevkle harcadığı çaba, Hermesçi mürşitlerin ruhsal aydınlanma yolunda gösterdiklerinden aşağı kalmıyordu. Kıptî dili, Eski Farsça, Arapça ve kimi başka Batılı olmayan dillerde kaleme alınmış metinler ya da metin parçaları okunduğunda, bunlardaki bilgilerin Yunan metinlerindekileri bütünlediği görülüyordu. Dostlarla ve öğrencileriyle bir arada olmayı seven biriydi, onlarlayken Yunanca metinler okumaya bayılırdı. Ona kendi geleneklerinin gizemlerini öğretmeyi isteyen Şarkiyatçılarla da, mesafe gözeterek bir dizi mesleki ittifak kurmuştu. Dünya çapında bir Şarkiyat çalışmaları merkezi olan Göttingen'de Yahudilikten dönme zeka küpü Mark Lidzbarski ve İran uzmanı F. C. Andreas'la birlikte çalışarak, hem Platon'dan sonraki tüm Yunan düşüncesinin, hem de pek sevdiği *Hermes Külliyatı*'nın kökenlerinin Doğulu olduğuna dair genel kuramlarını destekleyen, zengin bir yardımcı kaynağa erişme imkanına sahip olmuştu.

Reitzenstein'ın sahteyazımları okurken gösterdiği beceri ve incelik, kuramlarında günümüzde açığa çıkan hatalarından dolayı, pek göze çarpmamaktadır. Seleflerinin çok azı gibi, kalpazanlığın yaygın olduğu biçimde küçümsenerek dışlanması yerine ciddi biçimde tahlil edilmesinden yana olduğunu açıkça ifade etmiştir. Sözgelimi, *Hermes Külliyatı*'nın 16. cüzünün yazarının, dini bir sırrı açıklarken sıradan Yunanlıların bunu kavrayamayacağını söylemesinin, alışılmış olmakla birlikte hepten de anlamsız olmadığına dikkat çeker. Yazar, tıpkı çağdaş bir kalpazanın da yapacağı gibi, okuyucusuna "kaynağın sağlamlığını göstermek ve güvenini arttırmak" istemişti. Ama öte yandan, inanmayan sıradan bir yabancının bu kitabı eline aldığında onu "anlayamayacağı ve çünkü (irşad edilmiş bir okuyucunun nasiplenebileceğinin aksine) anlamı ortaya çıkmayacağından, ölü bir metin olarak kalacağı"na içtenlikle inanmıştı.[23] Reitzenstein bu tarzın kalıplarının dışına çıkmadan,

22) Bkz. J. P. Mahé, *Hermès en Haute-Égypte*, Québec, 1978-1982, II. cilt, s. 11-13; J. Duschesne-Guillemin, *The Western Response to Zoroaster*, Oxford, 1958, s. 70, 73, 96-97; C. Colpe, *Die religionsgeschichtliche Schule*, Göttingen, 1961, s. 10-53; W. C. Grese, *Corpus Hermeticum XIII and Early Christian Literature*, Leyde, 1979, s. 34-58; G. Fowden, *The Egyptian Hermes*, Cambridge, 1986, xiv.

23) R. Reitzenstein, Die Hellenistischen Mysterienreligionen, 3. baskı. Berlin ve Leipzig, 1927, s. 64.

metindeki bireysel unsuru beceriyle yakalamıştı: Giritli Diktys'e atfedilen Troya Savaşı hikâyelerinin yazanndan 16. cüzün yazarını ayıran şey, samimi dini duygulardı. Kalp bir metne bu ana dek bu denli hassas bir biçimde hiç yaklaşılmamıştı; yaklaşılmış ise de bu, ender rastlanır türden bir davranıştı.

Bu üç kişiyi, yüzyılların ötesinden birbirlerine bağlayan başka bir dizi kaygı da vardı. Benimsedikleri felsefi ve dini doktrinlerin otoritesini en üstün biçimde pekiştirmek için, tarih ve eleştiri becerilerini –elbette farklı biçimlerde– işe koşmuşlardı. Her birinin vakasında da otoriteye destek çıkan savın tarihselliği, can alıcı bir noktaydı. Daha önce de gördüğümüz gibi, antik dönemin sonlarındaki fikir pazarında, tebliğlerini hoş ve kudretli kılmak isteyen rahiplerle kahinlerin en sağlam teminatı, antik ya da doğulu, hatta tercihan her ikisine birden dayanan bir şecereye sahip olmaktı. On altıncı yüzyıl Avrupasında Katolikler Protestanları, Hıristiyanlığın tarihi geleneklerini hiçe saymakla suçlarken, Casaubon gibi Protestanların buna yanıtı; Katoliklerin fesat karıştırarak bozduğu, Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki tarihi ayinleri ve değerleri aynı biçimde yeniden kurmak istedikleriydi. Almanya'da 1900 yıllarında muhafazakârlar klasik Yunan ile Hıristiyanlığın birliğini kanıtlamaya çalışıyor, Yahudilerle Protestanlar gibi liberaller ise, Batılı ırklar ile Sâmi ırklar, Yahudilik ve diğer Doğu dinleri ile Batı kültürünün üstün başarıları arasındaki organik bağlantı üzerinde ısrarla duruyorlardı.

Porphyrius, Platonculuğunu, tümünün de eskiliği tescilli ve daha egzotik rakip mezhepler karşısında savunuyordu. Sözgelimi, Plotinos'un talebi üzerine Zerdüşt'e atfedilen bir eseri kanıtlar göstererek çürüten bir çalışma yapmıştı. Bu çalışmasında sözü geçen eserin "kendi tercih ettikleri bir takım düşüncelerin itibar görmesi için, bunların Zerdüşt'e ait olduğu havasını vermek için bu dinin bazı üyelerince hazırlanmış, tamamiyle modern ve düzmece olduğunu göstermiş"ti.[24] Casaubon da, Protestanlığın tarihi davasını benzer biçimde müdafaa etmişti. Son büyük kitabı, Hıristiyanlığın ilk dönemindeki Kilise ile on altıncı yüzyıldakinin arasındaki sürekliliği göstermeye çalışan Katolik çabalarının en mükellefi olan Cesare Baronio'nun *Annales ecclesiastici (Kilise Yıllıkları)* aleyhinde var gücüyle hazırladığı bir eserdi.[25] Reit-

24) Porphyrius, *Vita Plotini*, 16; Plotinus, A. Armstrong (çev. ve haz.), Cambridge, Mass., 1966, I. cilt, s. 44-45

25) Bkz. G. Cozzi, *Paolo Sarpi tra Venezia e l'Europa*, Torino, 1979, s. 3-133.

zenstein da, son olarak *Helenistik Gizemci Dinler* başlıklı kudretli sentezi yazarak, Hıristiyanlığın ilk dönemlerindeki temel din dilinin, ama özellikle de Pavlus'un kullandığı dilin, Hermesçilerle diğerlerinin halihazırda kendi dini tecrübelerini ifade ederken kullandıkları dilin bir türevi olduğunu göstermek istemişti: Hıristiyanlığın çeşitli kaynaklarına yönelik doğru bir yaklaşımın ve –Protestanlığı "tektiplilik yaratma" ve "formüllerin etkisi altına girme"den koruyabileceğinden– bu türden tarihi analizlerin hayati bir önemi olduğunu varsayıyordu. Pavlus ve *Poimandres* birlikte okunduğunda, Hıristiyanlığın en yaratıcı kişiliklerinin diğer dinler ile kültürlerin özlerinden ve ifade biçimlerinden bir şeyleri daima ödünç aldıkları görülebilir: "Hıristiyanlığın içsel kuvveti daima dış sınırlarının akışkanlığının içinde kalmıştı".[26] Her üçü de yalnızca konuya olan ilgilerinden değil, yüce bir değer atfettikleri ideolojik bir amaç uğruna da yüksek düzeyli eleştiriye soyunmuşlardı.

Her üçü de sonunda aynı metnin eleştirmeni olarak bir noktada buluşurlar. Yaptığımız karşılaştırmayı anlamlı kılan da budur. Daha önce gördüğümüz gibi *Hermes Külliyatı*, antik dönemin sonlarına ait en zengin sahteyazım örneklerinden biriydi. *Külliyat*, –Eski Mısır'ın siyasi özerkliğini, dini birliğini, hatta kutsal hiyerogliflerle kayda geçirilmiş dini metinlerini okuyabilme bilgisini kaybetmesinden çok sonra– Mısır kültürünün bütünselliğini korumaya çalışan ufak gruplar tarafından kayda geçirilmiş, dini tecrübeler ile büyü yapmaya yönelik bilgilerden oluşuyordu. Porphyrius'un zamanında bu metinlerin bir kısmı, –daha *Külliyat*'taki hallerine tam bürünmemiş olmakla birlikte– uygun biçimde bir araya getirilmiş olarak ortalıkta dolaşıyordu. Kendilerine uzak, doğulu, ve antik havası vermek isteyen bölümler daha bu zamandan metinlerde yer alıyordu. Hem Porphyrius'un hem de Casaubon'un zamanında, okuyucuların çoğu bu metinlerin hem çok eski hem de derin bilgilerle dolu olduğunu sanıyor, Platoncu felsefeyle Kitab-ı Mukaddes teolojisinin makul ve tatmin edici bir karışımı olduklarını düşünüyordu. Kilise Babaları'ndan Lactantius ile Neo-Platoncu İamblikhos da, Hermes'in tebliğlerini, Mısırlı bir yarı-tanrı ya da nebinin hakiki düşünceleri olarak görüyordu.[27] Marsilio Ficino, Platon'u Latinceye çevirmeyi, patronu Cosimo de' Medici öncelikle *Hermes*'i çevirmesini istediği için ertelemişti. Francesco Rolandello

26) Reitzenstein, *a.g.y.*, s. 423-424.
27) Fowden, *a.g.y.*

eserinin ilk baskısının kapağına koyduğu ibarede "ister dille uğraş, ister hatip ol, ister filozof, ister ilahiyatçı" diye seslendiği okuyucusunu "ufacık bir bedel karşılığında vereceği keyif ve faydayla zenginleştirecek" olan bu Hermes kitabını almaya davet ediyordu.[28] On altıncı yüzyıl başlarının en bilgili araştırmacılarından Pietro Crinito, Nanni'nin modern kalpazanlıklarını bulup ortaya dökmekte hiç zorlanmazken, Hermes'e ilişkin antik kalpazanlıkları tartışmasız klasikler olarak tanımlıyordu: "İman ve bilgelikle dolu, derin ve hakiki." 1580'ler gibi geç bir tarihte bile, antik dönem felsefesinin gelişimi konusunda Avrupa'nın en büyük uzmanlarından olan Justus Lipsius, pagan felsefenin saflığı ve yararlılığına doğrudan ve ikna edici bir kanıt göstermek için "kanunlarımızdaki birçok gizemin ve sırrın" Mısırlı Hermes'in yazılarında da yer aldığını söylüyordu.[29] Bu da, hem Porphyrius'un hem de Casaubon'un Hermes'i teşrih masasına yatırarak kendi kültürel geleneklerine ters düştüklerini gösterir. Reitzenstein ise onların aksine geleneğin akışını izlemişti. Bunu yaparken de çağdaşı olan birçok başka araştırmacı, özellikle de Aby Warburg gibi, yorumbilgisi kuramları geliştiren Wilhelm Dilthey ile ilahi ya da ayinsel metinlerdeki anahtar terimleri, bunların kökeninde yatan daha eski geleneklere işaret eden ipuçları olarak ele alan Hermann Usener'in tarihsel çalışmalarından esinleniyordu. Yine de Hıristiyanlığın şaibeli bir takım doğulu vahiylere olan borcu üzerinde ısrarla durduğunda hatırı sayılır bir muhalefetle karşılaşmıştı.

Porphyrius'un saldırısı günümüze özgün haliyle ulaşmamıştır. Bunu yeniden kurabilmek için, İamblikhos'un Abamınon diye bir papazın ağzından Porphyrius'un sorularını bir bir yanıtladığı, kendisi de bir sahteyazım ürünü olan eserden yararlanmak gerekir. İamblikhos'un ortaya koyduklarından, Porphyrius'un Hermes'e hürmet duyulmasını sağlayan, tarihi olanlardan ziyade felsefi ve edebi kimi temel ilkeleri reddettiği anlaşılmaktadır. Sözgelimi tanrıların yabancı isimleri ya da büyüye dair "barbar" kökenli kelimelerin, Yunancalarından çok daha derin ve etkileyici olduğuna dair görüşü reddediyordu. Zaten bu görüş,

28) İlk baskısı 1471'de Treviso'da çıkmıştı. Ficino'nun Hermesçiliği ve bağlamı üzerine yakın tarihli çelişkin çalışmalar için, E. Garin, *Ermetismodel Rinascimento*, Roma, 1988; M. J. B. Allen, "Marsile Ficin, Hermès et le Corpus Hermeticum", *Présence d'Hermès Trismégiste*, Paris, 1988, s. 110-119.

29) P. Crinito, *De honesta disciplina*, C. Angeleri (haz.), Rome, 1955; J. Lipsius, *Epistolarum selectarum centuria prima miscellanea*, Anvers, 1605, s. 117 (ep. 99).

antik dönem kalpazanlarının özgün doğulu metinlerin çevirmenleri olduklarını kanıtlamak için sık başvurdukları yöntemlerden biriydi. Hermes'in doğa felsefesinin tarihini yeniden tespit etmekle kalmamış, ona doğrudan saldırmıştı.

Porphyrius'ta alışıldığı üzere tarihsel bakış, burada da olanca özgünlüğü ve muhalifliğiyle göze çarpar. İamblikhos "Hermes'in ismini taşıyan kitapları Kıptî dilinden çevirenlerin felsefe konusunda hiç de beceriksiz olmamalarından dolayı, çoğu zaman felsefeci ağzıyla ifade edilmiş de olsa, bu kitaplar Hermesçi görüşler içerir" diye yazar.[30] Buradaki ima açıktır. Porphyrius da tıpkı modern bir okuyucu gibi, ona ulaşan Hermesçi metinler külliyatındaki Yunan felsefesine ait terimleri görmüş, ve bunu da sorgulamıştı. İncil'deki Suzanna hikâyesinde yer alan kelime oyununun da güya başka bir dilde kaleme alınmış özgün metinde nasıl bulunabileceğini de aynı biçimde ele almıştı. İamblikhos'un buna verebileceği tek yanıt, çevirenlerin sorumlu olduğuydu. Burada da Kitab-ı Mukaddes ile düzmece Zerdüşt eserlerinin güya antik ve doğulu eserler olduklarına dair iddiaları çürütürken yaptığı gibi, tarih ve filolojiden yararlanmıştır.

Buna karşılık Casaubon'un saldırısı, bir çok noktada incelikli bir biçimde geliştirilmiş, günümüze dek ulaşan kaynaklar yoluyla da belgelenmiştir. Bu çalışma, Baronio'ya saldırmak için hazırlandığı sırada, *Kilise Yıllıkları*'nda safiyane bir biçimde alıntılanan *Hermes Külliyatı*'nı yeniden okumasıyla başlar. Her bir sayfa, Casaubon'u bunlara müstehzi ve bilir notlar düşmeye itmiş ve bu notları derkenarlara kendine özgü çalakalem yazısıyla düşmüş, Baronio'ya yönelik nihai eleştirisinde de bunları ayrıntılı biçimde geliştirmişti. Casaubon bu eleştirisini yayınladığında birçok noktada Baronio'ya otorite sıfatını kazandıran cilayı kazımış bulunuyordu. Hermes'in yaşadığı iddia edilen dönemlerden çok sonraları yaşamış olan Yunanlı Phidias ve Eunomus'a yapılan göndermelere dikkat çekmişti. Metnin sözde antik ifade tarzını didik didik etmişti: "Burada" diye yazıyordu, "Hz. İsa'nın doğumundan daha önceki zamanlarda konuşulmayan bir Yunancadan gelmiş pek çok kelime vardır".[31] Bunların ayrıntılı bir listesini hazırlamıştı. Paganizmin son dönemlerinde ve Hıristiyan Neo-Platoncular tarafından kullanı-

30) Iamblichos, *De mysteriis*, VIII, 4.

31) I. Casaubon, *De rebus sacris et ecclesiasticis exercitationes XVI*, Cenevre, 1663, s. 79.

Eleştirinin mekânı ve dürtüsü olarak kavga, Isaac Casaubonn'un Hermes'e saldırıları, Cesare Baronio'nun Katolik Kilise tarihine yönelmiş büyük saldırısının yalnız bir kısmıdır, eseri Protestan kral James'e ithaf etmiştir. I. Casaubon, Exerdcationes, Londra, 1664.

lan soyut kavramların isimleriyle Hıristiyan ilahiyatına dair kimi teknik terimlerin metinde yer alması, eserin sanıldığından çok daha geç bir döneme ait olduğuna dair itiraza mahal vermeyecek kanıtlardı. "Eski Yunanlı" diye ısrarla soruyordu, "iktidar kelimesi için *authentia*'yı mı kullanmıştır?... Erken dönem yazarlarından hangisi *hulotes, ousiotes*, ya da benzeri kelimeleri telaffuz etmiştir?"[32] Hermes'in verdiği açıklar içinde dikkati en çok çeken, ancak sonradan kaybolmuş kimi erken dönem Hıristiyan metinlerini okuyarak öğrenebileceği *homoousios* (aynı özden gelen) terimini kullanmasıydı.[33] Bir yandan Yaradılış'a dair Hermesçi yorumda İbranice Kitab-ı Mukaddes'ten yapıldığı açıkça belli olan alıntıları diğer yandan da Tanrı'nın ihtiyaç duygusundan münezzeh kusursuz bir varlık olduğu biçimindeki Hermesçi tanımın esasında Platon'un *Timaeus*'undan bir alıntı olduğunu ortaya çıkartmıştı. Yazarın Kıptî dilinden yapılmış bir çeviri aktardığına dair hileli sözlerini de, okuyucuyu kandırmaya yönelik maksadın kanıtı olarak bulup çıkartmıştı. *Külliyat* bir yerde Yunancadaki *kosmos* kelimesinin kökenini, "*kosmei gar ta panta* (evrene *kosmos* denir, çünkü herşeyi bir düzene [*kosmei*] sokar)" diye açıklar. "*Kosmos* ve *Kosmei*" diye ısrarla sorar Casaubon "Eski Mısırlıların konuştuğu dilden gelme kelimeler midir?".[34] Burada da, tıpkı Porphyrius'un Daniel'e dair çözümlemesindeki gibi, Yunanca kelimelerle yapılmış bir oyun, ortada Yakın Doğu dillerinde yazılmış herhangi bir esas metnin olmadığını ortaya çıkartmıştır. Bu ispat reddedilemez gibi görünüyordu. Öyle ki, Casaubon'un Baronio'ya saldırdığı noktalardaki tüm görüşlerine itiraz eden Katolik tartışmacılar, *Külliyat*'ın tarihine dair önerilerini kabullenmişlerdi.[35]

Casaubon'un mütalaaları ayrıntılı ve inceden inceye işlenmiş, Reitzenstein'ınkiler ise barok; bu, her ikisinin derinliğinden ve Reitzenstein'in konuyla ilgili sürekli değişen düşüncelerine yansıyan, yeni durumlara ayak uydurabilme yeteneğinden kaynaklanıyordu. *Poimandres*'te, *Helenistik Gizemci Dinler*'de ya da uzunlu-kısalı sayısız deneme-

32) *Aynı.*
33) *Aynı*, s. 72.
34) *Aynı*, s. 79.
35) Bkz. A. Grafton, "Protestant versus Prophet: Isaac Casaubon on Hermes Trismegistus", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 46, 1983, s. 87-88'de hikâye daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmakta ve Casaubon'un *Corpus*'un kendi çalışma nüshasına (bugün British Library, 491.d.14'de kayıtlıdır) düştüğü notların en önemli olanlarını içermektedir.

sinde Reitzenstein; *Külliyat*'ın dilini, biçimini ve içeriğini, öncüllerinin tümünden daha sistematik biçimde çözümlemişti. Eserinde, metnin esasında imparatorluk dönemine ait bir kalpazanlık olduğu bir sonuç değil, bir başlangıçtır. Taşıdığı iddialar kesin biçimde bertaraf edilip, zaman ve mekandaki esas yeri kesin biçimde tesbit edildiğinde, tarihsel eldeğmemişliği çelişkin bir biçimde yeniden kuruluyordu: Yazarın amacının aksine hakiki bir belge haline gelmiş, Reitzenstein da onu bu biçimde kullanmıştı. Tekrarlanan formüller ve kendine özgü tefsir kaideleri açısından zengin olan dili, *Pavlus'un Mektupları* türünden daha veciz ve tarihsel önemi daha fazla olan metinlere nüfuz etmeye yarayan bir anahtar haline gelmişti. Pavlus'un bahsettiği *gnosis* (bilgi, hikmet) sahibi olup da *agape* (aşk, sevgi) yoksunu olanlardan sözettiğinde, erken dönem müfessirleri bu *gnossis*'i "akli bilgi" olarak yorumlamışlardı. Reitzenstein ise bunun Hermesçilerle Hıristiyan Gnostiklerinin anladığı gibi, Tanrısal bilginin dönüştürücü gücüne doğrudan erişmelerini sağlayacak, doğaüstü bir bilgi (bir diğer deyişle hikmet) olduğunu göstermişti. *Hermes Külliyatı* Yeni Ahit'in gölgesi olmaktan kurtulduğu gibi, onu aydınlatan bir meşale haline gelmişti. Pavlus'un hem kendi görüşleri, hem de saldırıda bulundukları, bu kalpazanlığın yaydığı ışığın altında şekil değiştirerek tastamam anlaşılır hale gelmişlerdi.[36] Hermesçi doktrinlerin kökenlerinin derinliklerine dair görüşleri ne kadar–hem de oldukça uçlarda–değişiklik gösterirse göstersin, Reitzenstein'ın metnin özünü kullanışı bu konuda örnek alınacak niteliktedir. Ondan önce hiç kimse ne bir belgedeki kupkuru kelimeleri dini duyguların hayatiyetiyle soluklandırabilmiş, ne de böylesine tatsız-tuzsuz ve yarım yamalak bir metinden yola çıkarak, kaybolmuş törenlere ve insani dramlara yeniden hayat verebilmişti.

Porphyrius, Casaubon ve Reitzenstein'ı karşılaştırma birçok noktaya ışık tutmaktadır. Öncelikle, Casaubon'un modern dönemlerde sık sık yüksek düzeyli eleştirinin bir örneği olarak göndermeler yapılan çalışmasının, çok da yeni savlar içermediğini gösterir. Porphyrius ise *Külliyat*'ın ifade tarzının kendisine atfedilen yaşla ve Mısırlı kimliğiyle uyuşmadığını zaten görmüştü. Casaubon Yunanca edebiyata dışarıdan, stratejik bir noktadan baktığı için oldukça hakimdi; üstelik on altıncı yüzyılda üretilmiş Yunanca başvuru kitapları ile Yunanca metinlerin bol miktardaki açıklamalı nüshasına ulaşma şansına sahipti. Por-

36) Reitzenstein, *Mysterienreligionen*, Ek XV.

phyrius'un savlarını, onun gözünden kaçan verilerle destekleyerek çürütülemez hale getirmişti. Böyle davranarak da bunları kendi icat etmediğine dair genel kanıyı pekiştirmişti.

İkinci olarak, Casaubon'un, *Külliyat*'a dair Porphyrius'un sorduklarından çok daha geniş çaplı sorular sormuş olsa bile, yüksek düzeyli eleştiri yöntemlerinde köklü bir değişim sağlamış ya da ilerleme kaydetmiş olmadığı ortaya çıkmaktadır. Sözgelimi Casaubon, metindeki anakronizmleri yakaladığında bile, bildiğimiz kadarıyla Porphyrius'un gözünden kaçan bir açığı bulamamıştır. Ancak Porphyrius anakronizm kavramına tam anlamıyla aşinaydı, bunu da Daniel'in Kitabı'nın gerçek yaşını beceriyle ortaya çıkarmasından biliyoruz. Casaubon ise, onun *Hermes Külliyatı*'nda ortaya çıkardıklarından başkaca bir anakronizmi ortaya çıkartmış değildi. Fanatik Kalvinist kronoloji yazarı Matthaeus Beroaldus, Porphyrius'un çalışmalarını zaten *Külliyat*'a saldırmak için kullanmıştı; Casaubon Beroaldus'un söz konusu eserinin bir kopyasına sahipti. Bu kopya bugün, şaibeli bir bölümüne elyazısıyla düştüğü bir çıkmayla birlikte British Library'de durmaktadır. Casaubon bu konuya yaklaşımını ve bunu izleyen çalışmalarını doğrudan bu kaynaktan yola çıkarak ortaya koymuştur.[37]

Her iki hususta da, bunlara ek olarak Porphyrius ya da Casaubon'un teşebbüsleri ile Reitzenstein'ınkilerin tür açısından taşıdığı açık bir farklılık vardır. Erken dönem eleştirmenlerinin her ikisi de yalnızca doğal olarak yapmaları gerekeni yapmıştı: Sadece onları rahatsız eden teknik hatalarla dolu bir metne değil, en derin inançlarını ciddi biçimde inciten bir takım dalâlete de hücum etmişlerdi. Eski Yunan'ın din geleneklerinin ateşli bir savunucusu olan Porphyrius için, "barbar" Mısır'ın üstünlüğünü iddia eden bir metinde bunları görmek kolaydı. Casaubon'un metne açıkça cephe almasının nedeni, metnin, Platon'la ve İncil'le fazlasıyla örtüşmesinin, kendi gerçekliğine düşürdüğü gölgeydi. Sonuçta, bu yazıdakileri ciddiye almanın, gayri Hıristiyanların Hıristiyanlık tarihine uzak, üstün bir din anlayışı olduğunu kabul etmek olacağını söylüyordu: "Bu türden derin sırların, Tanrı'nın sevdiği ve sahip çıktığı halka değil de gayri Hıristiyanlara açıklıkla vahyedilmiş olduğunu düşünmek Tanrı'nın sözlerine aykırı görünmektedir".[38]

37) Bkz. Grafton, "Protestant versus Prophet", s. 86: Casaubon'un kullandığı Beroaldus'un Chronicum'unun nüshası (Cenevre, 1575) bugün British Library'dedir, sıra no: C.79.e.12 (1)

38) I. Casaubon, *Exercitationes*, s. 66.

Ne Porphyrius ne de Casaubon, barbar kültürünün Yunan kültüründen daha eski, ya da Eski Mısır dininin sadece Hıristiyanlıktan ibaret olmadığını "kanıtlayabilirdi"; bunların temel doğrular olduğunu varsaymaları, onları rahatsız eden bu metne yönelik hücumlarına ilham verdiği gibi, hücumun biçimini de belirlemişti. Bu varsayım konusunda hemfikir olmayanlar, tıpkı on yedinci yüzyılda yaşamış ve Pers dini uzmanı olan Thomas Hyde gibi, bu türden bir hücumu da reddedebilirdi. Thomas Hyde Zerdüştlüğün gayri Hıristiyanlara ayrı bir vahiyi gerektiren tektanrıcı bir yorumunu yaptığında, bunu kendi görüşlerinin imkansızlığının bir kanıtı olarak yorumlamayıp, Takdir-i İlahi'nin anlaşılmazlığının bir işareti olarak görmüştü.[39] Her iki vakada da eleştiriden anlaşılan şey, kabul görmemesinin başlıca nedenleri arasında tarihsel olanlar yer almasa da, bir metne hücum etmek için tarihten faydalanmaktı. Reitzenstein'ın uydurma bir eserin, inanılanlara tamı tamına uygun düşen ve güven telkin eden yerlerinin kabul edilebileceğine dair görüşüyle karşılaştırıldığında, bu çok acımasız kalmaktadır.

Bu karşılaştırmalarımız, eleştirel düşüncenin, farklı farklı biçimlerde uygulanarak da olsa, yüzyıllar boyunca esası bozulmadan süregelmiş uzun bir geleneğe sahip olduğunu doğrulamaktadır. Hem klasik hem de erken modern dönem araştırmacılarının kalpazanlığa yönelik araştırmalarında kullandıkları yöntemlerin, bizim de kullanabileceğimiz bir dizi yöntem olduğu da ortaya çıkmıştır. Bu da belgenin dilinin, içeriğinin, sağlam ya da temelsiz yaklaşımlarının, başka kaynaklardan yola çıkarak yapılacak tahminlerle sistematik olarak karşılaştırılmasından ibaretti. Karşılaştırmalardan çıkan bir başka sonuç da, Porphyrius'tan Casaubon'a uzanan zaman içinde, yavaş yavaş gelişen ama can alıcı nitelikleri olan bir değişim olduğudur. Casaubon dile ya da başka konulara ilişkin kaynaklara ayrıntılı göndermeler yaparken, Porphyrius'a kıyasla çok daha serbest davranmıştır. Belki de Antikçağ'daki retorik adetleri, Porphyrius'u, insanları ikna etmektense sorun çıkartmama fedakarlığını göstermeye itmişti; belki de mürekkep yalamış her okuyucusunun Hermes'teki uydurmaları, dikkati genel bir biçimde bu konuya çekilirse, farkedebileceğini düşünmüştü. Porphyrius'un savlarıyla Casaubon'unkiler arasındaki en belirgin ayrım, kullandıkları yöntemlerin incelikli ve teferruatlı oluşu değil, toplanan verinin miktarındaydı. Ayrıca, antik döneminkiyle erken modern dö-

39) Bkz. Duchesne-Guillemin, *a.g.y.*, s. 10-11

nemin yüksek düzeyli eleştirisinin veriye yüklediği önem, ikisi arasındaki teknik yöntem farklılığından ziyade genel karakterlere ilişkin hayati bir farklılık olabilir. Karşısında, hazırlayacağı ayrıntılı bir savlar listesini takdir edecek profesyonel araştırmacılar kitlesinden (bunu istemiş olsa da) yoksun bulunan Porphyrius'un karşısına Casaubon ve Reitzenstein'ı koymak da elbette başka bir bakış açısıdır.

Casaubon'un kendi görüşlerini ispat için kullanmak zorunda kaldığı tanıklık miktarı, antik dönemdeki meslektaşına göre nasıl kat kat fazla idiyse, kullanabileceği araçlar da o denli çeşitliydi: Hepsinin ötesinde, araştırmacılığın iki bin yıllık birikiminden sadece Hermes'teki belli konularda dikkat çekerken yararlanmakla kalmıyor, taklit edebileceği birçok genel yönteme de aynı kaynaktan ulaşabiliyordu. Üstelik bunu aynen yaptığı da şüphe götürmezdir. Casaubon, pagan bir ermişin Hıristiyanlık gerçeğini Yahudi birine kıyasla daha kapsamlı ve berrak göremeyeceğine dair savını, Palatinolu Johannes Opsopoeus isimli başka bir Kalvinist araştırmacının, daha birkaç yıl önce *Kibeleci Kehanetler* diye bilinen bir antik dönem kalpazanlığını ortaya çıkartmak için yaptığı çalışmasından ödünç almıştı. Opsopoeus eleştirel bir yaklaşımla ele alıp alimane yorumlarla donattığı bu metnin kolay anlaşılırlığını da, sahteliğinin bir kanıtı olarak kullanmıştı. Seçilmiş halktan olmayan bir nebiye tanrısal bir kehanet bahşedilmiş olması bunu açıkça gösteriyordu: "İşaya müphem bir kehanette bulunmuştu: İşte bir bakire, bir oğlana gebe kalacaktır. Ama Kibele ise bunu isim vererek yapmıştır: İşte, Meryem isminde bir bakire İsa adında bir oğlana, Beytüllahm'da gebe kalacaktır. Sanki nebiler, Kibele rahibelerinden daha azdı". Zaten metin her bir olayı öylesine açıkça, olaylar silsilesini de öylesine incelikle anlatıyordu ki, bir ilhamın sonucu olmasına imkan yoktu.*Kehanetler* "ilahi bir vecd halinin ürünleri değil, sakin bir kafanın [*animi sedati potius quam furoris*]" bilinçle hazırladığı metinlerdi.[40] Burada Opsopoeus klasik olan bir aracı modern amaçlarla kullanmıştı. Cicero *De divinatione* başlıklı eserinde, *Kibeleci Kehanetler* akrostişinin üzerinde ciddiyetle durur; bunların gerçek kehanetler olamayacak kadar kesin olduğunu bildiğini söyleyerek, bunların "hezeyan içindeki birine değil, bir yazara ait [*scriptoris, non furentis*]" olduğunu söyler.[41] Opsopoeus'un cümlelerindeki denge, Cicero'ya olan

40) J. Opsopoeus (haz.), *Sibyllina Oracula*, Paris, 1599, önsöz.
41) Cicero, *De divinatione*, II, 54, 110-112.

borcunu şüpheye mahal bırakmayacak biçimde ortaya koyar. Bölümün tamamı ise Casaubon'un tarihsel konumuyla –ya da malzeme ve teknik açısından çok daha zengin ve çeşitlilik sunan Reitzenstein ile– Porphyrius'un arasındaki can alıcı farklılığı ortaya çıkartır. Üstelik, Casaubon'un modernliğin tüm özelliklerini belirgin biçimde taşıyan bu eleştirel eserinde, antik ögelerin nasıl eldeğmemiş bir biçimde durduğunu da bir kez daha gözler önüne serer.

Ama madalyonun bir de öteki yüzü vardır. Her üçü de farklılıklarından daha belirgin, hayati bir niteliği paylaşırlar: Hepsi de işlerine gelen ya da kuramlarını destekleyen metinlere daha az eleştirel biçimde yaklaşmıştır. Porphyrius, Hermes'te göreceğini kolaylıkla görmüştü. Ama Byblosiu Philon tarafından derlenmiş olan Fenikelilerin erken dönem tarihine ve dinine ilişkin malzeme karşısında, ikna olmasının da en az eleştirileri kadar derin olduğu ortaya çıkar. Philon'un "denilenlere göre Troya Savaşı'ndan önceki zamanlarda yaşamış olan" Beyrutlu Sanchuniathon'un yazdığı ve "Tanrı Ieuo'nun rahibi olan Hierombalos'un kaleme aldığı antlaşmalar"dan yararlanan *Fenike Tarihi*'nden esinlendiği yolundaki iddiasını kabul etmiş, hatta belki de bunu fazlasıyla vurgulamıştı.[42] Ayrıca, Sanchuniathon'un eserinin Fenikeli kökenine dair tek bir şüphe belirtisi göstermemişti. Üstelik eser –çoğu zaman araştırmacı Evhemeros'la birlikte anılan Helenistik Yunan farazıyesinin temel yöntemlerinden biri olan–, Antikçağ mitolojisindeki tanrıların, aslında başardıkları büyük işlerden dolayı kendilerinden sonra gelenler tarafından ilahi niteliklerle donatılan ölümlüler olduğu yönündeki görüşü içermekteydi: Artık ulaşılması imkansız olan antik Fenike kayıtlarını kullandığı yönündeki iddiasıyla, Antikçağ mitolojisinin ilkel dünyasının hükümdarlarına ilahi şeretler bahşeden İskenderiye geleneğinin bir örneğini sergilemesi, Porphyrius'un (içine işlemiş önyargıları tarafından alıkonulmasa) kolaylıkla farkedebileceği türden basmakalıp kalpazan işi tarihsel kaydırmalardı. Üstüne üstlük Porphyrius zaman zaman, normalde sahip olduğu ve adeta özdeşleştiği eleştirel bakış açısından da ciddi biçimde uzaklaşıyordu. *Kehanetlerin Felsefesi* başlıklı eserinde, kendi felsefi tektanrıcılığının Yunan dini ve mitolojisiyle uzlaştırılabileceğini göstermek amacıyla, Yunan tanrılarına ait kehanetleri bir araya getirmişti. Bu girişim Porphyrius'un önsö-

42) Bkz. A. I. Baumgarten, *The Phoenician History of Philo of Byblos*, Leyde, 1981, özellikle s. 41: Yazar bütün bunları Porphyrius'un uydurduğunu sanmaktadır (örneğin, bkz. s. 55)

zündeki şu ifadeler okununcaya dek tümüyle dürüst ve övgüye değer gibi görünmektedir: "Kehanetlerin mealine ne bir şey ekledim, ne de onlardan birşeyler eksilttim, ama hatalı gördüğüm cümleleri düzelttiğim, anlaşılabilirliği arttırmak için müdahalede bulunduğum ya da vezinin bozulmuş olduğu yerleri düzelttiğim ya da maksada uymadıları için attığım kısımlar olmuştur". Buradan da Porphyrius'un sadece işine gelen ya da bir ihtiyacını karşılayan kalpazanlıkları kabullenmekle kalmayıp, gerektiğinde hakiki metinleri de yeni baştan yazdığını anlarız.[43] Porphyrius sahip olduğu filoloji bilgisiyle yalnızca düzmece tanıklıkları tahrip etmiyor, aynı beceriyle yenilerini de yaratabiliyordu.

Benzer bir biçimde Casaubon da Helenleşmiş Mısırlının, atalarının zaten felsefi tektanrıcılar olduğunu göstermeye çalışırken verdiği açıkları görebilmişti. Ama kendisine hoş gelen kalpazanlıklar, eleştirel çözümlemelerinden yara almadan kurtulmuşlardı. Sözgelimi, dostu ve meslektaşı olan Scaliger, eseri sakilleştiren kronoloji hataları ile diğer hataları kolaylıkla bulup çıkarttığı halde o, başta *Aristeas'ın Mektubu*'na karşı şüpheci davranmışsa da, sonradan onun gerçekten de hakiki ve dinibütün olduğuna karar vermişti. Bununla beraber eser, Yahudilere, Eski Ahit'in hoşa gitmeyen parçalarıyla ilgili gayet dindar ve felsefi şeyler söyletir; bu türden hikâyeler ve sohbetlerse, geniş bir bakış açısı ve ilgi alanına sahip her Kalvinist için cezbedicidir.[44]

43) Eusebios. Praeparatio evangelica. IV. 5; Porphyrius, *De philosophia ex oraculis haurienda librorum reliquiae*, G. Wolff (haz.), Berlin, 1856; yeni baskısı Hildesheim, 1962, s. 109. Bazılarının dediği gibi Porphyrius'un yöntemini burada yalnızca gençliğine veremeyiz. Porphyrius'un Pythagoras'ın özgün 280 kitabının aktarımını açıklamak için anlattığı hikâye de (yalnızca Arapçası kalmıştır) hayâlidir. Ona göre küçük bir bilge topluluğu onları İtalya'da bulmuş ve saklamıştır: Bu tam da eğer isteseydi yıkması çok kolay olan köken miti örneklerindendir. Bkz. Pauly-Wissowa-Kroll, *Realencyclopädie der klassichen Altertumswissenschaft*, 1893'den bu yana, ek 10. cilt, Pythagoras maddesi (yazan B. L. van der Waerden); Ayrıca, N. Brox, *Falsche verfasserangaben*, Stuttgart, 1985, s. 66-67.

44) Bkz. Bodleian Library, İS Casaubon 60, fol. 247 ön-253 ön. Felsefi olanlardan çok dinbilimsel değerlendirmelerin oynabilecekleri role güzel bir örnek olarak, 16 ve 17. yüzyıl yahudi araştırmacılarının Kabala karşısındageliştirdiği eleştiri metinleri verilebilir. Bu araştırmacılardan bazıları, pek de nedensiz sayılamayacak bir biçimde, bu sözde eski metinlerin, geç neo-platoncu dönemden kalma kavramlar içerdikleri için daha yakın tarihli olduklarını öne sürüyordu. Hümanist yöntemlerin yeni bir çevreye sızmaları konusunda, bkz. M. Idel, "Differing Conceptions of Kabbalah in the Early 17th century", *Jewish Thought in the Seventeenth Century*, I. Twersky vd. (der.), Cambridge, Mass., ve Londra, 1987, s. 137-200; M. Idel, *Kabbalah: New Perspectives*, New Haven ve Londra, 1988, s. 2-3. Bununla birlikte bu yahudi alimlerden biri, Modenalı Leon Zohar eleştirisine, eser kalp olduğu için değil, Kabalistlerin Moşe ben Maymon eleştirilerinden rahatsız olduğu için girişmişti: Bkz. *The Autobiography of a Seventeenth-Century Venetian Rabbin*, M.R. Cohen, Princeton (çev. ve haz.), 1988, s. 153.

Reitzenstein da, Yunan ve Hıristiyan düşüncesinin Batı-dışı ya da Hıristiyan olmayan kökenlerini bulmasına yarayacak metinlere kolayca kanmıştı. Yunan düşüncesinin kökenlerini İran'a dayandıran kuramının tamamını, eski tarihli ve İranlı içeriği dolayısıyla medet umduğu, sahteyazım olan Hippokratesçi bir tıp kitabına dayandırmıştı. Bu sayede sadece Hermes üzerine yaptığı çalışmayı yeniden yazmakla kalmamış, Platon ile öğrencisi Eudoksos'un İran kökenli bilgilerine dair bir roman için de malzeme biriktirmişti. Ama bu tıp kitabının ne eskiliği, ne de yabancı kökeni, ondan sonraki araştırmacılara tutarlı geldi, ama kimileri Reitzenstein'ın bu esere bakışını belli ölçüler içinde makul olarak görmüşse de hiç kimsenin kültür ve din tarihine dair koskoca bir eseri böylesine yüzeysel ve oynak bir temel üzerine inşa edemeyeceği açıktı. Üstelik Reitzenstein'ın *Hermes Külliyatı*'nda yaptığı türden, kaynaklara yönelik insafsız tetkik ve karşılaştırmaları, bu metne gelince yapmadığını kim olsa görebilir.

Eleştirmenlere ait bu uzun hikâyedeki süreklilik de, değişiklik kadar etkileyicidir. Eleştirmenlerin görüşleri ne denli değişirse değişsin, günümüz eleştirmenlerinin bir kalpazanlık örneğini, nasıl ve neden iş gördüğünü anlayabilmek amacıyla içini açıp bakmak için kullandıkları asli araçlar Casaubon, hatta muhtemelen Porphyrius'a da hiç yabancı değildi. En temel yöntem hiç kuşkusuz sistematik karşılaştırmadır. Yaptıkları koşutluklar sağlam ise, vardıkları sonuçlar doğru ve çürütülemezdir (son derece iyi tek bir koşutluk, bir dizi müphem tanıklıktan çok daha güçlüdür). Ve çoğu zaman, onları eleştiriyi yapmaya yönelten temel nedenlerden dolayı hataya düşüyorlardı: Çünkü ya filolojik ve tarihsel olmayan, geniş çaplı, felsefi ya da teolojik bir tezi desteklemek için tanıklıklar arıyor, ya da denetlenebilir tanıklıklardan ziyade sorgulanması mümkün olmayan birtakım varsayımlar üzerine inşa edilmiş felsefi ve filolojik vakalara destek çıkıyorlardı. Kendi sahasında Reitzenstein, bir okur ve eleştirmen olarak en az Porphyrius ve Casaubon kadar ilgi çekiciydi.

Eleştirmenlerin savları –antik, modern ya da erken modern dönemlerde olsun– organik olarak birbirlerine bağlıdır. Bunlar Klasik Yunan'da başlayıp birbiri ardına eklemlenerek süregelmiş bir geleneğe aittir. Richard Bentley, Phalaris'e atfedilen mektupların gayri sahihliğini göstermek için, dilindeki ve içeriğindeki anakronizmlerden yararlandığında, düşmanlarından biri bu yaptığını gülünç ve tuhaf bir yeni-

lik olarak nitelemişti: "Herhangi bir Yunanca kelimenin hangi çağa ait olduğunu bilir, yeter ki bu Yunanca Kitab-ı Mukaddes'te olmasın; yazdığı kitabın bir sayfasından okuyup size birinin ne zaman yaşadığını da söyleyebilir. Bunları da, avucumda bir gümüş parayı tutup da, midyeci bir kadının geleceğini okuyabileceğim kadar kolay biçimde yapar."[45] William King ismiyle yazdığı ölüler diyaloglarında Astrolog William Lilly'nin ağzından Bentley'le bu şekilde dalga geçmişti. Bununla beraber, bir belgenin tarihini saptamak ya da saygınlığını tahrib etmek için dilden tarihsel biçimde yararlanmanın, esasında Bentley'in icadı olmayıp klasik araştırmacılık geleneğinin bir parçası olduğunu da görmüştük. Özetle, yüksek düzeyli eleştiri, klasiklere yeniden hayat vermeye yönelik her çabada kullanılan bir alet olduğu kadar, ulaşılacak bir hedef de teşkil edilmiştir.

45) W. King. *Dialogues of the Dead 7*. "Chronology", dans *A Miscellany of the Wits*, K. N. Colville (der.), Londra, 1920, s. 61-62.

4
Eleştiride Kalpazanlık: Dönüşümün Tekniği, Tekniğin Dönüşümü

Joseph Scaliger iyi sürdürdüğü uzun hayatı boyunca iki doğaüstü varlıkla karşılaşmıştı. Birincisi, arkadaşlarıyla bir bataklığı at sırtında geçerken gördüğü siyah bir atlıydı. Ötekini ise, yalnızca okuyarak tanımıştı: Bu, bir balığın gövdesine ve bir insanın sesine sahip olan Oannes isimli bir hilkat garibesiydi. Burada da, Rönesansta sık sık olduğu gibi, Sanat'la karşılaşma Hayat'la karşılaşmadan daha uzun vadeli sonuçlar doğurmuştu. Siyah atlı, Scaliger'i bataklığın derinlerine doğru çekmeye çalışmış, başaramamış ve onu, şeytan ile şeytanın yaptıklarına yönelik tüm nefretiyle başbaşa bırakarak gözden kaybolmuştu: "Ne babam ne de ben şeytandan korkarız. Ben şeytandan da beterim".[1] Scaliger'in okuduğu kitapta, Oannes'in okyanustan çıkarak insanlara sanatı ve ilimleri öğrettiği yazılıydı. Rönesans'ta şeytanın insanı yoldan çıkartması kitleleri etkileyebilecek bir başlık değildi, oysa hem karada hem de suda yaşayabilenlerin kültür yaratması alışılmışın epey dışındaydı.

1) Scaligerana, Köln, 1695, s. 123.

Bize medeniyeti getiren balık, Berosius'un kaleme aldığı Babil mitolojisi ve tarihinin başlangıcında yer alır. Berosius, İÖ üçüncü yüzyılın başlarında yaşamış Bel şehri rahibiydi. Berosius, hakiki Babil kaynaklarından yararlandığı halde, I. Antiokhoss Soter isimli Seleukos kralı için Yunanca yazıyordu. O zamanın bir çok Yakındoğulu yazarı gibi, ülkesinin belgelerini ve kitabelerini kullanarak, Babil'in Yunanistan'dan çok daha eski ve çok daha bilge olduğunu gösterip, savaş meydanındaki yenilgilerinin intikamını arşivler sayesinde almaya çalışıyordu. Bazılarının aksine, tanrılara ve tarihe ilişkin geleneksel inançların sahte olmayan bir dökümünü yapmıştı. Yahudi ve Hıristiyan yazarlar onun *Babyloniaka*'sını muhafaza ettiler.[2] Scaliger de, Berosius ve balıksı dostuyla, 1602 ya da 1603'te bu muhafaza edicilerden biri olan George Syncellus'un (İS 800 civarı) yayımlanmamış dünya vakayinâmesinde tanışır.

Bu karşılaşmada en dikkat çeken şey Scaliger'in buna verdiği tepkiydi. İyi bir Kalvinist olarak Yakındoğu'nun antik tanrılarını iğrenç; Helenleşmiş Yakındoğuluların kendi uygarlıklarının eskiliğiyle iftihar etmelerini ise yersiz buluyordu. Üstüne üstlük, iyi bir araştırmacı olarak Berosius isminin pek güven telkin etmediğinin de farkındaydı. Scaliger geniş çaplı bir eser olan ve 1583'te yayınladığı *De emendatione temporum* (*Kronolojinin Tashihi Üzerine*) ile başlayan tarihçilik ve kronologluk kariyeri boyunca, Nanni'nin Berosius'a atfedilen bir dünya vakayinâmesi üzerinde odaklanan ve ondan yaptığı alıntıları içeren kalp metinlerinin en sivri eleştirmeni olmuştu. Scaliger "hâlâ herkes [Nanni'nin] kronolojisini takip ediyor" diye acı acı yakınmış, ve bu dominikenin "deliramenta"larına (hezeyanlar) ilişkin nahoşluklara dikkat çekerek, onun tekniğe ilişkin tezlerini gözler önüne sermişti.[3] Yine de, çılgınca yapılmış kalpazanlık olarak göz ardı etmesi için sayısız neden olmasına rağmen, bu metne oldukça saygı dolu bir ilgi göstermiştir. Oannes'in hikâyesinin üzerine ilk notlarını düşmüş, başka bir dökümde bu varlığın Oes olarak geçtiğine dikkat çekmişti. Ayrıca Hıristiyanlığın erken dönem yazarlarından Tatianos'un, Berosius ile ilgili bir mütalaasını aktarmıştı.[4]

2) Berosius hakkında, bakınız FrGrHist 680 F 1; İngilizce'ye S. M. Burstein tarafından çevrilmiş ve notlandırılmıştır (1978). Genel bir çalışma için, S. K. Eddy, *The King is Dead*, Lincoln, Neb., 1961.

3) J. J. Scaliger. *Lettres françaises inédites*, P. Tamizey de Larroque (haz.), Agen ve Paris, 1879, s. 161.

4) Leyde Üniversitesi Kütüphanesi, İS Scaligeranus 10, fol. 2 ön; Scaliger Helladius'u Photius'un *Kütüphane*'sinden (cod. 279) ve Tatianos'un *Ad Graecos*, 36'sından zikretmektedir (= Eusebios, Praeparatio evangelica, X, 11, 8 = FrGrHist 680 T 2).

1606'da büyük eserlerinin sonuncusu olan *Thesaurus temporum* başlıklı dünya tarihini derlerken bulabildiği bütün Berosiusları buna dahil etmişti. Bu malzemeyi olabilecek en kusursuz biçimde tarihlendirmiş, önceleri bilinmeyen bu metinleri toplayarak yaptığı hizmetle gururlanmıştı.[5] Scaliger, Casaubon'un "Bu Oannes denen hayvanın tabiatı özellikle dikkate şâyandır [*in primis mira*]" diye ılımlı bir biçimde aynı vakayinâmenin nüshasına düştüğü gibi bir not düşmedi bile.[6] Bunun yerine Berosius'un eserini, tıpkı kendi bulup yayınladığı Manetho'nunki gibi müdafaa etmiş ve onu, başlangıç bölümlerini "masalsı" da bulsa, hem Livius'un Roma'nın erken dönem tarihine ilişkin geleneklere olan tutumuna benzer biçimde "Antikçağ'a hürmeten" korunmaya uygun, hem de "arada kalan dönemlerin hakiki kayıtlarıyla doğrudan ilintili" olmasından dolayı Yakındoğu tarihyazımının hakiki bir örneği olarak görmüştü.[7] Böylece modern dünyaya, antik Yakındoğu'nun geniş kapsamlı ilk hakiki ürünlerini sunmuştu. Burada eserler Batı geleneğine o denli yabancı idiler ki, iki yüz yıldan fazla bir zaman geçip de çivi yazısı keşfedilip okununcaya dek, yorumlanmaları neredeyse imkansız olmuştu.

Scaliger'in, ileri görüşlülükten doğan cesaretiyle, yaşadığı yer ve dönem için olağan sayılabilecek önyargılardan sıyrılarak, anlaşılmaz olsa da aleyhinde söylenebilecek hiç bir şey olmayan bu Yakındoğu fragmanlarını görmesi, yüksek düzeyli eleştirinin gelişiminin yeni ve dramatik bir safhasına işaret eder gibidir. Tarihçilerin bunun karşısındaki tutumları da aynen şöyledir: On beşinci ve on altıncı yüzyıllar boyunca süren gelişimin sonuçları, yeni ve etkili bir eleştiri yönteminin doğuşuna yol açmıştı. Kısacası, Rönesans da, Helenistik dönem ile on dokuzuncu yüzyıl gibi, araştırmacılıkta devrimlerin ortaya çıktığı bir dönem olarak nitelenmiştir. Rönesans'ın erken dönemlerindeki hümanistler birçok kalpazanlığı denetleyerek, safdışı etmişlerdi. On altıncı yüzyılın ortalarında yaşayan Melchior Cano ve Jean Bodin gibi ilahiyatçılarla hukukçular, yalnızca çok daha geniş diziler halinde karşılarına çıkan, sözde otorite oluşturan metinlerle karşı karşıya kalmıyor, bir yandan da siyasi ve dini sorunların ağır zorlamalarına da maruz kalıyorlardı. Bundan

5) Bkz. Scaliger, *Thesaurus temporum*, 2. baskı, Amsterdam, 1658; *Notae in Graeca Eusebii*, s. 407-408.

6) Bodleian Library, İS Casaubon 32, fol. 52 arka.

7) Scaliger, *Notae in Graeca Eusebii*, s. 408.

dolayı çok dikkatli çözümler üretmek zorundaydılar. Kilise'ye ilişkin metinleri yalnızca uydurma kısımlardan arındırmakla kalmayıp, hakiki kısımlarının itibarını arttırmaları da gerekiyordu. Cano ile Bodin, hümanistlerin yalıtılmış ama sağlam anlayış biçimini benimsemiş, geçmişin otorite haline gelmiş metinlerini seçip okuma sanatını kullanarak bunları kaynaştırma yoluna gitmişlerdi. Yalnızca deneysel vaka çalışmaları yapmakla kalmayıp, kaynakların değerini takdir etmeye yarayan evrensel çapta uygulanabilir kurallar bulmuşlardı. Bu, kurallar Bodin'in etkili, herkesçe anlaşılabilir ve üzerinde epey tartışılan eseri olan "*Tarih Bilgisini Kolaylıkla Edinmenin Yöntemi*" (1566) sayesinde geniş kitlelere ulaşmıştı.[8] Bu, muhtemelen Estienne, Scaliger ve Casaubon gibi az sayıdaki geç dönem araştırmacısının klasik külliyatı sahteyazım ve uydurma metinlerden arındırmak için yaptıkları gibi, metinleri sürekli olarak elden geçirmeyi öngörüyordu. Bunun zihinde uyandırdığı imge; Yunanlılar ile Latinlerin, uydurmalarla hakiki otoritelerin, "Rönesans" adlı istasyona varıncaya dek yan yana oturdukları bir trene benzer: Derken, hümanistler merhamet ifadesinden yoksun yüzleriyle trene dalıp biletleri kontrol eder ve sahteleri tabur tabur önlerine katarak kapılardan ve pencerelerden dışarı atar. Bunlar artık yeni bir son durağa, "Unutuş"a doğru yola koyulurlar. Burası Tarih ile Hümanizmin tüm şarlatanları gönderdiği hurdalıktır. Yalnızca hümanistlerle hakiki klasikler yola devam ederek, üstünde uzlaşılmış klasik külliyatın bir parçası olarak kalmayı sürdüreceklerdir.

Bu bakış şekli, hümanistlerin eleştirel yönteminin hem yeni hem de modern olduğunu telkin etmektedir. Rönesans'tan iki yüzyıldan fazla bir zaman sonra Karl Otfried Müller, Wagenfeld isimli genç biri tarafından yazılan ve (Şarkiyatçı Grotfend'in de kabul ettiği) Portekiz'den gelme gizemli ve de kayboluveren bir elyazmasına bağlanan Fenike'nin antik geçmişine dair kalp bir Yunan eserine hücum ederken, sahihliğini bir kalemde silip atmak için, onu hümanistlerin mihenk taşına vurması kâfi gelmişti. Wagenfeld'in aktardığına bakılırsa, Bibloslu sözde-Philon, Eusebius'un muhafaza ettiği (*Praeparatio Evangelica*'nın Orelli baskısın-

8) Konu, önemli etkileri olmuş birçok kitapta ele alınmıştır: P. Burke, *The Renaissance Sense of the Past*, New York, 1970; J. Franklin, *Jean Bodin and the Sixteenth-Century Revolution in the Methodology of Law and History*, New York ve Londra, 1963; M. P. Gilmore, *Humanists and Jurists*, Cambridge, Mass., 1963; D. R. Kelley, *Foundations of Modern Historical Scholarship*, New York ve Londra, 1970; C.-G. Dubois, *La conception de l'histoire en France au XVIe siècle*, Paris, 1977.

daki dizgi hatalarını da aynen aktaran) kendi eserlerinin kimi yerlerini yanlış anlayarak bunlara karşı çıkmıştı. İrili-ufaklı, inanılmayacak kadar çok dilbilgisi hatası yapmış ve bozuk cümleler kurmuştu (*Auch im Gebrauche der Partikeln ist manche Unrichtigkeit zu bemerken*– "Edatların kullanımıyla ilgili pek çok hata gözümüze çarpabilir"). Ayrıca (tanrıtanımaz olmasına rağmen) tanrılara inanıyordu. Müller hümanistleri, kalpazanlığı bir sanat olarak sevdiği noktada aşmıştı. Wagenfeld'in *Geist ve Phantasie* (*Ruh ve Hayâl Dünyası*) başlıklı eserlerini, özellikle "Doğulu Yunan tarihyazımının antik ruhunu" yakalamaktaki olağanüstü maharetinden dolayı övüyordu.[9] Ama başka hususlarda, esasen hümanistliğin doğasından gelen kuralları uyguluyordu.

Bununla beraber, kalpazanlık üzerine yakın zamanlarda yapılan çalışmalar, bu sahanın tekdüze biçimde dosdoğru sürüp giden bu tarifine heyecan verici virajlar eklemiştir. Werner Goez, kendinden önceki tarihçilerin sadece önemli bir kavşak noktasını atlamakla kalmayıp, eskilerin izlediği yolun tarifindeki esas can alıcı noktayı tümüyle gözden kaçırdıklarını tartışır. Nanni'nin yalnızca metinler üretmekle kalmayıp, metin seçiminde esas alınacak genel ve makul kurallar da koymuş olduğuna dikkat çeker. Bu kurallar, kaynakların seçimi ve onlara değer biçilmesi konusunda, daha sonraki tüm sistematik düşüncelerin temelini oluşturmuştu. Melchior Cano gibi kimi on altıncı yüzyıl ortası kuramcıları, Nanni'yi ve tüm eserlerini reddederken, Jean Bodin gibi başkaları onun sahihliğini kabul ediyordu. Ama hepsi de Nanni'nin meydan okumalarına doğrudan bir tepki olarak, kendi yorum kuramlarını geliştirmişlerdi. Nitekim bir kalpazanın, tarihçilerin eleştirel okumasını gerçekleştiren ilk modern kuramcı olarak karşımıza çıktığına dair paradoksu ancak taş kafalı bir okuyucu kabul etmez.[10] Walter Stephens ile Cristopher Ligoth'un daha yakın tarihli çalışmaları; Nanni'nin, metinleri seçerken yönteme dair hususlarda nasıl hassas olduğunu ve kendi uydurmalarının doğruluğunu kanıtlamak için çaba gösterirken saçtığı ipuçlarını daha ciddi biçimde takdir etmemizi

9) K. O. Müller, *Kleine deutsche Schriften*, Breslau, 1847, 1. cilt, s. 445-52.

10) W. Goez, "Die Anfänge der historischen Methoden-Reflexion im italienischen Humanismus" in *Geschichte in der Gegenwart: Festschrift für Kurt Kluxen*, E. Heinen ve H. J. Schoeps (der.), Paderborn, 1972, s. 3-21; W. Goez, "Die Anfänge der historischen Methoden-Reflexion in der italienischen Renaissance und ihre Aufnahme in der Geschichtsschreibung des deutschen Humanismus", *Archiv für Kulturgeschichte*, 56, 1974, s. 25-48.

sağlamıştır.[11] Scaliger, kendi Berosius'unun gerçek olduğunu söyleyebilirdi, ama düzmece Berosius'un o küçümsediği yaratıcısına biraz olsun borçlu muydu?

Nanni, Yunan tarihçilerinin eksikliklerini tamamlamayı değil, tamamiyle onların yerini almayı düşünüyordu. İyi bir dominiken olarak, ikna edici savların karşı çıkılması imkansız birtakım genel ilkelere dayanması gerektiğini biliyordu: Hem kalp eserlerinde hem de şerhlerinde, güvenilir kaynakların seçimi için gereken kesin kurallar zincirini örtülü biçimde ifade etmişti. "Yazarlar(ın)dan" biri olan Metasthenes açıkça şöyle söyler:

Kronoloji üzerine yazanlar, bu işi söylentilere ya da zanna dayandırmadan yapmalıdır. Eğer Yunanlıların yaptığı gibi zanlarıyla yazmaya soyunurlarsa, hem kendilerini hem de başkalarını aldatmış ve hayatlarını hata içinde boşa geçirmiş olacaklardır. Ama yine de, iki büyük krallığın vakayinâmeleri takip edilir ve diğerleri hayâl mahsulü oldukları için bir kenara bırakılırsa, hata yapmanın önüne geçilmiş olacaktır. Çünkü bunlarda tarihler, krallar ve isimler vardır ki bunlar, krallarının hükümetleri nasıl mükemmel idiyse, öyle sarahat ve sadakatle tasvir edilmişlerdir. Ama bu krallara dair yazmış herkese itibar etmememiz gerekir, sadece ve sadece, Berosius gibi vakayinâmeleri itiraz kabul etmeyecek umumi bir otoriteye sahip olan krallık rahiplerininkiler gibi olanlara itibar etmek gerektir. İşte bunun içindir ki bu Kaldeli Asur tarihinin tamamını, ahir zaman vakayinâmelerinin üzerine inşa etmiştir ve biz Persler başka bir şeyi değil de sadece ve sadece onu takip ederiz.[12]

Nanni, Metasthenes'in yorumunu daha da geliştirmiştir. Antikçağ rahiplerini tanımlarken kullandığı "publici notarii rerum gestarum et temporum", "vakaların ve tarihlerin noterleri" ifadesi, modern bir arşivdeki önemli kayıtlar türünden bir kavrama sahip olmayı gerektirir. Onun diğer yazarları da bu hükümlere uymuş ve onları geliştirmiştir. Myrsilus, Berosius ve Philon'u takip ederek onun bakış açısını kazanan okuyucu, dört krallığın (Asur, Pers, Yunan ve Roma) kendi rahip sınıfına sahip olduğunu ve kendi kutsal vakayinâmelerini ortaya çıkardığını bile-

11) W. Stephens, Jr., "The Etruscans and the Ancient Theology in Annius of Viterbo", *Umanesimo a Roma nel Quattrocento*, P. Brezzi ed. (der.), New York ve Roma, 1984, s. 309-322; W. Stephens Jr., "*De historia gigantum* : Theological Anthropology before Rabelais", *Traditio*, 40, 1984, s. 43-89, özellikle s. 70-89; C. Ligota, "Annius of Viterbo and Historical Method", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 50, 1987, s. 44-56.

12) Nanni, *Commentaria*, Anvers, 1552, s. 239.

cektir.[13] Tarihlerden yalnızca bunları esas alanlar güvenilirliği hakeder ve her bir tarihçi de, yalnızca bu otoritesi belli kayıtlara başvurduğu kısımlar sayesinde güvenilmeye hak kazanır. Sözgelimi Yunanlı Ktesias, Asur tarihini doğrudan uydurup, Pers tarihi için (esasında, elbette ki kendi uydurduğu) Pers arşivlerine başvurmasından dolayı "Pers tarihi konusunda kabul görmüş ve Asur tarihi konusunda reddedilmiştir".[14] Sıradan Yunan tarihçileri ise yalnızca horgörülmeye layıktılar.

Bu ilkeler, vakaların kayda geçirilmesiyle (*res gestae*) bireylerin edebi eserlerini (*historia*) tarihten ayrı biçimde tanımlamaya çalışan öngörülü bir çabanın ürünü gibi görünmektedir. Ve bu ilkeler, hiç şüphesiz ilk dönem hümanistlerinin ampirik, yani tek tek yaptıkları uygulamalarının yerini tutmak üzere geliştirilmiş genel bir kurama işaret ediyordu. Ama Stephens'in ayrıntıları zaptetmedeki yeteneğinde olduğu gibi, bunlar biçimsel olarak ne kadar yeni ve alışılmadık görünüyorlardıysa da, özde de o kadar geleneksellerdi.[15] Açık sözlü bir vatan haini olan Yahudi tarihçi Josephus, hayatının son yıllarında, Yahudilerin itibarını düşüren bir eser vermiş olan dilbilimci Appianos'a karşı, iki kitaplık bir polemik kaleme almıştı. Bunu yaparken de izlediği yol, tıpkı Helenistik seleflerininki gibi, sürekli olarak Yunan uygarlığının benzersizliğini ve Yahudi uygarlığının eskiliğini vurgulamaktı. Bu konudaki can alıcı noktaya da, alıntı yaptığı Yahudi ve Yakındoğu kökenli metinlerin bireysel görüşler üzerine inşâ edilmiş belgeler değil de, ruhban sınıfı tarafından kayda geçirilen arşiv belgeleri olduğunu özellikle vurguluyarak değiniyordu:

Mısırlılar, Kaldeliler ve Fenikeliler (kendi zamanımız için söyleyecek bir şey olmaksızın) köklerini çok çok eski ve oturmuş bir gelenekten alan tarihsel kayıtları sayesinde kendi geçmişlerine sahiptirler. Bütün bu halklar iklimin tahribata pek neden olmadığı yerlerde yaşıyorlardı ve tarihsel tecrübelerinden hiç birinin hafızalarından silinmemesi için özel bir özen gösteriyorlardı. Öte yandan dinsel olarak da bunları, konularındaki en yetkin âlimlerin kaleme aldığı kamu kayıtlarında muhafaza ediyorlardı. Yine de Yunan dünyasında geçmiş zaman vakalarına dair hatıralar silinip gitmişti.[16]

13) Aynı, s. 460, 75-76, 281.

14) Aynı, s. 244.

15) W. Stephens, "The Etruscans and the Ancient Theology".

16) Flavius Josephus, *Contra Apionem*, I, 8-10; Bkz. J. R. Bartlett, *Jews in the Hellenistic World: Josephus, Aristeas, the Sibylline Oracles, Eupolemus*, Cambridge, 1985, s. 86-89.

Josephus başka birçok yerde de Berosius'u "en eski kayıtları takip ettiği"; Tir halkını, "kamu kayıtlarını" titizlikle muhafaza ettikleri; Mısırlıları da, kayıtlarını tutma işini rahiplerine emanet etmiş oldukları için takdir eder.[17] Cassiodorus'un zamanından beri Latince çevirisi bulunabilen *Contra Apionem*, Ortaçağ boyunca çok az okunmuştu, ama on beşinci yüzyılda yapılan ve onu yeniden epeyce popülerleştiren bir çevirisi de Nanni tarafından elbette sıkça kullanılmıştı. Esasında Nanni, Metasthenes üzerine yaptığı yorumda, kaynağının ne olduğunu kendi usulünce gayet açık biçimde söylemişti. Nanni, Yunan alfabesinin kökenlerine dair Yunanlı görüşe karşı "Josephus'un en geçerli savı geliştirmek için, Metasthenes'in kurallarından faydalandığını" açıklar.[18]

Demek ki Nanni, kurallarını kendisi yaratmamıştı. Bunlar içerik açısından, yeniden hayat bulmuş klasik kurallardı. Bunların büyük bir kısmı da, Yakındoğu'nun, haklılığı kısmen ispatlanmış, çok eskilere uzanan gururu ile eksiksiz kayıtlarının yeniden ifade edilmesinden ibaretti. Söz konusu gurur ve kayıtlar, Helenleştirilmeye ve Roma'ya karşı direnç şevk katmış, hem de pek çok kalpazanlık eserinin verilmesine, kendince haklı bir neden oluşturmuştu. Nanni, yaşadığı dönemin yasaları ile resmi kayıt biçimlerine dair özelliklerle donattığı belgeleri, kamusal onaylarının ve biçimlerinin uygunluğunun altını çizerek, kendi yarattığı Antikçağ dünyasına geri götürüp, yerleştiriyordu. Nanni'nin kurallarına baktığımızda yalnızca modern tarihsel tefsir ilminin kökenlerini bulmayız.

Pekâlâ, ya epey farklı kökenlerden ve kategorilerden geldikleri halde Nanni'yi takip eden onca entellektüel yöntembilimciye ne demeli? İki kuşak sonrasında da aynı kuram ve uygulama sorunlarıyla karşı karşıya kalmış Scaliger'in, gençliğinde de eserleri hâlâ yaygın biçimde okunan ve bilinen, İspanyol Dominiken Melchior Cano'dan uzlaştırıcı hukukçu François Baudouin'e kadar pek çok yöntembilimciyi bir araya getiren ortak nokta neydi? Bunların hepsi de, dogmaya dair hususlarda çatışma noktasına gelmiş kiliseler ya da birçok sosyal ve dini kırılma ekseni doğrultusunda dağılmaya başlamış krallıklar ile, hem dini, hem de siyasi meseleler dolayısıyla bölünmüş aileler için yol göstermek zorunda olan kişilerdi. Hepsinin de hemfikir olduğu

17) Flavius Josephus, *Contra Apionem*, I. 130. 107 ve 28.
18) Nanni, *Commentaria*, s. 240.

konu, kilise ya da devletteki gedikleri onarmak ya da Avrupa'da ortaya çıkmış olan dini ve sivil savaşlara yönelik eğilimi bastırmak için gereken reçeteleri, ancak Kitab-ı Mukaddes'e ilişkin ya da klasik döneme ait metinlerin oluşturduğu bir dizi otorite kurmuş kitabın temin edebileceğiydi. Okumak zorunluydu, ancak kuralların rehberliğinden yoksun bir okuma da, Reform'da açıkça görülmüş olduğu gibi, sadece kargaşaya yol açardı. Ve bu durumun ruhuna uygun olarak da, yüzyıl ortası; eski metinlerin –özellikle de günümüzdeki uygulamalar için seçkin örnekler teşkil eden tarihçilerin– okunmasının kurallara bağlanması ile bunların üzerinde yeniden düşünülmesi için kitlesel bir çabaya şahit olmuştu. Hangi kaynak ne idi? Bu basit soru yirmi yıla yakın bir süre gündemde kaldı. Nanni'nin *Antiquitates*'i mi, yoksa kendi iç düzeninde, billurlaşmış, modern bir eleştirel yöntemi barındırdığı açıkça görülen, daha sonraki dönemlere ait bu metinler mi?[19]

Esasında, görüleceği gibi, yeni kuralların Nanni'nin eski kurallarıyla epeyce ilgisi vardı. Sahte Berosius ile benzerlerinin on altıncı yüzyılda buldukları ölümden sonra hayat, capcanlı ve verimliydi. Nanni'nin tedârik ettiği eleştirel fikirler onlara uzun süre tutarlılık ve çekicilik kazandırmıştı. Yarı hayâlperest, yarı filolog, acayip bir adam olan Postel ile başlayabiliriz. Dinsel hayatının ilk dönemlerinde Cizvit tarikatına girmiş, sonra bir Fransız manastırına şerefle kapanmış, kültürlü ve zararsız bir meczup olarak hayatını nihayete erdirmişti. Atina'nın kurumları üzerine, konusunda öncü olan bir eser hazırlayabilecek derecede iyi Yunanca bilen, İbranice ve başka doğu dillerine de hâkim olan hakiki bir araştırmacıydı. Postel, bilgi birikimini aşsa da önyargıları bağrına basıyordu. Klasik Yunan ve Roma kültürlerini, kendi zamanında erdemli Galyalılara emanet edilmiş olan eski Yakındoğulu öğretilerden bozularak türemiş olarak görüyor; Romulus'u ise, İtalya'da Janus diye de bilinen Nuh peygamberin tesis ettiği erdemli yasalar ile geleneklerin kökünü kazımaya çalışan Ham'ın ahfadı olduğu için lânetliyordu.[20] Berosius ile ötekilerin sahihliğinden şüphe edenler olduğunu biliyor, ama yine de gözüpek bir biçimde bu metinleri ve Metasthenesçi kuralları değişmez kabul ederek bu konuda müsbet

19) Artık klasikleşmiş bir deneme: F. von Bezold, "Zur Entstehungsgeschichte der historischen Methodik", *Aus Mittelalter und Renaissance*, Münih ve Berlin, 1918, s. 362-383.

20) Bkz. W. J. Bouwsma, *Concordia Mundi*, Cambridge, Mass., 1957 ve H. J. Erasmus, *The Origins of Rome in Historiography from Petrarch to Perizonius*, Assen, 1962.

kalmaya devanı ediyordu: "Kaldeli Berosius'un eseri parça parça korunabildiği, ve Tanrıtanımazlarla Musa'nın düşmanları tarafından sevilmediği halde, her dilde ve her ilim sahasında yetkinliğini ispatlamış pek çok sayıda kişi tarafından onaylanmıştır. Bundan dolayıdır ki ben de ona, kemâle ulaşmış her yazarın hakettiği güveni teslim ederim".[21] Yelpazenin öteki tarafında ise Baudouin'i buluruz. 1560'da yazdıklannda, çağdaşı olan pek çok yazarın, açıkça görülen yalanlarıyla Berosius'un "yamalı bohçası"nı hakiki olarak kabul etmelerine nasıl hayret ettiğini anlatır.[22] Bir yanda sorgusuz-sualsiz bir imân ve hürmet, diğer tarafta zehirli bir örümceğe rastgelmiş bir bahçıvanın tiksintisi; tahmin edileceği gibi her iki fikir de dişe dokunur bir savdan destek almamaktadır.

Bu iki uç noktanın arasındaki fikirler daha karmaşık bir hal almış ve destekleyici savları, ya da en azından, destekleyici tavırları daha berraklaşmıştır. İkna olmaya hazır tarafta, on altıncı yüzyılın bir çok başka tıp yazarı gibi, yetenekli bir Helenist olan Cambridgeli John Caius'u buluruz. Caius eski dünyanın kaybolmuş ya da gayri sahih tıp eserlerine ilişkin, derinlemesine bir ilgiye sahipti. 1560'larda Oxfordlu Thomas Caius ile bu iki üniversitenin hakiki yaşları üzerine bir münakaşaya girişmişlerdi. İngiltere'de ilmin ne kadar eskilere dayandığını ispat etmek için Berosius'tan Sarron ve Druys adındaki devlere dair bol bol alıntı yapmıştı. Bu iki dev, Yaradılış'ın 1829. yılında, Nuh Tufanı'ndan ise yaklaşık 150 yıl sonra, İngiltere ve Galya civarında eğitime yönelik kamu kurumlarını tesis etmişlerdi. "*Antiquae memoriae scriptor - kâtibül hatırât-ı kadîme*" Berosius ile derin bilgi sahibi Sarronidae'ye açıkça inanmasına rağmen, John Caius devlerin Cambridge'i tesis etmediğine –ki bu daha sonra olmuştu– ve daha da önemlisi, devlerin yalnızca iriyarı olduklarından değil, memleketin esas yerlisi (gegeneis) oldukları için böyle adlandırılmış olduklarına özellikle dikkat çekmişti. Hakikaten, biri ya da her ikisi de, Polyphemus ve Gogmagog gibi epey uzun boyluydu, ama zaten doğanın daha güçlü ve büyük boyutlu canlılar doğurduğu bu bozulmamış zamanlarda "devler de, modern insanlar gibi çeşitli boylarda olmuşlardı" Caius, Berosius'tan yalnızca bu çok erken çağlarla sınırlı olacak biçimde faydalanarak, kendine ait daha

21) G. Postel, *Le thrésor des prophéties de l'univers*, F. Secret (haz.), La Haye, 1969, s. 67; bkz. s. 76.

22) F. Baudouin, *De institutione historiae universae et eius cum iurisprudentia coniunctione prolegomenôn libri duo*. Paris, 1561, s. 48-49.

da acayip fikirleri mantıklı kılmak uğruna ve de iman hakkı için, kral İyi Alfred'in akademik lutuflarına dair Oxford mitleri ile klasik tıp metinlerine uyguladığı keskin filolojik eleştiriyi, kendi fikrini destekleyecek mitlere karşı kullanmaktan kaçınabilmişti.[23] Buna benzer bir yaklaşım –böylesine zengin bir malzemeyi feda etmeye karşı, isteksizlikle karışık bir güvensizlikle birlikte– başkalarında da vardır: Tarihçi Sleidanus, tarih kuramcısı Chytraeus ve, belki de, Caius'un kendinden daha genç; Oxfordlu çağdaşı Henry Savile.[24]

Eleştirinin tarafında ise bir dizi yazar buluruz: İlâhiyatçı Cano, Portekizli araştırmacı Gasper Barreiros, Floransalı antiker Vincenzo Borghini. Hepsi de Annici metinlerin uydurukluğunu kanıtlamak için kanıtlar biriktiriyordu. Anni'nin en zengin antik kaynaklarındaki hatalarına dair bir yığın kanıtı çabucak buluvermişlerdi. Josephus'un hazırladığı Berosius metninde; Berosius, Semiramis'in Babil'i küçük bir kasabadan büyük bir şehre dönüştürdüğüne dair Yunan hikâyesini açıkça reddetmesine rağmen, Nanni'nin derlemesinde bu hikâyeyi tasdik ediyordu. Josephus'un Berosius'u üç kitap yazmışken, Nanni'ninki beş tane yazmıştı.[25] Josephus'un Berosius'u yalnızca kendinden önceki zamanların olaylarından haberdarken, Nanni'ninki, ölümünden iki yüz yıl sonra kurulan Lugdunum'un temelinin atılmasından bahsediyordu.[26] Üstelik, bu eleştirmenler kendilerini, sadece ayrıntılara ve kurguya ilişkin dikkatsizce yapılmış hataları bulmakla sınırlamıyorlardı. Berosius'un, çağı ve mekânına kıyasla hatalı bir tür tarih yazdığını da ortaya çıkarmışlardı. Onun zamanındaki Yunanlılar, İspanya gibi batıdaki ülkelere dair hiçbir şey bilmezken, onlardan daha da doğuda olan Berosius daha fazlasını nasıl bilebilirdi?[27] Yunanlılar ile

23) J. Caius, *De antiquitate Cantabrigiensis Academiae libri duo*, Londra, 1568, s. 21-25; Caius'un "dev" kelimesinin kökenine ilişkin verdiği bilgi eskidir. Başka filolojik sorunlara modern yaklaşımı V. Nutton tarafından ele alınmıştır, "John Caius and the Eton Galen: Medical Philology in the Renaissance", *Medizinhistorisches Journal*, 20, 1985, s. 227-252; Oxford ile Cambridge arasındaki eskilik tartışması (kürek yarışlarının atası) T. D. Kendrick tarafından ele alınmıştır, *British Antiquity*, Londra, 1950.

24) Bkz. J. Sleidanus, *De quatuor monarchiis libri tres*, Leyde, 1669, s. 11 ve J. Franklin, *a.g.y.*, s. 124-125. Ayrıca, bkz. H. Savile, "Prooemium Mathematicum", Bodleian Library, İS Savile 29, fol. 32 ön: Burada Berosius'un Kalde Tarihi'nin *defloratio*'suna verilen bir atlın altı çizilmiş ve atıf parantez içine alınmıştır; acaba şüpheleri mi vardı?

25) M. Cano, *Loci theologici*, II, 6, , Venedik, 1776, s. 234; G. Barreiros, *Censura in quendam auctorem qui sub falsa inscriptione Berosi Chaldaei circumfertur*, Roma, 1565, s. 26-30.

26) Bkz. G. Barreiros, *a.g.y.*, s. 35-37; V. Borghini, *Discorsi*, Floransa, 1584-1585, I. cilt, s. 229.

27) G. Barreiros, *a.g.y.*, s. 56-59 (buradaki kendi kronolojisi şüpheli gözükmektedir).

Romalıların "vakayinâmeler"ine gelince Cano, tarihyazımına ilişkin, çok da zekice kaleme aldığı bir denemede, bunların hiç birinin varolmadığına dikkat çekmişti. Nanni'nin esas kaynağı olan Josephus, Yunanlıların kamu tarihçiliği ihdas etmiş olduğunu reddeder. Erken dönem Roma tarihinin esas kaynağı olan Livius da, "kütüphanelerde ve tanrıların tapınaklarında, kamusal vakayinâmeler bulunmadığı"nı söyleyerek, kamusal kayıtlara nadiren gönderme yapmasının yanısıra pek çok hatalı ya da şaibeli bilgiyi neden aktardığını da açıklar. Cano'nun vardığı sonuç acımasızdır: "Yunan ve Roma monarşilerinin kamusal vakayinâmeleri olduğunu ve başka tarihlerin bunlara göre denetlenmesi gerektiğini söyleyenler boş konuşur... Çünkü, Yunanlıların ya da Romalıların kamusal vakayinâmeleri olmadığı ortaya çıkartılmıştır: Bu da demektir ki, Roma ya da Yunan yıllıklarına uygun olarak senetler ya da takvimler tasvir eden hiç bir yazar olamaz".[28] İşte burada Nanni'nin kendi tarihsel hayâlgücünün sınırları, ona karşı durmaktaydı. Klasik tarihçilik uygulamalarına ait daha modern bir fikre göre, böyle "kamusal vakanüvisler", nadir de olsa, var idi.

Wittenbergli kronolog Johann Funck'un tepkileridaha da karmaşıktı. Kopernik'in *De revolutionibus*'una, yanlış fikirler veren meşhur bir önsöz yazan, Philipp Melanchthon'un öğrencisi ve Andreas Osiander'in arkadaşı olan Funck, hem filolojik hem de ilmi araçlarla antik dünyaya ait belgelere saldırmıştı. Bunlar sayesinde Annici yazarların en ölümcülü olan Metasthenes'in sahihliğini yokedivermişti. Metasthenes, Yahudilerin Babil'den sürülmesinden hemen önceki ve sonraki yüzyılları, Kitab-ı Mukaddes'in ya da her hangi bir pagan yazarın yapabileceğinden daha eksiksiz, tutarlı ve makûl bir biçimde anlatıyordu. Funck, kimi erken dönem Bizanslı yazarlar ile Kopernik'in yaptığı gibi, antik dönemin büyük gökbilimcisi Ptolemaios'un muhafaza ettiği verilerden yararlanmaya koyuldu. Tıpkı onlar gibi, Kitab-ı Mukaddes'te adı geçen Asur kralı Salmanassar'ı, hatalı biçimde, Ptolemaios'un kullandığı Babil gökbilimsel kayıtlarının başladığı tarih olan İÖ 26 Şubat 747'de tahta çıkan Babil kralı Nabonassar zannetti. Ama onlardan farklı olarak, gökbiliminin vardığı sonuçları tarih adına sistematik biçimde didik didik etti. Kitab-ı Mukkaddes'teki Nabukadnetzar'ı ise (modern ölçülere göre hatalı olarak) Ptolemaios'un bahsettiği kral Nabopolassar olarak teşhis etti. Ptolemaios'un, Nabopolassar'ın hükümdarlığının başlangıcını, bir

28) M. Cano, *a.g.y.*, s. 230-32.

ay tutulmasının "Nabopolassar'ın beşinci yılında, Nabonassar'dan 127 yıl sonra [İÖ 21-22 Nisan 621]" tarihini belirleyerek kesin biçimde tesbit ettiğine dikkat çekti.[29] Metasthenes'teki Nebukadnetzar farklı bir döneme tarihlendirilmişti. Bundan da, Metasthenes'in ya da kullandığı arşivlerin reddedilmesi gerektiği sonucuna vardı: "Bu otoritenin yolunuzu kapatmasınagöz yummayın. Aksine, Kutsal Kitap'la ve Ptolemaios'un zamana dair kesinlik taşıyan gözlemleriyle ne derece uyuştuğunu denetleyin. Bu yolla, mutlak gerçekliğe ulaşmayı başaramasanız bile, ona yaklaşabileceğiniz en yakın noktaya erişirsiniz".[30]

Bir dizi metni tetkik ettikten sonra Funck, Antikçağ tarihçilerinin, eleştirel bir elemeye tabi tutulmak şartıyla, gökbilimcilerin boş bıraktığı noktalarda yol gösterici olabileceklerine de karar vermişti: Ktesias ile Metasthenes değil ama, Herodotos ile Eusebius tercih edilmeliydi.[31] Böylece Antikçağ'da kesin tarihlendirmeye giden yolda öncülük yapmıştı. Her ne kadar, söylev çektiği okuyucu gibi gerçeğe ulaşmasa da, ayaklan dikkate değer biçimde yere sağlam basıyordu. Yine de Funck'un Metasthenes'e yönelik tetkikleri, Nanni'nin yazarları ya da arşivleri konusunda daha kapsamlı sorular sorması için harekete geçmesine neden olmamıştı. Luther'in dünya tarihinin lekesiz beyaz boşluklar sunduğu ilk sayfalarında Funck'un, hepsi de Annici kaynaklardan alıntılanmış, devlere ait sözleri ve ilk yedi Homeros'u cirit atıyordu. Funck, Berosius'unkini "Babillilerin en tasdik edilmiş tarihi" olarak kabul ediyor ve onu coşkuyla, yalanı yalanına kopyalıyordu.[32] Yani, modern türlere çarpıcı biçimde benzeyen teknik yöntemler, şaşırtıcı derecede teslimiyetçi bir safdillikle yan yana varolabiliyordu.

Bodin, Nanni'nin metinleriyle Funck'un fikirlerine karşı, büyük bir güçle mücadele etmiştir. Hazırladığı tarihçiler bibliyografyasında yer verdiği Berosius'tan ve Manetho'dan parçaların, olası uydurukluklarına dair tedbirli atıflar yapacak kadar bilgi sahibiydi. Ama aynı şeyi Metasthenes'e ya da sözde-Philon'a (daha doğrusu Diktys ve Dares'e) yapabilecek kadar bilgiden de yoksundu.[33] Metasthenes'in tarihçileri

29) Ptolemaios, *Almagest*, V, 14.

30) J. Funck, *Commentariorum in praecedentem chronologiam libri decem*, Wittenberg, 1601, fol. B iiij ön.

31) Aynı, fol. (B v) arka.

32) Aynı, fol. (A v) arka.

33) J. Bodin, *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*, 10. bölüm, *Œuvres philosophiques*, P. Mesnard (haz.), Paris, 1951, s. 254-57.

seçmeye yönelik öğütlerinden, tek bir ihtiyat kaydı koymadan alıntı yapıyor ve Metasthenes'i, arşiv kaynaklarından yararlanan ve (onlara karşı nesnel olabileceği) başka bir halk hakkında yazmış bir tarihçi olarak methediyordu.[34] Funck'un ortaya koyduğu meselelere gelince de, dengesini kaybettirecek derecede bir algı eksikliğine kapılıyordu. Berosius ve Metasthenes hata yapmış ya da kötü kaynaklar kullanmış olduklarından "göksel hareketlerin kuralları" ile ters düşmüş değillerdi. Bodin'e göre hükümdarsız geçen yılları ve ayları kaydetmemişlerdi: "*Scriptor diligens - dikkatli müverrih*" Ktesias'ın yaptığı gibi bunu yapmış olsalardı, bütün ihtilaflar ortadan kalkacak, bütün iyi kaynaklar tek ve mutlu bir tarihsel ailede birbiriyle tutarlı biçimde bir araya gelecekti.[35] Bodin'in Hıristiyanlığa yönelik pagansaldırılarını ahlaki çöküntüye bağlamak yerine, çevrenin ve eğitimin bir sonucu olarak kabullenmekten kaçınmaması, onun, anlama kabiliyeti oldukça yüksek bir okuyucu olduğuna işaret eder. Ancak Metasthenes'ten faydalanmış olması, eleştiri gücünü dar sınırlar içine hapsetmiş, dahası, eleştirel yönteme dair fikrinin Nanni'den alınmakla kalmayıp, onun etkisiyle biçimlendiğini de göstermiştir. Bodin'in tarihçilere tek bir yafta takılması yerine, onların tek tek incelenerek değerlendirilmeleri yönündeki ısran da, Nanni'nin, bir tarihçinin belli bir krallık için kabul edilebilir bir kaynak olmasına rağmen, bir diğeri için güvenilmez olabileceğine dair savının, gözden geçirilmiş halinden başka birşey değildir. Bodin, buna örnek olarak, Halikarnassoslu Dionysios'un, Romalıların kalpazanlıklarını, kendi soydaşı olan Yunanlılarınkilerden daha nesnel olarak tanımlamasını gösterir, ve bundan dolayı, her bir farklı noktada, farklı biçimde okunması gerektiğini söyler. Bodin'in yöntembilimsel nasihatlerle dokunmuş albenili halısı ışığa tutulduğunda, aşırı süslemelerle dolu Annici yamalar ortaya çıkar. Eserlerini gayet iyi bildiği, ama bir köşede unutulup kalmış olan Johann Funck'un ciddi keskinliği ve gücüyle kıyaslandığında ise, Bodin'in bir tarih eleştirmeni olarak ne kadar zayıf kaldığı çarpıcı biçimde görülür.

On altıncı yüzyıl ortası okuyucuları içinde en karmaşık ve en ciddi etkiyi bırakmış olanı Flaman doktor Joannes Goropius Becanus'tur.

34) Aynı, 4. bölüm, s. 126.

35) Aynı, 8. bölüm, s. 240. Modern bir yazarın Ktesias hakkındaki yargısı için, bkz. R. Drews, *The Greek Accounts of Near Eastern History*, Cambridge, s. 103-116 (örneğin s. 109: "bütün ayrıntılar uyduruk"). Mass., 1973,

clesiæ vsque ad annum Christi M. D. LII.

Status ecclesiæ incerti autoris, à Christo nato vsque ad annum M. D. LX

Clar.1548. Io. Sleidani historia ecclesiastica, ab anno Christi M. D. XVII. vsque ad annum M. D. LV.

Historiæ Magdeburgicæ centuriæ duodecim à nato Christo vsque ad annū M. C C. quibus veterum omnium scriptis ecclesiasticæ historiæ copiosè explicantur.

De statu religionis & ecclesiæ sub regibus Henrico II. Francisco II. & Carolo IX. incerti autoris Gal.

Historici sectæ Arabicæ.

Clar.1000 Clar.1500 Coranus seu Furcanus, ex omnibus Corani, qui Mahumetis nomine circumferebantur, collectus anno post Mahumetem C X.

Historici Caldæorum, Assyriorum, Medorum, Ægyptiorum, Persarum, Phœnicum, Hebræorum, Parthorum: quorum gesta sunt ab ipsdem fere scriptoribus comprehensa.

Libri Regum, Paralipomenon & Esdræ.

Clar.1000 Clar.440 Herodoti Halicarnassæi libri novem historiarum.

Ctesiæ

Ctesiæ Cnidij, Agatharchidis & Memnonis fragmenta, de regibus Persarum & Assyriorum. Clar.1000 Clar.377

Xenophontis Atheniensis, de expeditione Cyri (cuius fuit legatus) in Persidem. Clar.400 Clar.0.

Berosi sacerdotis Caldæi fragmenta, quæ seruantur, libri quoque compluribus. Clar.1000 Clar.340.

Metasthenis Persæ, de iudaico tempore & annalium Persarum libri. Clar.1000 Clar.450.

Manethonis sacerdotis Ægyptij fragmenta, quæ seruantur, de Regibus eorum populorumque. Clar.1000 Clar.350.

Iosippi libri duo aduersus Appionē Grammaticum, ac x. antiquitatum Iudaicarum. Clar.1000 Clar.79. Clar.40.

Hegesippi liber 1. de bello Parthico. Clar.140.

Appiani Parthicus.

Procopij de bello Persico libri II. Clar.540.

Historici Græcorum, quonomine veniunt Ionici, Æolici, Dorici, qui Asiam minorem & Europam, à Danubio, Acroceraunijs, & Hemomonte, vsque ad mare Ionicum, in insulis & continente sedes fixerunt.

Dictys Cretensis de bello Troiano, libri VI. à lingua Punicala Latinam à Q. Septimio conuersi. Clar.1000 Clar.1150.

P 2 Da-

Bir öncünün acıları. Jean Bodin ilk tarihçi kaynakçasını Methodus ad facilem historiarum cognitionem başlıklı eserinde vermişti. Eser, eski ve yeni kalp ürünler barındırır, yeni olanları Nanni'nin elinden çıkmadır ve Bodin bunları olgusal olduğu kadar düşünsel açılardan da kullanmıştır. İşte böylece kalpazanın işi tarihsel eleştirinin içine sızmıştır. Bodin'in *Methodus*'unun Paris, 1572 baskısından.

1569 tarihli *Origines Antwerpianae* (*Anvers'in Kökenleri*) kitabı, Nanni'ye en zeki ve kurnazca saldırıyı yaparken incelememize konu oluşturan eserleri temel almıştı. Kalpazanlığı ortaya çıkarabilmek için, Nanni'nin kişiliklerine büründüğü gerçek yazarlara ait, bulabildiği tüm Yunanca fragmanları toplamıştı. Özgün metinleri ortaya çıkartıp inceleyerek, Nanni'nin uydurmalarının, sadece asılların türevleri olmakla kalmayıp, çok ciddi hatalar ve eksiklerle dolu olduğunu da birçok kez göstermişti. Nanni yalnızca Latince bildiği için, esas kaynaklarını ikinci elden kullanmak zorundaydı. Sözgelimi Eusebius'un dünya tarihinden Aziz Hieronymus'un yaptığı Latince çevirideki bir bölüme göre yazdığı bir metinde, ozan Arkhilokhos'un Homeros'un yaşadığı zamana dair bir görüşünü dile getirmişti. Goropius ise Arkhilokhos'un araştırmacı değil şair olduğunu biliyordu. Goropius, üstüne üstlük Yunanca da biliyordu ve Kilise Babaları'ndan İskenderiyeli Clemens'in *Stromateis*'inde derlediği geniş çaptaki bilgiler arasında, Nanni'nin bunu yazarken esas aldığı bilginin Yunanca aslını bulmuştu. Bu Arkhilokhos'a dair bir bilgi olmakla birlikte, onun verdiği bir bilgi değildi, gerçek bir tarihçiye, Theopompos'a atfediliyor, Homeros'la Arkhilokhos'un birbirlerinin çağdaşı olduklarını söylüyordu. Goropius böylece hem Nanni'nin Arkhilokhosunun sahteliğini, hem de bu sahtelik meselesinin asıl Yunanca kaynağın bozulmuş Latince bir uyarlamasından türetilmiş olduğunu ortaya çıkartmıştı.[36] Kısacası Nanni'den, kuramlar geliştirmekten çok parçalar toplayıp onları izah etmeye yönelik bir ilham almış, bunu yaparak da antik dünyadaki eleştirel tarihyazımının tarihini yeniden kurmaya yönelik sistematik gelişmeyi başlatan kişi olmuştu. *Origines Antwerpianae* ise yirminci yüzyılda bu sahada devrimler yaratan Felix Jacoby'nin *Die Fragmente der grieschischen Historiker*'inin, yani Yunanlı tarihçilerden kalan parçaların o önemli derlemesinin uzak atası olmuştur.

Dahası, Goropius'un kafasında olumsuz eleştiri ve teknik filolojiden fazlası vardı. Antik dünyanın tarihine yönelik kendine özgü bir tarihçe kurgulamıştı. Ona göre Hollandalılar, Nuh Tufanı'ndan önce dünyada yaşayan halkların kalıntılarından biriydi; dilleri de tek heceli pek çok

36) J. Goropius Becanus, *Origines Antwerpianae*, Anvers, 1569, s. 357-62. Goropius söz konusu metnin gerçek kaynağını belirtir: Bu, Theopompos'un Philippica, XLIII. kitabının bir fragmanıdır ve İskenderiyeli Klemens'in Stromateis'i içinde muhafaza edilmiştir (I. 117, 8 = FrGrHist I 15 F 205).

kelimesiyle Adem'in ilkel dilinden başka birşey değildi. Bunu kanıtlamak için de çeşit çeşit tanıklıklara başvurmuştu. Bunların içinde en dikkate değer olanı, kral Psammetikhos'un, bir odaya kapatarak konuşmayı öğrenmelerine izin vermediği iki çocuğun kendiliklerinden Frigce "Bekos" kelimesini kullanarak ekmek istemeleri üzerine, ilk insan ırkının Mısırlılar değil de Frigyalılar olduğunu saptayan deneyidir. Goropius'un makul ölçülerde yaptığı tartışmaya göre, bu deney Hollandalıların en eski millet olduğunu gösteriyordu: Çünkü "ekmek yapan kişiye" *Becker* diyorlardı. Anvers'in sakinlerinin dili, şu kralın bu eski deneyine göre, onların en eski ve en soylu diye kabul edilmesini gerektiriyordu".[37] Dünya tarihinin gözden geçirilmiş bu yeni hali, Goropius'un da teslim ettiği gibi, kaynakların alışılmadık bir biçimde okunmasına dayandırılmıştı ve Goropius'un Nanni'yeyönelik saldırılarıyla yakından ilintiliydi. Kendi yazdığı göçler tarihinin en can alıcı noktalarından biri, Nanni'nin Nuh peygamber ile yoldaşlarının devler olduğuna dair tezinin reddine dayanıyordu; bu da kusursuzluğa erişme kaygısı kadar önyargının da, koleksiyonculuk ve yorumculuk konularında Goropius'a ilham verdiğini gösterir.

On altıncı yüzyılın ortaları, dünya tarihini yeniden biçimlendirmesi ve bunu yapmak için kullanılacak kaynakların hangileri olacağı konusu üzerinde yeniden düşünmeye yönelik topyekün bir çabaya tanık olmuştu. Ama Bodin gibi yeni meşhur olmuş tarih kuramcıları, Funck gibi işkolik kronologlara ya da Goropius gibi haşin hayâlperestlere kıyasla, bu çabaya daha az katkıda bulunmuştu. Eleştiriyle ilgili biçimlerin hiçbiri, tek bir yazarın ya da tek bir tarzın tekeli altına sokulamazdı; bazı durumlarda hayâlperestler, diğerlerine göre çok daha gözüpek ve hayret verici derecede gerçekçiydiler. Birçok tarihçinin gözünde Anni, çoğu zaman kendi kışkırttığı, yirmi yıl süren hararetli bir fikir tartışmasının sonucunda, geride bıraktığı kalp metinleri ve güya antik eleştiri kurallarıyla tarih sahasının büyük bir bölümünde hüküm sürmeye devam ediyordu. Ama en azından ona saldıranlardan biri, Goropius, Scaliger'in 1600'den sonra tam ve eksiksiz bilgiye doğru alacağı yolu, daha o zamandan görmüştü. Nanni kendi kalp parçalarını pek etkili olmayan bir biçimde üretip dağıttığı için, sahici olanlara yönelik araştırmalara başlama zamanı gelmişti ve onlara yönelik pek yoğun bir takibat elbette ki gerekmeyecekti.

37) J. Goropius Becanius, *a.g.y.*, ithaf.

Bu durumda Goez, Nanni'nin araştırmacılarla tarihçileri böylesine yaygın biçimde harekete geçirmesine dikkat çekerken, muzafferane biçimde haklı, ama onun yalıtılmışlığına ve özgünlüğüne dikkat çekerken de o denli hataliydı. Diğer araştırmacıların, yeni ve etkili bir kaynak eleştirisinin doğuşunu, on altıncı yüzyılda bu yöntem etrafında gelişen bütün fikir tartışmalarıyla özdeşleştirmeleri de elbette hataliydı. On altıncı yüzyılın kuramcıları tarihin yazılmasının, psikolojik ve mekanik boyutları üzerine, ikna edici ve özgün tartışmalar yapmışlardı. Ama onların bu görüşlerini modern olarak nitelemek, Nanni ile olan göbek bağlarıyla, hakiki ve kalp kaynakları birbirinden ayırma konusundaki genel beceriksizliklerini görmezlikten gelmek demektir. Bunu yapmak ise "hagiografik anakronizm"dir; yani geçmiş zamanların özgün ve bilgili düşünürlerine, yine geçmiş zamanlara ait fikirlerle yöntemleri, onların tavırlarına ve kabiliyetlerine göre değil de, bizimkilere göre atfetmektir.[38] On altıncı yüzyıl ortası araştırmacıları, kaynak eleştirisinin çok çeşitli biçimleriyle ilgiliydiler. Kimileri, bizim bile hâlâ kabul edebileceğimiz kurallara göre hareket ederken, kimileri de, yeniden ifade etmeye kalkışsak da zorlanacağımız kurallara uyuyordu. Tüm bu teknik çalışmaların içinde en özgün olanı, kavramsal yapısından çok, uygulamasıyla daha özgün görünen Goropius'unkiydi.

Bu arada, Leyde'ye geri dönersek, Scaliger sahtesine yaptığı gibi, hakiki Berosius'u reddetmemeyi nasıl becermişti? İncelediğimiz yazarlardan hiçbiri Berosius'un olgusal içeriği yanlış da olsa, aktardığı bilgiler sahte de olsa, yine de genel olarak güvenilir bir metin olarak kabul etmeyi düşünememişlerdi. Aydınlanma ne zaman olmuştu?

Başlangıçta Scaliger, Gropius'la aynı kaynaktan ilham almıştı. Bu da Anni'nin sevk ettiği yol olan, Josephus, Eusebius, Clemens ve diğerlerinin yaptığı kapsamlı Yunanca derlemeleri, Annici eserlerdeki sahtelerinin yerine hakikilerini koymak için eşelemekti. Scaliger'in tarih ve kronoloji üzerine çalışması uzadıkça, hakiki kaynakların derlenmesi ve kalp olanların ayıklanması işi ona daha acil gelmeye başladı. 1598'de yayınladığı *De emendatione temporum*'un ikinci baskısına tarihsel metinlerden seçilmiş Yunanca parçalar ile kendi yazdığı şerhlerden oluşan uzun bir ek koymuştu. Bunlarda kâh Porphyrius ve

38) N. Swerdlow, "Pseudodoxia Copernicana: or, Enquiries into Very Many Received Tenets and Commonly Presumed Truths, Mostly Concerning Spheres", *Archives internationales pour l'histoire des sciences*, 26, 1976, s. 108-158.

Sanchuniathon hakkında tartışmış, kâh hakiki Berosius'un Josephus ve Eusebius'tan alıntıladığı bazı parçaları açıklamalarla vermişti. *Thesaurus temporum*'un 1606 baskısının büyük bölümünü ise Antikçağ tarihine dair metinlere ya da metin fragmanlarına ayrılmış büyük çaplı bir antoloji oluşturuyordu. Bunların arasında Manetho'nun Mısır hanedanlarının listesi ile Ptolemaios'un Babil hükümdarlarının *Kanunnâme*'si gibi çok önemli eserler de vardı. Scaliger'in notlarından, *Kanunnâme*'yi önce küstah bir kalpazanlık eseri zannederek reddettiğini, ancak sonradan başka tarihsel ve gökbilimsel kayıtlarla tutarlılığını farkederek hakiki olduğunu farkettiğini öğreniriz. Scaliger'in bu türden sorgulamalarını, yaşadığı döneme ait birçok başka şaibeli metne de yönelttiğini biliyoruz. Genç bir adam olarak *Hermes Külliyatı*'ndan büyülenerek, onu "[Philon Judaeus'tan] daha heyecan verici ve gerçekten de çok eski" diye tanımlamıştı. Yaşlı bir adam olaraksa, Diktys'i, Dares'i, Aristeas'ı ve de *Kibeleci Kehanetler*'i eşit derecede keyif alarak tahrip etmiş, Casaubon'un şahsında da aynı eleştirel coşku ve bilgiyle dolu bir müttefik bulmuştu.[39]

Bununla beraber Scaliger, Casaubon'dan bir anlamda daha da ileri giderek, Manetho ve Berosius'un, sadece hakiki Helenistik metinler olmakla kalmayıp, biraz soluklaşmış da olsalar, çok daha eski Yakındoğu kayıtlarının suretleri olduğunu anlamıştı. Metinler hayâller ve hatalara bulanmış da olsalar, hâlâ geçerliydiler. Bu metinlerden yaşlarının gerektirdiği hürmetin esirgenmemesini söylüyor, ve bunların hayâl ürünü olmayıp, tıpkı Yunan mitolojisi gibi, yeniden ele alınmış hakiki vakalar olduğunun farkedilmesi gerektiğinde de ısrar ediyordu. Belki de günün birinde, yeterince eleştirel bir yaklaşımla, hayâllerle büründürüldükleri aldatıcı kisveden sıyrılarak, en eski dönemlerin gerçek ve dosdoğru tarihinin temellerini atabilirlerdi. Bu yaklaşım Casaubon'a fazla hoşgörülü gelmiş, Scaliger'in kitabının ondaki nüshasına şu notu düşmüştü: "Bu budala insanların uydurmalarının, gerçek tarih için ne gibi büyük işlere yarayabileceğini göremiyorum".[40]

39) Bkz. A. Grafton, Higher Criticism Ancient and Modern: The Lamentable Deaths of Hermes and the Sibyls", *The Uses of Greek and Latin: Historical Essays*, A.C. Dionisotti vd. (der.), Londra. 1988, s. 155-170.

40) J. Casaubon, *Thesaurus temporum* (Leyde, 1606) nüshasının kenarına düştüğü not (bu nüsha bugün Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunmaktadır, sıra no: Adv. a.3.4), *Isagogici canones*, 309: "Ego non video quae magna utilitas sit ad historiam veram in istis stultarum gentium figmentis", bu, Scaliger'in Manethon'un Mısır hanedanları listesi hakkındaki fikrinin bir değerlendirmesidir.

Geç Rönesans'da hayâl edilmiş bir geçmiş. S. Petri ve müridleri Frizyalılar: Kendilerini antik tarihin içinde görmek isteyen bir tek •nlar değildi. Bu muhteşem anıt. Driiid Chyndonax'in sözde mezan, •n alnncı yüzyılda büyük ilgi uyandırmıştı ve s•n büyük Rönesans dönemi yazıt derlemesi •lan Inscripticmes antiquae l•tius •rbis r•mani'de yer almıştı. Uzun ve ayrıntılı bir değerlendirme yazısının da eşlik ettiği bu resim, 1 Guenebauld, Le reveil de Chvnd•nax, Dii•n, 1621'den alınmıştır.

Scaliger'in bu hoşgörülü yaklaşımı, tıpkı eleştirel yöntemi gibi, kalp bir malzemeden kaynaklanan, küçük ama rahatsızlık verici bir taneciğin işlenmesiyle oluşmuş inciye benziyordu. Bunun kaynağı Nanni'nin *Antiquitates*'i gibi kozmopolit bir klasik değil de, Friesland civarındaki antikerlerin verdiği kırsal kökenli bir eserdi. On altıncı yüzyılın başlarında yaşamış bazı entellektüeller, bu bölge için bir *Urgeschichte* (prehistorya) modeli geliştirmişlerdi. Friso, Saxo ve Bruno adlı üç Hintli gencin İÖ dördüncü yüzyılda anavatanlarını terkettiği yollu bir tartışma gelişmişti. Bu gençler, Platon'dan ders alıp, Makedonyalı Philippos ve İskender için savaşmış, ve Frisia'ya yerleşerek buranın esas yerlileri olan devleri kovup Groningen'i kurmuşlardı.[41] Bunun hayâli bile etkileyicidir: Redingotlarıyla ateşin etrafına oturmuş, nazik nazik Sanskritçe konuşan üç genç adam. Bu hikâye 1600'lü yıllarda, Scaliger'in saygı duyduğu Ubbo Emmius adındaki eleştirel bir hümanistin kanına dokundu. Emmius bu hikâyeyi ve güya yazılı kaynaklara dayanan temelini tahrip etmek için işe koyuldu. Friso ve yoldaşlarını masal kahramanları olmakla itham etti. Onların varlığını beyan eden kaynakların kesin yerlerini sordu: "Bunlar hangi arşivlerdir? Bu kaynakları hangi yazarlar oluşturmuştur? Bunlar hangi dildedir? Bunları şimdiye kadar kim, nerede muhafaza etmiştir? Bunları gören olmuş mudur?".[42] Friso'nun oğlu Scholto'nun *Frizyalıların İskoçya'daki Kolonileri Üzerine* başlıklı kitabına ve bunlara benzer saçmalıklara da benzer hakaretlerle, tepeden bakarak değinir.

Frizyalı başka bir entellektüel, Suffridus Petri, Friso masalına seçkin bir Latince ile yeniden revaç kazandırmıştı. Her kalpazanın ihtiyatî tedbir olarak yaptığına benzer biçimde, "Frizya dilinde, ama Yunan harfleriyle yazılmış" ve kaybolmuş esas metinleri ve sözde bir arşivi buluvermişti. Emmius'un meydan okumasına ve iğnelemelerine maruz kalan Petri, kalpazanın geleneksel hamlelerinin yerine, çok daha zekice ve benzersiz bir savunma hazırlamıştı. Artık kaybolmuş antik metinlerin ve Livius ile Tacitus'tan bu yana bilinen, ilk Romalılarla Cermenlerin *carmina* türünden popüler şarkılarının, ciddi tarihçilerin ihmal ettiği Frizya'nın kökenlerine ilişkin bilgileri içerdiklerini iddia ediyordu.

41) Bu *Urgeschichte*'nin özeti için, bkz. S. Petri, *Apologia... pro antiquitate et origine Frisiorum*, Franeker, 1603, s. 15-17

42) U. Emmius, "De origine atque antiquitatibus Frisiorum", *Rerum Frisicarum historia*, Leyde, 1616, ff.

Bu türden popüler kaynakların, masalsı da olsalar hor görülmeyip, çözümlenmeye değer olduklarının üzerinde ısrarla duruyordu: "İyi bir tarihçi antik geçmişi masallar yüzünden bir kenara atmamalı, hatta antik geçmişin harcına, onu bu masallardan arındırmalıdır".[43] Kısacası, sözlü gelenek, hor görülmeyi değil, eleştirel biçimde yeniden ele alınmayı gerektiriyordu. Bu da ancak, eleştiriyle yoğrulmuş, uygun nitelikte hürmetkâr bir tavırla alınabilecek bir sonuçtu.

Scaliger'in, Hollanda'yı kökenlerine dair mitlerden arındırmaya yönelik bu tartışmalardan haberdarolmasının nedeni ise, Janus Dousa gibi Leydeli dostlarının, bu işin içinde olmasındandı.[44] Burada da dikkati çeken, yine, verdiği tepki olmuştur. On altıncı yüzyıl sonlarındaki en büyük tarih araştırmacısı olan dostu Parisli Jacques-Auguste de Thou gibi, Emmius'u yücelterek, kendi modeline uygun düşen eleştirel bir araştırmacı olarak kabul etmişti. Ama bununla birlikte Petri'yi de taklit etmişti. Petri'nin Friso için takındığı hoşgörülü ve seçmeci tavır, Scaliger'in Berosius ve Manetho'ya olan yaklaşımını şekillendirmişti. Scaliger, Babil *Urgeschichte*'sini yayınlayıp, bunun hakiki olayların mitleşmesi olduğuna dair müdafaasını yaparken, hakiki Yakındoğu'yu Batı geleneğiyle bütünleştirmek amacıyla, kalpazanlarla hayâlperestlerin araçlarından faydalanıyordu. Kalpazanlığı yapan Nanni değil Petri'ydi ve Petri, filolojiye fethetmek zorunda kalacağı, yüksek zekanın ve bilginin ürünü olan yeni dünyalar kazandırmıştı. Modern çağın başlangıcında eleştiri işte böylesine yüksek bir düzeye erişmişti. Yani özetle, kalpazanlığın meydan okuma ve eleştirmenleri harekete sevketme işi had safhaya varmıştı.

Kalpazanlık ve filoloji, Rönesans'ta olsun Helenistik İskenderiye'de olsun, birlikte batıp, birlikte çıkıyordu. Bazen kalpazanlar mükemmel eleştiri yöntemlerini ilk ortaya koyanlar oluyor, bazen de, filologlar bunu yapmaları için onları dürtüklüyordu. Ama her durumda da eleştiri, gelişebilmek için, kalpazanlarından gelecek olan uyarımlara bağımlıydı. Eleştiri sadece, kaynakların içinde bulunduğu durumun yarattığı

43) S. Petri, *a.g.y.*, s. 40-41.

44) Bkz. S. Schama, *The Embarrassment of Riches*, New York, 1987, II. bölüm; Suffridus Petri ve Ubbo Emmius hakkında, bkz. E.H. Waterbolk, "Zeventiende-eeuwers in de Republiek over de grondslagen van het geschiedverhaal: Mondelinge of schriftelijke overlevering", *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 12, 1957, s. 26-44; E. H. Waterbolk, "Reacties op het historisch pyrrhonisme", *Bijdragen voor de Geschiedenis der Nederlanden*, 15, 1960, s. 81-102; Erasmus, The Origins of Rome.

ihtiyaçtan dolayı varoluyor değildi. Aldatmaya yönelik kasıtlarla ve zekice bir beceriyle ortaya konmuş yığınla hile-hurdayla dolu bunca kaynağın varlığı, eleştirinin varoluşunda hayati bir rol oynamıştır. "Hırsızın hakkından hırsız gelir", epeyce uzun bir zamandır polislerin kullandığı bir deyimdir; "kalpazanın hakkından kalpazan gelir" ise, edebi müfettişlerin çalışmaları boyunca pekâlâ onlara eşlik edebilecek bir sözdür.

Sonsöz

Günün birinde Herakles'in karşısına iki kadın çıkar. Biri ona güç işlerle, ezâyla ve cefâyla dolu meşakkatli bir hayat, diğeri ise yan gelip yatmakla ve zevk-ü safâyla geçecek müreffeh bir hayat vaad eder. İlk kadın kendisini Fazîlet, ikincisiyse Fuzûlet olarak tanıtır. Görünürde Fuzûlet daha çekici gelse de, Fazîlet, Herakles'in sonunda iyi bir noktaya varabilmesi için, daha güç olan yolu takip etmesi gerektiği konusunda çok dokunaklı ve itiraz kabul etmeyen bir tartışma yapar. Ne yazık ki, kalpazanlık ve eleştiri, Fazîlet ve Fuzûlet'e kıyasla daha fazla benzeşirler; ikisinin arasında bir seçim yapmanın Herakles'inkine kıyasla çok daha karmaşık ve zorlu olduğu da tecrübe ile sabittir.

Hem kalpazanlık, hem de eleştirmenlik, büyük çaplı ortak bir meseleyi çözme konusunda birtakım yollar ortaya koyar. Her büyük uygarlıkta zamanla, otorite kurmuş metinlerden oluşmuş bir külliyat ortaya çıkar; bunlar toplumsal, dini ve siyasi esasları belirler, yaşamı düzenleyen kuralları ortaya koyar. Yaşam tarzları ve kurumlar değişse de, metinler, tıpkı Dorian Gray gibi ebedi bir gençlikle, değişmeden kalır.

Bunlar er ya da geç, yol gösterdikleri uygarlığın uğradığı değişime ayak uydurmakta ciddi biçimde yetersiz kalır.

İşte bu noktada metinlerin yorumuyla görevli entellektüeller seçim yapmak zorundadır. Mecazı tercih edip, metinlerin *günümüzde* günün koşullarına uymadığını, bununsa edebi özelliklerin gerçek anlamın üzerini örtmesinden kaynaklandığını söyleyebilirler. Bu gerçek anlamı ise yalnızca, yetkin bir tefsir ortaya çıkartabilir. Böylece de, hem metnin işe yararlığını sürdürmüş, hem de yorumcuların otoritesini vurgulamış olurlar. Ya da harfi harfine açıklamayı tercih edip, ısrarla, modern koşulların gelişmeden değil de, bozulmadan kaynaklandığını söyleyebilirler. Metinler silbaştan bir reformun temelleri olurlar; toplumun çehresi gençlik portrelerindeki haline sokulmaya çalışılır.

Yorumcular eleştiriyi de tercih edebilir, ve şartların, hep olduğu gibi, zamanla değiştiğini açıklayabilirler. Metinler kendi ait oldukları dünyayı yansıtırlar, ama biz, birtakım eski metinlerin ya da belgelerin standartlarımıza göre yeniden biçimlendirilmiş hallerinin işe yaramadığı, bunların yepyenilerine ihtiyaç duyduğumuz kendi dünyamızda yaşarız. Ya da, çoğu zaman yaptıkları gibi, Amerika'da anayasal içtihat diye bilinen tek bir büyülü iksirin içinde, tüm bu işe yarar ama uyuşmayan yöntemleri harmanlayabilirler. Son olarak da kalpazanlıkla, çehrenin kendisini değil de tasvirini değiştirmeyi deneyebilirler. Eninde-sonunda kalpazanlık, geçmişle başa çıkabilmenin yollarından biridir; diğerlerinin çoğuna kıyasla daha başına buyruk da değildir. Eleştirinin yöntemleriyle kendi yöntemleri arasındaki yapısal benzeşme, uygulamaya yönelik kısa vadedeki amaçlarındaki temel benzeşmeler göz önüne alındığında, yeterince anlaşılır hale gelir.

Kalpazanlık ve eleştirmenlik esaslı bir sınırlamayla da karşı karşıyadır. Eleştirmen de, tıpkı kalpazan gibi, zamandan ve mekândan kaçamaz. Kalpazan zihninde canlandırdığı geçmişe, kendi kişisel değerleriyle, o döneme ait olduğunu sandığı üslupları ve ifade biçimlerini yükler. İşte bu yüzden, kalpazanın eseri zamanla, kaçınılmaz biçimde, yüklenmiş olduğu anlamı yitirerek güvenilirlikten uzaklaşır ve tasarlandığının aksine, kendi zamanına ait bir belgeye dönüşür. Buna karşılık eleştirmen, sahtekârlıkları kişisel nedenlerden dolayı ve geldiklerini iddia ettikleri dünyaya ait olduğu söylenen dönemsel üsluplara da dayanarak, reddeder. Eleştirmenin bazı metin reddiyeleri, bu yüzden, yeri geldiğinde kabul görmemiştir. Antik döneme ait metinlerin

çoğu ile daha geç dönemlere ait olanların bir kısmı eleştiriyle gözden düşmüş, ancak eleştirmenin neyin "klasik" ya da "Ortaçağ'a ait" olup olmadığına dair fikrinin sınırlılığı ortaya çıktığında, eski konumuna kavuşmuştur. Buna rağmen, geçmişe dair genel tavırların nasıl olacağı asla billurlaşmaz. Bu yüzden, hükmettikleri eleştiri, bir Edebi Yargıtay'dan çok, Metinsel Çarkıfelek gibi –geçmişi ayar etmek için gereken, hem kaçınılmaz biçimde keyfi, hem de kaçınılmaz biçimde döngüsel– birşey olmaya mahkumdur. Benzeri bir tanımın kalpazanlık için de yapılabileceği gayet açıktır.

Kalpazanlık ve eleştiri bir yandan da aynı şey değildir. Kalpazan kendini de bizi de, hem kendi geçmişimizden, hem de başka kültürlerinkinden korumaya çalışır. Güçlü metinleri okuyarak yöneldiği bu yolda, kendi ülkülerimiz ve kurumlarımızın, ucu açık bırakılmış yansımalarıyla örülmüş bir sığınak verir bize. Hepsinden öte, teknikleri ne kadar mükemmel, hedefleri ne kadar iyi de olsa, yalan söyler, sorumluluk yüklenmez. Uluslararası Anti-Semitik edebiyatın modern Alman hayranlarıyla, yabancı kökenli sahte ve gizemli hikâyelerin Helenist Yunanlı hayranlarının başına geldiği gibi, kalpazanlığa göz yuman bir kültür, kaçınılmaz biçimde kendi yüksek zeka ürünlerinin itibarını, bazen de onarılamaz biçimde zedeler.

Birçok kez gördüğümüz gibi, eleştiri de vardığı sonuçlarda kaçınılmaz hatalara düşebilir ve kalpazanlığa, kullandığı yöntemleri için ciddi biçimde borçlu kalır. Bu iş, çoğu zaman, taraf tutarak ve araştırmacılıkla ilgisi olmayan saiklerden dolayı yüklenilir. Fakat amaç, gizlemek değil de ortaya çıkartmaktır: Geçmiş ve yabancılara ait kültürleri, esasında oldukları gibi gözler önüne sermek, ama bunu, bize ait olmayanın ne olduğunu anlayabileceğimiz yere kadar yapmak. Psikanalist gibi, eleştirmen de, insanlık tarihi dediğimiz bu uzun bilinçli uykuda başımıza üşüşen canavarlarla mücadele etmek için işe koyulur. Psikanalist gibi eleştirmen de, kırılgan silahlar kullanır ve daima kendi öznelliğinin ihanetine uğrar. Ama psikanalist gibi eleştirmen de, imkansızlığı oranında hayati önem taşıyan bir iş yapar.[1] Bir uygarlıkta eleştirinin yapılıyor olması, o uygarlığın sağlıklı ve erdemli olduğunun göstergesidir; kalpazanlığın yaygınlığı ise, hastalığın ve kötülüğün...

Bir zamanlar Çinli bir eleştirmen, bunları yaratanlar öldükten yüzyıllar sonra, hakiki eserlerle gerçeklerini ayırmanın imkansızlığından

1) Bkz. J. Malcolm, *Psychoanalysis: The Impossible Profession*, New York, 1981.

doğan kederini dile getirmişti: "Eskiler artık gittiler ve onları sorgulamak için öbür dünyadan geri getirmemize imkan yok. Bir yandan bu konuda kavga-gürültü münakaşa ederken, boşa çaba harcamaksızın ve hata yapmadan, hakikate nasıl ulaşacağız?"[2] Batı gelenekleri çerçevesinde yaptığımız bu kısa araştırma, umutsuz bir tablo çizermiş gibi görünebilir. Ama böyle olmadığını umuyorum. Batı geleneğinin bir taraftan büyüleyici, bir taraftan da can sıkıcı olan bu vasfını ele alırken, yalnızca bir eleştirmenin görevi olan şeyi yapmaya çalıştım, (göz ardı etmeden ya da lafçevirmeden) sade ve abartısız kalmaya gayret ettim. Eleştiri geleneği, kaynaklarda hoşa gitmeyen vasıflar olduğu kadar, hoşa gidenler olduğunu da söylemek içindir. Suçlu kardeşinin yaptıklarına ne kadar borçlu olduğunu ve bunlara ne kadar bulaştığını teslim etmeyi reddedersek, bu geleneği sürdürmemiz imkansızlaşacaktır.

2) Lu Shih-hua, zikreden W. Fong, "The problem of forgeries in Chinese painting", *Artibus Asiae*, 25, 1962, s. 99, n. 20.

Açıklamalı Kaynakça

L. D. Reynolds ve N. G. Wilson, *Scribes and Scholars*, 3. baskı, Oxford, 1991, bize Batı araştırmacılık tarihine genel bir bakışı yoğun ve anlaşılır bir biçimde sunmaktadır. Kitap, bir dizi sorunu ele almakta ve özel konular üzerinde ayrıntılı kaynakçalar vermektedir. Daha ince elemiş bir eser istiyorsak, J. E. Sandys'in, *History of Classical Scholarship*'ine bakabiliriz (Cambridge, 1903-1908). Bu kitap eskidir ancak bilgi yönünden inanılmaz derecede zengindir, aynı şu yakın tarihli iki kitap gibi: R. Pfeiffer, *History of Classical Scholarship from the Beginnings to the End of the Hellenistic Age*, Oxford, 1968 ve *History of Classical Scholarship from 1300 to 1850*, Oxford 1976. Bu son kitabın, düzeltilmiş olan Almanca baskısı yeğlenmelidir, *Die Klassische Philologie von Petrarca bis Mommsen*, Münih, 1982.

Daha önce de söylediğim gibi edebi kalpazanlığın tarihi üzerine en iyi kitap, W. Speyer'in *Die literarische Fälschung im heidnischen und christlichen Altertum*'udur (Münih, 1971) ve aynı zamanda modern eleştiri ve kalpazanlık konusunda da birçok bilgi verir. Nadir bulunur bir şüpheciliğin izleri olan N. Brox'un *Falsche Verfasserangaben*, Stuttgart, 1975'deki çözümlemeleri yararlı bir ektir. Çoğu zaman ayrıntıları aşılmış olan J. A. Farrer'ın eski derlemesi, *Literary Forger*, Londra, 1907, hâlâ faydalı bir eserdir. İngilizce olarak, G. Bagnani'nin, "On Fakes and Forgeries", *Phoenix*, 14, 1960, s. 228-244'deki makalesinde ilginç yaklaşımlar bulabiliriz, aynı zamanda R. Syme'ın *Emperors and Biography: Studies in the Historia Augusta* (Oxford, 1971)

başlıklı kitabının "Fiction and Credulity" bölümünü de zikredebiliriz. Yeni bir sentez için, bkz. B. M. Metzger, "Literary Forgeries and Canonical Pseudepigrapha", *New Testament Studies: Philological, Versional, and Patristic*, Leyde, 1980, s. 1-22; ayrıca, bkz. D. G. Meade, *Pseudonymity and Canon*, Grand Rapids, Mich., 1988. Bu iki kitap da iyi kaynakçalar sunar. N. Brox'un derlediği *Pseudepigraphie in der heidnischen und jüdisch-christlichen Antike*, Darmstadt, 1977, antik sahteyazım üzerine en ilginç ve en özgün makaleleri içerir.

Ortaçağ'da kalpazanlık için, bkz. P. Lehmann, *Pseudo-Antike Literatur des Mittelalters*, Leipzig, 1927, yeni baskısı Darmstadt, 1964; H. Fuhrmann, "Die Fälschungen im Mittelalter", in *Historische Zeitschrift*, 197, 1963, s. 529-555; G. Constable, "Forgery and Plagiarism in the Middle Ages", *Archiv für Diplomatik, Schriftgeschichte, Siegel- und Wappenkunde*, 29, 1983, pp 1-41; ve P. Meyvaert, "Medieval Forgers and Modern Scholars: Tests of Ingenuity", *The Role of the Book in Medieval Culture*, P. Ganz (der.), Turnhout, 1986, I. cilt, s. 83-95.

Rönesans dönemi edebi kalpazanlığı ve buna yakın türler C. Mitchell tarafından az bulunur bir açık görüşlülükle araştırılmıştır, "Archaeology and Romance in Renaissance Italy", *Italian Renaissance Studies*, E. F. Jacob (der.), Londra, 1960. Eleştiri için şu iki yazıdaki çelişkin dökümlere bakılabilir: P. G. Schmidt, "Kritische Philologie und pseudoantike Literatur", *Die Antike-Rezeption in den Wissenschaften während der Renaissance*, A. Buck ve K. Heitmann (der.), Weinheim, 1983 ve A. Grafton, "Higher Criticism Ancient and Modern: The Lamentable Deaths of Hermes and the Sibyls", *The uses of Greek and Latin: Historical Essays*, A.C. Dionisotti vd. (der.), Londra, 1988.

17 ve 18. yüzyıllarda icat edilen yeni geçmişler konusunda genel olarak, bkz. I. Haywood, *The Making of History*, Rutherford, Madison ve Teaneck, 1986. Aydınlanma'nın yeni tarihsel bilinç biçimleri üzerine eşsiz bir rehber olan L. Gossman, *Medievalism and the Ideologies of the Enlightenment*, Baltimore, 1968'e bakılabilir. Modern bir kalpazan üzerine yapılmışen derinlikli çalışma D. S. Taylor'ın yayına hazırladığı Thomas Chatterton, *Complete Works*, Oxford, 1971'in dipnotlarında bulunabilir. Ayrıca, incelikli çalışmasına da bakmakta yarar vardır: *Thomas Chatterton's Art*, Princeton, 1978. I. Haywood'un Faking It (Brighton, 1987) başlıklı eseri daha genişolan kitabını özetlemekte ve yeni bir takım kalpazanlık örnekleri verdiği gibi, benim burada ele almadığım, ancakkonuyla ilgili olan sanatsal kalpazanlık konusunu da işlemektedir. Bu son konuyla ilgili olarak, O. Kurz'un *Fakes* (2. baskı, New York, 1967) kitabı oldukça kışkırtıcıdır.

Hiçbir kitap, eleştirmenlerin kalp eserleri ortaya çıkarmak için geliştirdikleri yöntemleri ele almamaktadır, ancak R. D. Altick'in, *The modernes. Scholar Adventurers* (New York, 1950) başlıklı kitabında bazı tekil vakalar aracılığıyla bu yöntemlerin önemli bir kısmı tasvir edilmiştir. Nihayet, British Museum'un 1990'da düzenlediği kalp eserler sergisi, seyirciye en geniş biçimde kalp nesne ve metin görme imkânını vermiştir. Bu eserlerin çoğu katalogda yer almaktadır. Dahası bu kitapta adı zikredilen kalpazan ve eleştirmenler hakkında ek bilgiler de bulmak mümkündür.

Dizin

Abammon 88.
Acousilaos 17.
Africanus 27, 28, 82.
Aiskhylos 19, 20.
Apollodorus 23.
Appianos 106.
Areopagites Dionysios 28, 38, 51.
Aristarkhos 78.
Aristeas'ın Mektubu 22-24, 97.
Aristoteles 20, 36-37, 65-66, 75, 79-80.
Arkhilokhos 115.
Astrampsychus 38.
Attalidesler 19.
Augusti 29.
Augustín 36.
Augustinus 29, 82.

Backhouse 49.
Baronio 86, 93, 94.
Barreiros 110.
Baudouin 107, 109.
Bayle 75.
Bentley 50, 76-77, 98-99.
Beroaldus 93.
Berosius 60-61, 101-102, 105, 107-108-110, 112-113, 117-118, 120, 123.
Birago 66.
Bodin 102-104, 112-113, 116.
Borghini 110.
Bosius 38.
Bracciolini 66.
Browne 45.
Brucker 75.

Calliopius 78.
Cano 102, 104, 107, 111.
Cardano 37, 78.
Casaubon 67, 71, 77-80, 82-84, 86-89, 91-98, 102-103, 118.
Ceccarelli 36.
Chasles 14.
Chatterton 40, 45, 57-58, 60, 62-64, 71, 128.

Chaucer 57.
Chytraeus 110.
Cicero 21, 34, 54, 68, 74, 95.
Clemens 115.
Cohn 41, 44, 47.
Coleman 12, 46.
Collier 46-47.
Comma Johanneum 50.
Crinito 88.
Crossley 45.
Cyprianus 51.

Daniel 28, 82.
Dares 68, 112, 118.
de Thou 121.
Defoe 14, 64.
Demetrios 22-23, 81.
Desiderius 61.
Diktys 25, 63, 67, 71, 86, 112, 118.
Diodoros 17, 66.
Diogenes Laertius 12, 65, 66, 80, 83.
Dioskorides 26.
Dominikenler 55.
Dönek Dionysios 13.
Dousa 121.

Emmius 120-121.
Erasmus 50-51, 54-55, 108, 121.
Eratosthenes 66.
Estienne 49, 83-84, 103.
Eudoksos 98.
Euphoros 65.
Euripides 19, 20.
Eusebius 29, 103, 112, 115, 117-118.
Evhemeros 96.

Fabricius 75.
Ficino 87-88.
Flavius Josephus 61, 106-107.
Funck 111-113, 116.

Galenos 26-27, 37.
Geoffrey 29, 63.
Goez 104, 117.
Goropius 113, 115-117.
Gratianus 31.
Gregorios 83.

Halikarnassoslu Dionysios 66, 113.
Hamon 34, 49.
Hardouin 76.
Hase 49, 50.
Havarilerin Fıtratı 24.
Heinsius 37, 75, 76, 77, 78.
Helbig 41, 45, 48.
Herakleides 11, 12.
Herakleitos 26.
Hermes Trismegistos 48.
Hero ile Leandros 83-84.
Herodotos 10, 17-18, 61, 65, 112.
Hierombalos 96.
Hieronymus 28, 29, 50, 55, 82, 115.
Hilkiya 16.
Hincmar 29.
Hippokrates 20, 26-27, 37, 98.
Historiae Augustae 83.
Homeros 17, 23, 73-74, 78-79, 83-84, 112, 115.
Hyde 94.
Hypomnesticon 29.

Inghirami 40.
Ireland 57, 60, 62-63.
Irenaeus 40.

Jacoby 18, 115.
John Caius 109-110

Kabala 77, 97.
Kallias 18.
Kallimakhos 20.
Kibeleci Kehanetler 95, 118.
King 99, 101.
Konstantinos'un Hibesi 31-32, 36.
Kopernik 111.
Ktesias 17, 45, 64, 66, 106, 112-113.
Kujau 14, 66.
Kurbağalarla Farelerin Savaşı 83.

Lactantius 87.
Lazius 38.
Leclerc 51, 76, 77.
Leon 97.
Ligota 105.
Lilly 99.
Lindos 18.
Lipsius 88.
Longinus 79.
Lukianos 26.

Mabillion 76.
Machiavelli 46.
Macpherson 40, 45-46.

Madden 47.
Maffei 40, 76.
Manetho 48, 102, 112, 118, 121.
Maximus 38, 81.
Mencke 70.
Metasthenes 105, 107-108, 111, 112, 113.
Meyranesio 38.
Montfaucon 76.
Müller 19, 37, 103, 104.
Musaeus 83, 84.

Nanni 34, 36, 45, 48, 55-56, 60-62, 65-68, 71, 88, 101, 104-105, 107-108, 110-113, 115-117, 120-121.
Niebuhr 74, 78.

Oannes 100, 101-102.
Opsopoeus 95.
Origenes 27, 28.
Orpheus 21, 77, 82.

Pausanias 18.
Pavlus 28, 46, 50.
Pavlus'un İşleri 46.
Perizonius 63, 67-68, 71, 108.
Petri 120-121.
Pfaff 38, 40.
Phalaris 76, 98.
Philo 13, 25-26, 34, 37, 48, 74-76, 81-83, 96-97, 103, 105, 110, 112, 118, 127-128.
Phleiuslu Timon 19.
Pisistratus 17.
Platon 11, 19-20, 26, 28, 75, 79, 81, 85-87, 89, 91, 93, 97-98, 120.
Plautus 21, 78.
Plotinos 79, 86.
Porphyrius 79-82, 84, 86-89, 91-98, 117.
Prudentius 29.
Psammetikhos 116.
Ptolemaios 23, 111-112, 118.
Ptolemaios Philadelphos 22-23.
Ptolemaioslar 19.

Reitzenstein 80, 84-88, 91-96, 98.
Rolandello 87.
Rowley 57-58, 64.

Sanchuniathon 96, 118.
Savile 110.
Scaliger 20, 38, 75, 77-78, 97, 100-103, 105, 107, 116-118, 120-121.
Sempronius 66.
Seneca 37, 50.
Sextus Empiricus 78.
Sigonio 54-55.
Simon 76-77.
Siyon Önderlerinin Protokolleri 41, 44.
Solon 17.
Sophokles 11, 19-20, 62, 77, 81.
Speyer 16, 19-20, 29, 37, 46, 74-75, 127.
Stephen 64.
Stephens 104-106.

Tacitus 26, 120.
Tatianos 101.
Terentius 78.
Thecla 46.
Theodoros 28.
Theophrastos 80, 83-84.
Theopompos 18, 81, 115.
Thomas Caius 109.
Thukydides 10, 65.
Titus 24.
Toparcha Gothicus 49-50.
Trithemius 30.
Tulliola 34.
Turgotte 64.
Tyrwhitt 60.

Valla 36, 51.
Varro 21, 78.
Vergilius 76.
Vetton 83.
Vrain 14.

Wagenfeld 103-104.
Walpole 40.
Werburgh 63.
Wise 42.
Wolf 38, 41, 73-74, 77-78, 97.

İamblikhos 87-89.
İnnocentus 31.
İskenderiyeli Dionysios 27.

Zerdüşt 80, 89.

KALPAZANLAR VE ELEŞTİRMENLER

Anthony Grafton

Türkçesi: Emre Yalçın

tarih

Tarihte, kalp para kadar kalp metin de üretilmiştir. Belirli bir iktidara meşruiyet sağlamak, belirli bir kültüre ayrıcalık tanımak ya da bir topluluğa geçmiş yaratmak için "bulunuverilen" belgeler, kitaplar vardır. Bu kitaplar, nedense, bilinmedik dillerde yazılmış, tarihin köşelerine sıkışmış kütüphanelerde unutulmuş ve yine nedense, bazı âlimler tarafından, gerektiğinde, "keşfedilivermişlerdir". Ulvi amaçlara hizmet eden kalpazanların yanı sıra, bireysel, tamamen maddi amaçlara hizmet edenler de vardır. Mesleğinde yükselmek isteyenler gibi. Beri yanda da bu metinleri, bu kitapları, bu belgeleri masaya yatıran bilginler, dilciler, âlimler bulunur. Belgelerin kalp olduğunu tescil etmeye çalışır, bunun için de ayrıntılı yöntemler geliştirirler. Grafton, kitabında bizi aynısı olduğu kadar büyüleyici de olan büyük metin kalpazanlıklarının tarihine götürüyor. Erasmus'tan Chatterton'a, namuslu kalpazandan namussuzuna, bu kavramların nasıl anlam kaymasına uğradığını da göstererek, bizi sıradışı dehalarla tanıştırıyor. Bu süreci anlatırken, özellikle Casaubon, Scaliger gibi yazarlar aracılığıyla, tarihsel metinlerin özgünlüğü, eskiliği, geçerliliği üzerine geliştirilmiş araştırma yöntemlerinin ana gelişme evrelerini gösteriyor. Tarihin, geçmişin bilgisinden bir bilim olmaya doğru tutkulu ilerleyişi hakikat ve gerçeklik üzerine soruları da barındırıyor. Bazı kalp metinlerin gerçek olduğuna bir zamanlar kalben inanılmıştı. Peki, şimdiki gerçek ne?

tarih